

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
UKRAINISCHE FREIE UNIVERSITÄT

Серія: Скрипти ч. 38
Skriptenreihe № 38

Проф. д-р Наталія Полонська-Василенко

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ

Prof. Dr. Natalija Polonska-Wasylenko

UKRAINISCHE GESCHICHTSSCHREIBUNG

На правах рукопису

МІЮНХЕН — 1971 — MÜNCHEN

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
UKRAINISCHE FREIE UNIVERSITÄT

Серія: Скрипти ч. 38
Skriptenreihe № 38

Проф. д-р Наталія Полонська-Василенко

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ

Prof. Dr. Natalija Polonska-Wasylenko

UKRAINISCHE GESCHICHTSSCHREIBUNG

На правах рукопису

МЮНХЕН — 1971 — MÜNCHEN

ПРОФ. Д-Р, Д-Р Г.К. НАТАЛІЯ ДМИТРІВНА ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО
ТА УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Публікуючи посмертно останню працю невтомної Дослідниці, попереджуємо її зв'язкий нарис української історіографії характеристикою нашої Вченої-Патріотки, намалюваною Ректором УВУ в часі Академії у сороковий день після смерті, 18 липня 1973 р. Сподіємося, що вона дозволить краще зрозуміти творче горіння Покійної.

Якщо говорити про Український Вільний Університет в Мюнхенський період його діяльності, то його історії не можна уявити без Постатті св.п. проф. д-р, д-р г.к., Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко, що від дня її смерті сьогодні точно минає сорок днів. Зокрема в останні роки - на посту Декана Філософського Факультету всі свої сили, всю свою подивугідну енергію, і - насамперед - всю свою любов присвятила вона для УВУ. "Моє серце протягом шости років билосся тільки для УВУ" - визнавала вона сама, в своєму останньому листі до мене, писаному на 5 днів до смерті. Але це серце належало УВУ не тільки як певній цілості, як Установі, - воно належало в рівній мірі і студентам. Покійна переживала з кожним студентом свого Факультету всі його радощі й турботи, вона особисто проходила з кожним його індивідуальний шлях. І тільки тим можна вияснити ті листи, що їх вона тисячами вистукувала на своїй змученій машинці з розбитими літерами, яка однак ніколи не здавалася, як листів не переставала писати проф. Н.Д. Полонська-Василенко, не зважаючи на свій вік, неміч, недугу, перевтому, чи навіть виразну заборону лікаря. І незаперечно, тому інтимному зв'язкові, витвореному між Деканом та студентами, - про що нам ще напевно більше скажуть таки самі наші нові кандидати-докторанти, треба завдячувати, що саме в проф. Полонської-Василенко було найбільше написаних та нею зрецензованих тез :31, а якщо зрахувати ще промоції за часу її Деканату /отже за її посереднім проводом/, то це число треба подвоїти. Про її постійну турботу працями студентів найкраще свідчить факт, що деякі її листи-поради для докторантів дійшли до адресатів вже після її смерті, - знак, що вона думала про них до останку...

Її Статті чи студії з'являлися постійно в Наукових Записках чи Наукових Збірниках УВУ, а в серії Монографій УВУ вийшли 4 томи її праць. До низки монографій інших авторів написала вона передмову, а ще й тепер друкується у наших Збірниках дві її статті, які вона - вже важко хвора - успіла ще сама скорегувати. Друкується також окремим виданням у скриптах перша частина її підручника української історіографії за XI-XVIII ст.ст., і залишила вона ще передмову до книжки одного із докторів.

Вже із цього огляду її вкладу праці у діяльність УВУ можна відчитати величезну працездатність Покійної, яка не покидала її до останніх днів і яка видвигнула її на передове місце між українськими істориками. Але й керівні органи УВУ вміли належно оцінити заслуги Покійної. Коли мені доручено 1963 року редагувати 7-ий том Наукових Записок УВУ, то він був присвячений трьом нашим тодішнім ювілятам - сьогодні вже Покійним -проф.д-р г.к.Г.Ващенко, проф. д-р М.Міллерові та проф.Н.Полонській-Василенко - тоді у її 80-ліття. До цього числа написав проф.д-р О.Оглоблин теплу біографію Покійної, Сама Ювілятка дала цінну статтю про Південну Україну, і в цьому ж числі була вміщена перша бібліографія її друкованих праць. Знову ж у 85-ліття - правда, із деяким запізненням - вже за мого Ректорату - вийшла старанням УВУ німецька версія її знаменитої й знаменної студії про дві концепції історії України і Росії, яка саме в сучасну пору має своє спеціальне значення у зв'язку із новими сумнівами таких наших дослідників, куди треба зарахувати княжу добу київської Русі. І в цьому новому ювілейному виданні була додана бібліографія праць Покійної, і нам цікаво порівняти статистичні дані: Коли у першій бібліографії було 168 позицій, то у другій це число збільшилося до 217 - отже з простого порівняння чисел /зріст на 39 позицій!/ можна із подивом відчитати ту творчу енергію, про яку ми говорили вгорі. А треба пам'ятати, що цей зріст припадає на вік, якого мало хто доживає, і, нормально, ми звикли окреслювати його як глибоку старість. Але саме слово "старість" аж ніяк не дасться прикласти до невтомної й завжди бадьорої Наталії Дмитрівни. Щоб закінчити думку, я хочу ще сказати, що УВУ вже в останнім році відзначив свою Сеньйорку почетом докторатом, а на одному із останніх засідань Сенату присутні вирішили присвятити проф.Н.Полонській Василенко один із Збірників і це буде одно із найпекучіших завдань, яке маємо здійснити.

Якщо шукати за джерелом тієї неймовірної творчої снаги, яка оперемінювала літню її з природи хворовиту Жінку у справжнього титана праці, тоді, незаперечно, треба згадати, що своє замилування до свого основного фаху - до історії винесла вона із родинного дому: Батько її - Дмитро Петрович Меньшов - артилерійський генерал російської царської, а згодом української армії - пов'язаний із історичними фаміліями Слободжанщини - відомий, як історик м.Києва, де він був одним із фундаторів Військово-Історичного Товариства, і дійсним членом відомого наукового Товариства ім.Нестора Літописця. Це зовсім подібно, як у випадку іншого професора УВУ /і одночасно видатного

нашого політика/ Олександра Шульгина, що його батько - Яків був сам також дослідником історії України, дійсним членом новозаснованого НТШ, автором цінних історичних праць, тощо. В дещо відмінний спосіб проявився цей родинний вплив у іншому випадку професора й довголітнього Ректора УВУ - проф. Дмитра Антоновича, сина одного із найвидатніших українських істориків - Володимира. Правда, Дмитро Антонович радше історик культури, як історик в політичному розумінні, але вже два сини Дмитра - Михайло та Марко - вступають в сліди діда. Звичайно, ці приклади можна б продовжувати, - і ці приклади - що так скажу - "успадкування" замилування свідчать в користь родинного середовища, - в загальному надто мало плеканого у нашому суспільстві. Але з погляду впливу родинної атмосфери на ріст особовости й на посилення творчости характеристичне у випадку проф. Полонської-Василенко не тільки її народження, але й її подружжя життя. Винісши зацікавлення до історії з батьківського дому, була вона першою жінкою, що сталася професором Київського Університету, і живучи у постійному творчому напруженні, вийшла заміж за відомого історика й історика українського права проф. Миколу Василенка, а після його смерті за видатного земського та кооперативного діяча, Олександра Моргуна, що був одночасно дослідником економіки України і - зокрема - української кооперації. Одна його цінна праця вийшла у серії "Монографій" УВУ, як важливий причиночок до історії промислової кооперації України. Сам проф. Олександр Моргун був довгий час заступником куратора УВУ. І саме те висококультурне й насичене творчими задумами середовище давало Покійній постійні стимули до розгортання власної наукової праці, - і до постійного росту.

Але ж родина чи родова традиція й творча атмосфера дому й оточення це тільки часткове вияснення тої динамічності Наталії Дмитрівної, що вела її до повного самовіддання й самовідречення. Пригадуємо дуже добре всі її приїзди із Дорнштадту до Мюнхену - на кожний поклик, з кожної важливішої нагоди, безпосередньо після недуг чи виснаження. Лікарі початково протестували тій - як їм здавалося насамперед - самогубній нерозважливості, чи легкодушності. Вони навіть забороняли виїзди, поки не переконалися, що сильний дух сильніший кволого тіла : із своїх поїздок верталася проф. Н.Д. Полонська-Василенко постійно здоровіша й сильніша, ніж виїздила із дому, бо це почуття сповнюваного обов'язку давало їй сил, а почуття незаступленості кріпило німічне тіло. Це горіння й само-

спалювання ставало джерелом відродження за якимсь таємним, -містичним, гераклітівським законом перероджування та очищення у вогні. В тому було одночасно щось із мітичного повір'я у нескортого Фенікса, що завжди відроджувався із згарящ та попелу. Згаряща й попели - в житті одиниці й у житті народу - ось нове розуміння джерел почуття відповідальності, що дає силу. Це доля, чи вірніше, недоля Батьківщини родила завзяття, щоб перетривати. Ми вже знаємо, що це були патріотичні мотиви, які привели Батька Покійної до його історичних зацікавлень - але про цей самий момент у Наталії Дмитрівні згадує й проф. О. Оглоблик, коли він свій нарис у її 80-ліття починає словами, що Наталія Дмитрівна родилася на світанку новітнього українства. Яке це гарне й багатомовне слово СВІТАНОК, - коли то із валуївських чи змських указів як протест чи спротив у нас родилося - точно сто літ тому Наукове Товариство ім Шевченка, чи перша ідея українського університету, як кузні українських інтелектів, що перейняли б відповідальність за долю народу, - ідея, що за десятиліття мала забрати конкретних форм в Українському Вільному Університеті. Цей початково блідий - чи, може рожевий - світанок набере за декілька десятиліть жвавіших - більше насичених кольорів у першій російській революції 1905-06 рр., після якої - після вікового сну - знову відроджуватися українське культурне й політичне життя, - із новими установами й товариствами. Тих світанків переживала Покійна згодом - враз із цілим народом, із цілою спільнотою - більше: світанків, яким не дано було роз'яснитися у світлий день - світанків сподівань, що кінчалися розчаруваннями, гірким полином перекреслених і знівчених надій: Відродження Державности із декількома вершинними пунктами, - але закінчене обірваним співом "Ще не вмерла" під час Базарської трагедії; "культурний регресанс", що перемінився в "розстріляне відродження"; героїські зусилля інтелектуальної еліти з ВУАН-і, в яких особисто принимала участь і проф. Полонська-Василенко, що повели цю еліту на сірі шляхи арештів, переслідувань та заслань; паралельні зусилля української еміграції, що привели до створення "українських Атен" у екзилі у Празі, обернених у руїну після другої світової війни. враз із усіма сподіваннями із часів другої світової війни. Друга еміграція, і знову будова підвалин на ново - із нічого, - відроджений Фенікс із попелів, - із нашого сердечного болю. Фенікс нашої віри у перемогу Правди й Справедливості, який нам не дав заломитися впродовж тисячеліть, і при тому проф. Н. Полонська-Василенко може бути просто персоніфікацією нашої загальної долі, - із сподіваннями

проти надій,- із упадками й постійним ставанням до творчої дії,- до постійного відродження. І на тому тлі й Український Вільний Університет, як символ відродження із згарищ,-із мандрівкою із Відня через Прагу до Мюнхену,чи ще далше до Парижу,Нью Йорку,чи Вінніпегу Це й тому вяснення,чому проф.Н.Д.Полонська-Василенко саме в УВУ змогла найповніше розгорнути свої сили. Добилося моє серце для нього /тоб то для УВУ/,-писала вона у згадуванім на початку листі вже майже із смертної постелі,"але й тепер УВУ близький мені й моє серце належить йому!"... І тому й проф.Полонська-Василенко належить нам,і тому згадуємо її сьогодні,ще раз після похоронів і одинадцяти похоронних промов,які вже засвідчили наше ставлення до неї,- але ми згадуватимемо її і далше,як довго існуватиме й діяти УВУ.

Але згадка в обличчі такої мужньої й просто героїчної жінки це мало. В двічі згадуваній статті проф.О.Оглоблина було написано у її 80-ліття:"Великий і щедрий вклад зробила проф.Василенко-Полонська в науку історії України, в процес розвитку української національної культури,в українське академічне та громадське життя. Але життя не було ласкаве до неї, і доля нашого історика була надто сувора й важка. Десятки її "духових дітей" - її цінних наукових творів не були опубліковані,навіть рукописи багатьох з них загинули там,- в умовах нашого лихоліття, а інші роками й десятиліттями поневіряються тут,серед нашої безпорадності й байдужності. Цього не сміємо ніколи забути." Стільки проф.О.Оглоблин. До речі, можна б ще хіба додати,що це саме доля тих загиблих чи знищених творів також додала сил і снаги вже на склоні літ,щоб надолужити на еміграції серед сприятливіших умов те,чого не далось здійснити там - за молодих років і за повних сил. Але це є одночасно заповіт для нас: Ми не тільки не сміємо забувати про розкинені статті Покійної,ми мусимо зробити все можливе,щоб пам'ять про неї утримати, і зокрема якнайскоріше здійснити постанову про видання Збірника,що мав вийти на пошану її 90-ліття. У цьому Збірникові повинні приймати участь усі Колеги Покійної,з якою лучив нас усіх спільний сантимент до УВУ із усіми його багатими традиціями й завданнями,але у цьому Збірникові мусять прийняти участь і її учні, яким вона давала стільки серця. І тому я радий, що ми зішлися тут саме тоді,коли ми на семестрі маємо в Мюнхені численних студентів,які таки тут у тій залі слухали натхненного слова Покійної. І тому я,кінчаючи моє слово, віддаю слово насамперед її учням, щоб ще вони змалювали нам свої почування для Великої Вченої і зразкового Педагога.

В В Е Д Е Н Н Я

Скорочений курс "Української історіографії" проф. Наталії Дмитрівної Полонської-Василенко розрахований для вжитку у Високих школах і поручається як посібник у формі скрипту для тих студентів, що бажають поглибити свої знання з історії України, чи хоч би окремих її періодів, або -присвятитися основнішим студіям в площині ділянок східньо-словянської історії. З цією метою Авторка опрацювала цей скрипт і використовувала його для своїх викладів і семінарів з історіографії в роках 1965-1971 для Докторантів і Магістрів Філософічного Факультету УВУ, будучи тоді Деканом цього Факультету.

Курс "Української історіографії" є немов би надбудовою її історичних праць, - їх завершуючою синтезом, - з української історії, а й одночасно і синтезом багатьох її попередніх праць, студій, статей і рецензій з ділянок історії, бібліографічний покажчик яких поміщений в німецькому виданні її історичної монографії "Дві концепції історії України і Росії", що появилася в 1970 році. Треба б при цьому згадати, що перелік друкованих праць Авторки в цьому покажчику подає її праці в наступному обсязі: з археології - 8; з історії Княжої доби - 42; з історії Запоріжжя і Південної України - 27; з історії Гетьмаччини - 12; з історії Церкви - 18; про Академію Наук та її діячів - 34; біографій наукових і громадських діячів - 29; спогадів - 9; статей про окремі історичні факти 12; рецензій на історичні праці - 27. Цей список праць може у великій мірі бути джерельно корисним для студентів, які досліджуватимуть ці ділянки історії, чи цікавляться їх дослідниками, чи окремою історичною проблематикою.

Як історик українського державницького напрямку, до якого рівнож належали такі наші видатні історики як Д.І.Дорошенко, С.Томашівський, Б.Д.Крупницький і інші, Авторка виявляє особливу силу історичної синтези в душі державницької історіографії. Найбільшим її творчим досягненням є її II-томна "Історія України", перший том якої появилася в 1972 році, у Мюнхені. Це блискуче завершення понад півстолітньої праці Авторки як талановитого історика, науковця і зокрема педагога, і це є гарний ювілейний подарунок Авторки для української науки і для суспільства на еміграції.

У протилежності до історіографічної методи Київської народницької школи істориків, очолюваної проф. М.С.Грушевським, Авторка не обмежується тільки до переповідання перебігу історичних подій, що було властивістю представників цієї школи, але переводить глибинну аналізу окремих історичних подій, що виникали на тлі історичної доби, періоду і дає нерідко влучну характеристику окремим діячам як в історії Украї-

ни, так і в історії Росії. Крім розгляду окремих фактів, вона переводить дослідницьку критику розбіжних коментувань і спірних проблем розгляданих істориками різних історіографічних шкіл і поглядів, і при тому подає після кожного розділу обширну бібліографію, доведену в окремих випадках до 1970 року. Навіть в початкових місяцях в часі оформлювання цього курсу, який можна вважати останньою історичною працею Авторки, вона листовно робила певні доповнення в розділах, або вносила нові прізвиська авторів до бібліографії окремих розділів, особливо з праць новіших істориків, включаючи при тому і своїх колишніх Докторантів, працями яких цікавилася зокрема.

У протипагу до істориків старої Київської школи, які приділяли головну увагу побутовій історії народу, його етнографічній, письменницькій, мистецькій творчості та розвиткові соціальних відносин, Авторка, у міру потреби, теж узглядає їх, але звертає особливу увагу на з'ясування історичного процесу в історії України, на державницькі прямування українського народу впродовж його історії. Синтезу окремих періодів політичної історії України поглиблюють її статті та етислі огляди історії Церкви, культури, письменства, мистецтва, освіти, економіки, права та короткі огляди окремих земель України, головне Запоріжжя та Південної України.

Вже із самого поділу курсу можна запримітити, що Авторка підходить до української історії і історіографії зокрема зі становища історика державницького напрямку, але прихильника наукової історіографічної концепції проф. М. С. Грушевського щодо розмежування історії України і Росії, що була принята більшістю українських істориків на переломі ХХ-го століття, що є додержувана нашою сучасною, а також і чужинецькою, частинно, історіографією. Цей поділ є дбайливо проведений Авторкою в її праці.

Зосереджуючись над розвитком української історичної думки впродовж нашої історії, починаючи від перших літописних відомостей із середини ІХ ст. - головне над "Новістю в'ременних літ" і її редакціями, - Авторка дає огляд Київських, Новгородських, Литовських, Галицьких літописів та пізніших Московських літописних збірників і історичних творів, стараючись відтворити їх ідеологічне значення в даному часі. Таким чином вона нехесляє історичний розвиток України і суміжних з нею народів впродовж їхнього історичного розвитку і при тому подає в бібліографії найосновніші праці чисельних інших істориків. Зокрема більшу увагу присвячує історії Гетьманщини, оглядові Козацьких літописів і хронік, як і історичних праць, зугиняючись над монументальним трактатом - "Історією Русів", якої ідеї відбилися в розвит-

ку ідеологічної і політичної думки в ХІХ столітті, а головне спричинилися у великій мірі до літературного відродження.

Короткий огляд історіографії ХІХ та ХХ століть Авторки подає глибоку аналізу розвитку історичної і державницької думки на Україні, головне в працях істориків Київської школи проф. Володимира Антоновича і чисельних його співробітників зосереджених в Українській Академії Наук, і повне розгромлення цієї школи Більшовиками в 30-тих роках і ув'язнення більшості її членів. Окремим розділом розглядає Авторка діяльність окремих українських істориків на еміграції, - в Празі, Варшаві, Берліні, Відні, а згодом в США і Канаді.

Враховуючи історичну тяглість розвитку історії нашого народу Авторка є противником т.зв. "Норманської теорії" в українській, як теж і в російській історіографії і наводить наглядні наукові докази про штучність і наукову необґрунтованість цієї теорії; це тим більше, бо вона рівнож наводить причини і вказує правителів/Вел.кн. Мстислава, Вел.кн. моск. Івана ІІІ-го, та царів - Івана ІV, та Михайла Романова, котрим, у свій час, ця теорія, як і інші, була династично і політично потрібна, а тому й була ними згодом відповідно оформлювана і доповнювана пізнішими істориками, що й мало певне ідеологічне значення в даному історичному періоді. Подібно розглядає Авторка і теорію ІІІго Риму, що мала певне політичне і ідеологічне спрямування. З погляду історика Церкви Авторка розглядає питання Хрещення Русі і переносить його о ціле століття взад, - в добу Аскольда-применшуючи при тому, але не заперчуючи заслуг в цьому царя Володимира Великого, як і пізніших Володарів, але підкреслює пізніший окремий розвиток Церкви в Україні і в Росії, на що склалися окремі політичні умовини.

У плані Авторки було дати у формі скрипту тільки першу частину української історіографії -ІХ-ХVІІІ. століть, закінчуючи її обширним оглядом трактату -"Історії Русів". Проф. Н. Полонська-василенко вважала, що другу частину її історіографії можна буде використовувати з її підручника "Історії України"/Том І-ий стор. 17-32/. Однак в процесі оформлення скрипту було враховано можливість, що окремі викладачі можуть трактувати "Українську історіографію" одним курсом з історії, а тому студенти можуть мати згодом певні труднощі в своєчасному придбанні дальшої частини скрипту, - головне ті, які можуть не мати підручника "Історії України", а тому вирішено додати до цього курсу його "другу частину" в дещо скороченому виді/з малим скороченням цитованого матеріялу/, включаючи при тому розділи про історіографію на еміграції і в Україні після ІІ Світової війни, як п'ятий розділ курсу. В тій цілі, відповідно до попередніх розділів, достосо-

вано і бібліографію у п'ятому розділі, після джерел як вона подана після цього розділу в підручнику I-го Тому "Історії України" Авторки затримуючи при цьому приблизно бажану нею форму.

Скрипт переписували і оформляли :Мгр.Володимир Дідович - I-Ший розділи/стор.4-38/і д-р Богдан Кузь дальшу його частину; при чому останній опрацював іменні покажчики і покажчик тематичний для цілості, враховуючи при цьому потребу цього для кращого розуміння скрипту, чи навіть окремих назв в ньому, для студентів, що вирости на чужині.

Скрипт видається звичайною циклостилєвою технікою і з оляду на "чисельність його видавців", в ньому трапилися маленькі похибки, які не вдалося своєчасно запримітити; їх просимо справити.

Тираж скрипту - тільки 500 примірників.

Головна загальна література

Оскільки завданням курсу є дати загальну картину розвитку української історіографії - чужинецькі автори, з малими виїмками, не подаються, лише узгляднено твори писані українцями чужими мовами.

М.Грушевський. Історія України-Руси. Львів-Київ, тт. I-X, 1905-1930.
Д.Дорошенко. Нарис Історії України. Вашава, 1930, Мюнхен, 1966.
С.Бфремов. Історія українського гетьманства. Київ-Лейпциг, 1924.
М.Возняк. Історія української літератури. Львів, 1920-1924.
В.Іконников, Спроби Російської історіографії. тт. I-II. К. 1891-1908.
Д.Дорошенко. Огляд української історіографії. УВУ. Прага, 1923.
Д.Багалій. Нарис української історіографії. тт. I-II. 1923-1926.
І.Крип'якевич. Українська історіографія. Львів, 1923.
С.Наріжний. Українська історіографія. Станиславів-Коломия, 1925.
І.Кревецький. Українська історіографія на переломі. ЗНТШ. ч. 134, 1924.

Наведені найосновніші джерела головної літератури загального характеру, що вже Авторка переважно не цитує в курсі, з тим розрахунком, що детальніша джерельна література подається після кожного підрозділу.

І. В Н Я Ж А Д О Б А

1. Л і т о п и с и

Найдавніше, найпримітивнішою формою записів подій були т. зв. "літописні" записи, що спочатку мали форму ще не зв'язаних зі собою нотаток, "для пам'яті", як власної, так наступних часів. Напр.: "була пожежа", "напали такі то вороги", "помер той то і т. д. Таких записів, що велися після прийняття християнства, переважно при церквах, збереглося чимало і багато з них ввійшло в літописні зведення пізніших часів.

Тяжко сказати, коли саме почалися в Україні-Русі подібні записи, як тяжко, до наших часів, точно вказати, коли почалося письмо і яке саме воно було. В усякому разі, на початку X-го ст. вже існувало письмо, бо було записано договори Олега з греками якимсь "Івановим письмом". В 860 році Кирило зустрів в Криму людину, що розмовляла слов'янською мовою й мала книги написані цією мовою. Історія Аскольда, яку можна встановити тільки з уривків, які збереглися в різних літописах, показує, що за його часів вже був літопис. Наприклад, вказівки на перемоги його над різними племенами; така й непотрібна нікому згадка, що сина його вбили болгари, навіть не сказано які; оповідання про смерть його та поховання на Угорському урочищі і вказівка, що якийсь Ольма поставив на мигилі церкву св. Миколая. Або вказівка Іоакимовського літописця, що митрополит Михаїл втік до болгар, славлячи Бога. Всі ці деталі міг літописець XI ст. прочитати тільки в літописних записях.

Згодом, ці окремі записи загинули, а частина їх була включена до більших літописних зведень, "зводів", автори яких були переважно ченці.

Довгий час, з XVIII ст., в російській, а за нею й українській науці панував погляд, що літописці були тільки реєстраторами подій, до яких ставилися байдуже, об'єктивно. Панував погляд, що його висловив О. Пушкін в своїй трагедії "Борис Годунов", де показав він такого літописця. За конгеніальним перекладом М. Зерова, літописець характеризує свою працю, як "повинність, що від Бога судилася" йому; "щоб відали нащадки православних минувші дії рідної землі, своїх царів великих

поважали за їх труди, за славу, за добро, а за гріхи, а за нелюдські вчинки Спасителя з покорою благали"; так писав літописець "добро й зло розважую байдужно, до жалощів і гніву причетний" /М. Зеров, "Corollarium", Мюнхен, 1958, стор. 57-58/. Наука пізніших часів показала, що цей образ ідеального літописця далекий від правди, і клобуки ченців не відривали літописців від бурхливого життя, й це життя впливало на них і самі вони намагалися впливати на це життя.

Докладніше дослідження вченими літописів, показало, що літописи склалися з різних оповідань.

Наукові дослідження літописів, розпочаті академіком А. Шахматовим у ХХ ст., показали, що літопис "Повесть временних лет, откуда есть пошла русская земля...", являє собою низку різних літописів, оповідань, легенд, об'єднаних Нестором – ченцем-дияконом Києво-Печерського монастиря. Нестор в своєму творі використав багато літописів, які потім загинули. Велетенська праця А. Шахматова почалася вилученням з літопису Нестора окремого оповідання, т. зв. "Корсунської легенди". В ній А. Шахматов звернув увагу на протиріччя з іншими оповіданнями Нестора, що дало йому змогу виділити цю легенду, як окрему складову частину літопису. Пізніше було виділено інші частини. Працю А. Шахматова продовжували пізніші дослідники, а саме: Т. Сушицький, М. Приселков, А. Черепнін, А. Насонов та інші. Також багато дали радянські історики: Б. Рибаків і Д. Лихачов.

Завдяки наполегливій праці дослідників ми можемо уявити собі перші українські літописи в такому вигляді:

I. Літопис другої половини IX ст. Доба Аскольда, починаючи від покорення сусідніх племен, походи на Візантію, договір Аскольда з цісарем Василем Македонським /873/, надсилка місіонерів, хрещення Києва, вбивство Аскольда Олегом та поховання на Угорському урочищі. Літопис в цілості не зберігся, але окремі місця його збереглися в інших літописах, зокрема в компіляції XVI ст., в т. зв. Ніковському літопису. Складачі його, мали в руках багато джерел Княжої доби, які не збереглися до наших часів.

II. Другий літопис можливо був у кінці X ст. Він охоплював часи Ігоря, Ольги, Святослава. Він називався "Сказание о русских князях" і був доведений до 878 року. Він складався з різних оповідань, – про боротьбу Ігор"я з деревлянами, про помсту Оль-

ги, її подорож до Царгорода. Написано його біля 1007 р.

III. Літопис з 1039 до 1073, що його приписують Никонові, ченцю Києво-Печерського монастиря, що деякий час жив у Тмутаракані. Мабуть він вніс оповідання про Тмутаракань, Мстислава Володимировича, - про боротьбу його з Ярославом.

IV. Літопис з 1073 до 1093, т. зв. "Початковий". В ньому оповідання про Ольгу, Володимира, хрещення його, напади печенігів та багато окремих оповідань.

V. "Повесть Временних лет, откуда есть пошла Руская земля и кто ней начал княжити..." складений Нестором Літописцем і доведений до 1110 р. "Повість" Нестора являє першу спробу дати історію України, поставивши її в зв'язок з всесвітньою історією. Автор виявляє велику ерудицію, знання мов, розуміння історичного процесу. Він починає з Всесвітнього потопу, подає історію заселення племен і переходить до історії Русі. Своїм широким діапазоном, Нестор був першим істориком цілого середньовіччя. Використавши невідомі хроніки, церковні твори, попередні літописи, він вніс чимало місцевих легенд, як наприклад: про Кожум'яку, облогу Білгорода, напади половців, боротьбу між синами Ярослава. Основна ідея Нестора: велич Русі, єдність Київської імперії.

В центрі цієї стрункої концепції, стояв Володимир Святий, що вніс християнство і заснував велику державу. Ця велич і єдність держави зв'язана з єдністю князівського роду, що Нестор веде від "старого Ігоря". Цей князівський рід підтримує Церкву і тісно зв'язаний з нею. Нестор належав до прихильників Святополка.

При такій концепції шкодить стрункої її згадки про інші династії, Кия, Аскольда. Побіжно згадує Аскольда Нестор, не зупиняючись на величі його держави; ні першому хрещенні Русі. Він просто обходить його, а з глибокою вірою в об'єктивність літописів, вже понад вісім століть історики нехтують добою Аскольда й зменшують вік Української держави на 100 літ.

Писав Нестор свій знаменитий твір тоді, коли великим князем був Святополк, до якого Нестор ставився дуже прихильно, і це ставлення почувалося не раз. Але тоді Володимир Мономах, що фактично управляв за батька, Всеволода, вже підготовляв заходи, щоб посісти великокнязівський стіл після смерті Святополка. Літопис для цього міг бути дуже корисним.

VI. Негайно після смерти Нестора, сама справа питання літопису, яка до цього часу зосереджувалася в Києво-Печерському монастирі, переходить до Видубицького, на бажання князя Володимира Мономаха. Цей монастир був зв'язаний з родиною в. к. Всеволода, і був недалеко палацу Всеволода. Володимир Мономах не задоволений, що в деяких місцях вичувалася прихильність до його ворога в. кн. Святополка, він доручив відредагувати твір Нестора, ігуменові Сильвестру. Це був не подібний до Нестора редактор. Він не мав ні освіти Нестора, ні талану. Він був добросовісний виконавець волі Володимира Мономаха. Він скорочував Повість Нестора і вставляв нове. Такими були твори самого Володимира Мономаха, "Поучення дітям", описання подорожі, блискучий лист Мономаха до князя Олега Святославича з приводу смерті.

Загальний настрій нової редакції – прихильний до Всеволода та Володимира Мономаха. Всеволод мав християнське ім'я Андрія, і цей літопис вперше вносить легенду про двідини апостолом Андреем Києва і пророцтво його про "матер міст руських". Редакція Сильвестра багата цінними матеріалами: тексти договорів з греками тощо. Очевидно, Володимир Мономах охоче давав ці матеріали з державного архіву. Треба зазначити, що загальний настрій цієї редакції антинорманський та антиварязький.

VII. "Повість" Нестора зазнала незабаром нової переробки. Сильвестр довів свою редакцію до 1110 р., а сам помер 1116 року. Це був час, коли з Новгороду прибув старший син Володимира Мономаха – Мстислав. Він пробув князем Новгородським понад 20 років, мав там дружні відносини, був одружений з донькою шведського короля, Христиною; мав дружні зв'язки зі шведами – варягами. Взагалі, тоді в кінці XI ст. і на початку XII ст., відношення з варягами були цілком інші, ніж на початку XI ст. Місто Новгород стало великим, багатим і змагалось силою та значенням з Києвом. Тенденцію рівноваги, а може першости, проводили перший новгородський літопис і зокрема т. зв. літопис Остромира. В останньому вперше оповідання про добровільне покликання варягів, не так образливе, як примусове захвалення Новгороду та фантастичні імена трьох братів – Рюрика, Синеуса і Турова.

Року 1118 Мстислав сам, або хтось з близьких до нього людей, почав знову редагувати Літопис Нестора, а також і редакцію Сильвестра. До перших редакцій внесено нову концепцію: добровільне прикликання варягів, тотожність їх з "Руссю", могутність

Рюрика і родинний зв'язок його з Ігорем. Наслідком цього - походження Київських князів від Рюрика. В той же час робилися спроби принизити Київ. Кия перетворено з могутнього основоположника київської династії, що їздив до цисаря Юстиніяна, в "перевізника" на Дніпрі. Всі ці вставки невдало внесено було до літописів Нестора та Сильвестра, внесено багато плутанини, протиріччя, але глибоке довіря до безсторонности й об'єктивности літописів, протягом понад 800 років впливали на істориків. Так третя редакція Літопису Нестора стала підвалиною для норманської теорії. Підпис Нестора зник.

Ці дві головні редакції "Повести временних лет" в неповному стані: редакція Сильвестра 1116 року в Лаврентівському літопису 1377 р., а редакція Мстислава 1118 року - в Іпат'євському початку XIV ст.

VIII. Продовженням "Повести" був так званий Київський літопис, доведений до 1238, до взяття Києва татарами. Можливо, що автором його був чернець Києво-Печерського монастиря Мойсей. До цього літопису включено кілька інших. Серед них виділяється змістом та літературним стилем літопис, присвячений вел. князеві Ізяславові Мстиславовичу та його боротьбі з Юрієм Довгоруком. Звертає увагу український патріотизм автора. Автором цього літопису був безперечно хтось з близьких співробітників Ізяслава, людина світська.

Це головні Київські літописи, зв'язані з повістю Нестора. Але їх було багато, більша частина входили як складові частини до цих літописів. Були окремі літописи: Дерезлянський, Білгородський, літопис Василя про осліплення Василька Теребовльського, Даниїла - за думкою Б. Рибаківа - "паломника" до Св. землі, Рюрика Ростиславича; були більші - Чернігівські та Новгородські, які давали багато для історії Русі. Авторами були ченці, але були й бояри і військові, що брали участь у війнах.

Серед цих літописів окреме й поважне місце належить Галицько-Волинським, що охоплюють біля 90 років, від 1201 до 1292. Це цілком природньо, бо з занепадом Києва, як осередка великої держави, з ростом відосередкового руху, намаганням окремих земель звільнитися від залежності від Київського Великого князя, виникали нові політичні осередки, і головним з них був Галицько-Волинський. Багато підстав було до того, і не останнє місце належало енергійним князям з роду Мономаховичів, що спромоглися зв'язати Волинь з Києвом.

останнє місце
належало енергійним князям з роду Мономаховичів, що спромогли-
ся зв'язати Волинь з Києвом. 86-113

Про переміщення літописного осередка з Києва до Галича свідчать слова автора Київського літопису 1238 року. Перечисливши імена київських князів до захоплення його татарами, він пише так: "Данило /Галицький/ посади й его /князя Володимира Рюриковича/ в себе місто в Києві. По Володимире ж під Даниловим намістником під Дмитром взяша Батий Київ".

Літопис Галицький Данила, починається блискучим оповіданням про вдову Романа, матір князів Данила та Василька, "Романову" Анну, яка мала велику енергію та дипломатичні здібності й зберегла для синів Волинь та Галичину.

Це оповідання, в якому підкреслено роль Волинського боярства, яке допомагало Романовичам та їхній матері. Протиставлена роль Галицького боярства, що ставилося вороже до них. Названо імена волинських бояр, можливо автором літопису був один з них - тисяцький Дем"ян. Видно, що в руках його був багатий архів Данила. Оповідання Дем"яна покладено як основу зведення /свода/ князя Данила. Цей "свод" складається з великого числа оповідань; про дипломатичні стосунки, про напад татар на Київ, про похід їх на Галичину, про подорож Данила до татар. Можливим творцем цього зведення був печатник - канцлер Кирил, пізніше митрополит Київський, що виїхав 1246 р. Основна ідея цього зведення: князь Данило є спадкоємець Київських князів. Його князівство має міжнародний характер. Велич та непереможність Русі показані на тлі порівняння з іншими країнами. Холм робиться новим політичним церковним осередком Русі.

З виїздом Кирила з 1246 року, літописання перейшло до єпископа Холмського - Івана. Літопис єп. Івана значно відрізняється від літопису печатника Кирила. Діапазон його заінтересувань вузький, літопис має місцевий характер, але цінний тими відомостями, що подає про в. кн. Данила та його синів, головне - Льва.

Обидва літописи і Кирила й Івана потрапили до Володимира Волинського і там невідомий на ім"я редактор вніс так багато поправок і змін, що змінив загальний характер літопису. З Галицького він перетворився на Волинський. В центрі подій опинилася постать Василька, що став дорадником, співробітником Данила. Поправки ці іноді цінні, здебільшого мають штучний характер. До тексту попередніх літописів, біля імени Данила

вставлено ім'я Василька, причому дієслово не змінено з однини: "Поча Даниил та Василько"... "Сказав Данило та Василько" і т. д.

Маючи головне становище Волині та її князя Василька редактор скоротив те, що стосувалося Данила та Галицької Русі і збільшив місце Волинського князя.

Закінчений був цей літопис зі смертю Василька в 1269 р.

Другий Волинський літопис зв'язаний з князюванням Володимира Васильковича. Автором його був єпископ Евстигней. Охоплює він роки від 1289 до 1292. До цього літопису включено кілька оповідань, докладне оповідання про події в Литві, передачу Войшелком Литви Шварнові, смерті Войшелка та Шварна, антитатарські оповідання. Важливий останній період літопису: порядок передачі князем Володимиром Васильковичем князівства Мстиславові, відомості про культурну діяльність Володимира. Головна мета Волинського літопису. — довести, що Володимир Волинський був політичним та культурним осередком Русі після Києва.

Остання частина літопису зв'язана з діяльністю Мстислава Даниловича, великого князя Галицького та Волинського. Вона доведена до 1292 р.

Літописи княжої доби, хоч значна частина їх була написана ченцями, здебільшого не мають суто церковного характеру. В них чувається лицарський дух, і деякі сторінки вражають високою поетичністю викладу й художністю. Таким є приміром первісне оповідання про Євшан-зілля, приклад глибокого патріотизму. В літописах взагалі багато художніх описів, талановитих характеристик дієвих осіб. Напр. стисла характеристика останнього князя-лицаря Ізяслава та Юрія Довгорукого, що став первообразом московських князів. Психологічна, стисла характеристика Володимира Галицького, що не боявся того, що "зробить маленький хрест", Данила, що примушений був прийняти "честь татарську"... і багато інших.

Ці сторінки, хай вони були історично не правдиві, суб'єктивні, — врізувалися в пам'ять читача й робили живим оповідання літописів.

Головна література, крім зазначеної при вступі.

Полное собрание русских летописей.

А. Шахматов. Разискания о русских древнейших летописных сводах, СПб., 1908.

В. Васильевский. Варяго-русская и варяго-английская дружина в Константинополе XI-XII вв. "Труди" В. Васильевского, СПб., 1903.

- М. Приселков. Митрополит Илларион - в схиме Никон, как борец за независимую русскую церковь. Сборник С. Ф. Платонову. Ученики, друзья и почитатели. СПб. 1911.
- А. Шахматов. Нестор-летописец. Записки НТШ, тт. 117-118, Львів 1913.
- М. Приселков. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси XI-XII вв. СПб. 1913.
- М. Приселков. Древнерусское летописание. Москва, 1916.
- А. Шахматов. "Повесть временных лет", Петроград, 1916.
- Т. Сушицкий. Західньо руські літописи, тт. I, II. Київ, 1921, 1929.
- Е. Перфецкий. Русские летописные своды. Братислав, 1922.
- Д. Багалій. Історії української історіографії, т. I. Літописи, Київ, 1923.
- Е. Перфецкий. Перемишльський літопис. I-ої редакції, ЗНТШ, тт. 147-149, Львів, 1927-1928.
- Н. Никольский. "Повесть временных лет", как источник для истории начального периода русской письменности, в. I, Ленинград, 1930.
- А. Шахматов. "Повесть временных лет" и ее источники. Труды. Отделение древне-русской литературы. АН СССР, т. IV, Москва-Ленинград, 1940. /посмертне видання/
- Б. Греков. Культура Киевской Руси. Москва-Ленинград, 1944.
- А. Монгайт. К вопросу о трех центрах древней Руси. Краткое сообщение в Инст. ис. тор. матер. культ. АН СССР, вып. XVI, 1947.
- А. Насонов. Орусском обласном летописании. Изв. АН СССР, П. 1945.
- А. Насонов. Древняя русская литература XI-XII вв., Москва-Ленинград, 1945.
- А. Орлов. О Галицко-волинском летописании. Труды Отд. древне-русс. литературы. Инст. литературы АН СССР. т. V. Москва, 1947.
- Л. Черепнин. "Повесть временных лет" - ее редакции и предшествующие ей летописные своды. т. 25. Истор. Зап. 1948.
- "Повесть временных лет", ред. акад. В. Адриановой-Перетц, вст. статья Д. Лихачова, Москва, 1950.
- Д. Лихачов. Русские летописи - их культурно-историческое значение. Москва-Ленинград, 1950.

- В. Пашуто. Очерки по истории Галицко-Волинской Руси. Ленинград-Москва, 1950.
- Л. Черепнин. Летописец Данила Галицкого. Истор. Зап. АН СССР, т. 12.
- Б. Рибакон. Начало русского государства. Вестник МГУ /Моск. Гос. Университ/, Москва, 1955 ч. 4-5.
- Б. Рибакон. Образование древнерусского государства. Москва, 1955. /Доповідь на міжн. конгрес істориків у Тимі/.
- М. Каргер. К характеристике древнерусского государства. Труды. Отд. древнерусской литературы. АН СССР, Москва-Ленинград, ч. XI, 1955.
- Б. Рибакон. "Остромирова летопись" "Вопросы истории. ч. 10, 1956.
- Б. Рибакон. "Боярин - летописец" "Вопросы истории" ч. 10, 1956.
- Д. Чижевський. Історія української літератури. Нью-Йорк, 1956.
- П. Грицак. Галицько-Волинська Держава. Нью-Йорк, 1958.
- Б. Греков. Историческое ^{УСЛОВИЯ} образование древнерусского государства, т. I., Москва, 1959.
- A. Stender Peterse n. Varsegesprgsmolet "Viking" Oslo, 1959.
- A. Stender Peterson. Der alteste Russische Staat, "Historische Zeitschrift" No. 1. 1960.
- М. Браїчевський. Походження Русі. Київ, 1968.
- И. Будивниц. Общественно-политическая мысль Древней Руси, XI-XIV вв., Москва, 1960.
- Н. Попонська-Василенко. Початок держави Русі-України. Визвольний Шлях, чч. 4-5 і 6. Лондон, 1962.
- М. Браїчевський. Коли і як виник Київ, Київ, 1963.
- Б. Рибакон. Древняя Русь; сказання, билини, летописи. Москва-Ленинград, 1963.

2 Життя святих

Життя святих були дуже поширені в княжій добі. Вони були зв'язані з легендами, оповіданнями про святих, чудеса, що творили вони, про мучинецьку смерть. Спочатку панували переклади з інших мов - з грецької, латинської, але від XI ст. переважають життя місцевих святих. Чимало житій включено до літописних зведень, але багато існувало окремо, переказувалося, записувалося й було одною з улюблених форм оповідань.

Найстаршими життями були св. Стефана Сурожського та Юрія Амастридського. Обидва мають багато спільного: оповідають про напад якоїсь "Руси" на монастирі, чудеса угодників і навернення вождів на християнство. Датуються обидва писання початком IX ст. Ці життя дуже цінні для історії, бо в них оповідається про аналогічні факти нападів русів, не відомо звідки, можливо з Тмутаракані.

До житій можна зарахувати історію місіонерів, що прибули до Києва 867 р., з Візантії, на запрошення Аскольда. Проповідували й творили чудо. На вимогу людей поклали до костра св. Євангелію й вона залишилася непошкодженою вогнем.

Чим більш ширилося християнство в народі, тим збільшувалося число житій святих. Частина їх була включена до літописів, але більша частина залишалася як окремі оповідання агіографічного характеру.

Літописець Нестор написав життя мучеників-князів Бориса та Гліба та св. Теодосія Печерського; крім того, було ще життя св. Мстислава в. князя Київського.

Велику цінність для історії являє "Патерик Києво-Печерський". Початок йому було покладено в XII ст., між 1215-1225 роками, листуванням двох ченців монастиря - Поликарпом та єпископом Симоном. Єпископ Симон оповідав Поликарпові про видатних ченців цього монастиря. Згодом до цього листування додавалося нові життя. В "Патерику", крім звичайної автобіографічної літератури, про життя, подвиги, благочестія, чудеса тощо, подаються оповідання про життя міста, економічного і соціального характеру, про діяльність князів та боротьбу між князями. Таким чином Патерик є дуже цінним додатком та ілюстрацією літописів. Деякі частини написано мальовничо, в них почувається запал боротьби. Довгий час Патерик залишався не виданим, і перше видання було польською мовою в 1635 р. Перші Патерики загинули, але відомо, що їх переписували і вони були улюбленим читанням.

Головна література

- Г. Франко. Св. Клімент у Корсуні, ЗНТШ, тт. III-IV, 1904.
- В. Ламанский. Славянское житие св. Кирилла, как религиозно-эпическое произведение и как исторический источник. Петроград, 1915.
- В. Васильевский. Введение в житие св. Георгия Амастридского, "Труди", т. III. 1915.
- В. Васильевский. Житие св. Стефана Сурожского "Труди", т. III. Петроград, 1915.
- Д. Абрамович. Памятники древнерусской литературы. Вип. II, СПБ, 1916.
- Д. Абрамович. Киево-Печерский Патерик, Киев, 1927.
- С. Богуславский. Памятники XI-XVII вв. /Борис и Глеб/, Киев, 1928 .
- М. Слабченко. Проложное сообщение о предлетописной Руси. Истор. Журнал ч. 7., 1942.
- Д. Чижевський. Історія української літератури. Нью-Йорк, 1956.
- Б. Рибakov. Древняя Русь, Москва-Ленинград, 1963.

3. Проповіді

Велике значення в історії України належало проповідям. Звичайно, більша частина їх загинула і тим важливішими ті, що збереглися. Перше місце серед них належить славетному "Слову", першого митрополита українця, - Іларіону, що був раніш священником в князівському селі Берестові, і один з перших викопав печерку на березі Дніпра й ходив туди молитися.

Обраний року 1151 на митрополита Київського, Іларіон виголосив своє "Слово о законі і благодаті".

Цей твір вражає глибиною ерудиції автора, ораторським талантом, красою образів і виключним патріотизмом. Для нього Київ-місто відоме у всьому світі; аудиторія - люди, що "до преизлиха наситилися премудрости книжної". "Слово" Іларіона має для нас велике значення й тому, що воно не зазнало редакторів і дійшло до нас в первісному стані. Іларіон не знає ні Рюрика, ні Олега. Державу починає він від старого Ігоря. Не знає він місіонерів християнства і каже, що Володимир сам дійшов до віри й бажання охреститися. Слово Іларіона було використано в 1292 р. в пенеґірику Волинському князеві Володимирові.

Видатним проповідником був св. Теодосій Печерський. Відомим проповідником був єпископ Новгородський, Лука Жидята. Після нього залишилося дві проповіді, в яких він засуджує неморальне життя своїх сучасників.

Славилися проповіді єпископа Турівського Кирила, збереглося 10 проповідей. Вони свідчать про велику ерудицію, ораторські здібності, а також про поетичний талант автора.

Важливі проповіді єпископа Серапіона, колишнього архимандрита Києво-Печерського монастиря, з 1274 р., єпископа Суздальського. Збереглося тільки п'ять проповідей. Але з них видно, що вони були виключні своєю красою, поетичністю. В них Серапіон звертався до слухачів з приводу лиха татарської навали, закликав до стійкості в боротьбі з ворогами, "Щезла сила наших князів і воєвод, наші хоробрі, перейняті страхом, втікли... Багато наших братів і дітей відведено в полон; наші села запустили... ми сами звели на себе, як дощ з неба, гнів Божий..."

Проповіді видатних проповідників були зміщені до збірників "Златая Цепь", "Ізмарагд", що свідчить про те, як цінили їх сучасники.

Звичайно, більша частина проповідей не збереглася, та й не можна вважати, що вони всі були записані. Вони просто виго-

лошувалися в церквах. Однак ті проповіді, що збереглися вказують на високу культуру і освіту їх авторів. Про це вказує хочби ораторський талант митрополита Іларіона в його "Слові о законі і благодаті" який теж згадує про людей "доизлиха наситившихся премудрости книжної"... "Слово"- це надзвичайний своєю красою, силою, чіткістю думки та глибиною ерудиції твір, що не мав собі рівного в тогочасній літературі. Такими були проповіді Кирила Турівського, а теж і інші твори як "Подорож Данила Паломника у Святу Землю", "Поученіє дітям Володимира Мономаха" та неперевершене "Слово о полку Ігоревім".

Звичайно, творили їх люди високої культури, яка може не доходила до надр народних, бо культура і освіта були приступні лише еліті. Але так було тоді в усіх країнах. До проповідей можна приєднати послання та листи ієрархів до пастви, або й окремих осіб. Так зберігся лист митр. Клима Смолятича до пресвітера Фоми. однак проповіді його загублені.

Цікаве описання перенесення мощей святителя Миколая з Мирлікійських до міста Барі, і свято там з цього приводу. Автором його вважають митрополита Єфрема Переяславського. Навпаки, протилатинським настроєм повні послання митрополита Київського, грека Іоана Продрома. Важливим є те, що була широка верства людей, що читали, переписували і зберігали ці твори.

Головна література

- Н.Д.Полонская. К вопросу о христианстве на Руси до Володимира. ЖМНП. 1917.
- М. Возняк. Історія української літератури. тт. I-II. Л., 1920-1924.
- М. Грушевський. З історії української релігійної думки на Україні. Львів, 1925.
- М. Грушевський. Історія української літератури. тт. I. II. III, Київ-Львів, 1922-1925.
- Н.К.Гудзий. Хрестоматия по древней русской литературе. Москва, 1953.
- Д.Дорбошенко. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу. Берлін, 1940.
- І. Огієнко. Українська Церква. тт. I-II. Прага, 1942.
- о.І.Назарко. Святий Володимир Великий. Рим, 1954.
- Н. Лужницький. Українська Церква між Сходом і Заходом. Філ. 1954.
- І. Власовський. Нарис історії Української Православної Церкви. т. I. Нью Йорк, 1955.
- Д. Чижевський. Історія української літератури. Нью Йорк, 1956.
- о.А.Великий. З літопису християнської України, тт. I-II. Рим, 1956.

4. Ю р и д и ч н і П а м'я т к и

Число юридичних пам'яток Княжої доби не велике. Першим актом, про який згадується, є Рефельштеттенський митний устар, який регулював торгові стосунки Русі та Баварії. Початок його датований кінцем IX ст./біля 880 р./. Поновлено його в 906 році. З того часу не припинялися торгові стосунки Русі з Баварією. В 1191 р. була ухвалена штирійського герцога Оттокара для купців Еннса, Регенсбурга, з приводу торгівлі з Руссю.

Року 874 був складений перший договір між Руссю-Аскольдом та Візантійською імперією. Про цей договір згадує імператор Константин Багрянородний в біографії свого діда, Василя Македонина. Цей договір не зберігся. Збереглися договори з греками з 907, 911, 945 та 971 рр. В договорах Олега згадується і давніший договір, треба гадати, Аскольда 865 р., який не зберігся. Договір Олега з 907 р. з Візантією був оформлений 911 р. і поміщений в "Повісті временних лет" за редакцією ігумена Сильвестра. В 945 р. склав з Візантією свій договір Великий князь Ігор.

В цих договорах є постанови публічного, міжнародного та приватного права, а головне — покликання на "руський закон", що виявляється як добре опрацьоване, самобутнє законодавство, яке карає за злочин проти особи, власності, яке знає тестаменти. Система українського права того часу відповідає вже розвиненому суспільству, що і свідчить, що законодавство існувало в Україні-Русі вже до "Руської Правди".

Окреме місце належить "Руській Правді", що вперше згадується в 1016 році, як нібито нагорода Новгороду під час боротьби Ярослава зі Святославом. "Руська Правда" збільшувалася, як до неї дописували нові статті, і вона таким чином відбивала соціальні та економічні умовини життя Русі. Поруч з нею стояли Церковні Устави Володимира та Ярослава. Крім того, збереглися деякі грамоти містам, здебільшого записані до Літописів, з яких найстаршою є грамота Мстислава І. з 1130 р. а також пізніші грамоти інших князів.

Г о л о в н а л і т е р а т у р а.

- А. Лонгинов. Мирные договоры русских с греками в X ст. Одесса, 1904.
М. Варац. Критико-сравнительный анализ договоров Руси с Византией. Киев, 1910.
А. Шахметов. Несколько замечаний о договорах с греками Олега и Игоря. Записки Неофилологич. Общества, СПб. в. VII, 1914.
Д. Мейчик. Русско-Византийские договоры. ЖМНП. ч. 2, 5, 11. 1915-17.
В. Истрин. Договоры Руси с Греками X в. Известия русск. языка и словесности, т. XXIX, АН СССР. Москва, 1924.
"Русская Правда" Текст на основі семи списків та п'яти редакцій. склав та підготував до друку С. Юшков. Київ, 1935.

- О. Лотоцький. Джерела українського церковного права. Варшава, 1911.
- С. Обнорский. О языке договоров с греками. "Сборник" - Язык и мышление, тт. VI-VII, Москва-Ленинград, 1936.
- М. Приселков. Русско-Византийские отношения IX-XII вв. "Вестник древней истории", Москва, 1939.
- "Правда Русская". Под редакцией Б. Д. Грекова, I-III, АН СССР, Москва, 1940-1963.
- М. Приселков. Киевское государство второй половины X в., по византийским источникам. "Учен. Зап. Ленинградского гос. университета, Истор. серия вып. 8, Ленинград, 1941.
- В. Пашуто. Очерки по истории Галицко-Волинской Руси. 1950.
- І. Шекера. Міжнародні зв'язки Київської Русі, Київ, 1963.
- М. Чубатий. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй. Нью-Йорк, 1964.
- Н. Полонська-Василенко. 1100-річчя першого хрещення України-Русі, "Шлях Перемоги, чч. 39, 40, 41. Мюнхен, 1967.
- П. Стратонов. К вопросу о составе и происхождении "Русской Правды", Казань, 1920.
- Л. Окіншевич. Лекції з історії українського права. УВУ, 1947.
- А. Зямин. К истории текста краткой редакции "Русской Правды" Труды Моск. Архивного Ин-та Т.VIII. Москва, 1954.
- Устюжский летописный свод. Ред. К. Н. Сербиной, АН СССР, 1950.
- С. Юшков. Общественно-политический строй и право Киевского государства X-XIII вв. Москва, 1949.

5. Графіті

Останніми роками число джерел, що їх можна використати з погляду історіографії збільшилося на нову й дуже цікаву групу. Це надписи на стінах старовинних соборів, які виявляються під час переведення ремонтів. Перші настінні написи були виявлені на стінах Софійського собору в Новгороді. Їх розглядали вчені, але, чи то не виявили належної уваги, чи то збереглося їх замазка вже мова йшла про окремі слова, їх палеографію. І якраз вони найбільше палеографії звертали уваги.

Інша справа з Київською Святою Софією. Під час вивчення її, як мога більш детального, виявлено було не окремі слова, а цілі речення. Дата їх з IX до XIV ст. Число цих графіті дуже велике. Розшифрування їх показало, що тут ми маємо не окремі слова, а цілі речення, які часто доповнюють наші відомості з історії - рік певної події, точна дата її, згадка певних осіб, імена осіб, що їх не названо в літописах. Таким чином ці графіті, які існують і в інших храмах княжої доби, можуть служити поважним корективом до відомих джерел. Аналогічні написи знайдено в Михайлівському соборі Видубицького монастиря, на обломках з Десятинної церкви тощо.

З графіті св. Софії вперше виявляється ім'я великої княгині - жени Ізяслава, матері Святополка - Елисава. Повторення титулу вел. князя - "цар"; деякі імена, які згадувалися лише в билинах, точні дати подій тощо.

Головка література

- В. Шепкин. Новгородские надписи "граффити", Труды Моск. Арх. Об-ва, т. XIX, вип. III, Москва, 1905.
- Б. Рибаків. Іменні написи XII ст. в Київському Софійському соборі. "Археологія" т. I, Київ, 1947.
- С. Висоцкий. Граффити XI ст. в Софии Киевской, "Советская Археология", ч. 4. Москва, 1959.
- С. Висоцкий. Датирование граффити XI в. в Софии Киевской, "Сов. Археология" ч. 4, Москва, 1959.
- С. Висоцкий. Надписи в Софии Киевской, времени княжения Святополка Изяславича. История СССР, Москва 1960.
- С. Висоцкий Древнерусские граффити Софии Киевской. Нумизматика и эпиграфика, т. III, Москва 1962.
- А. Спицин. Тмутараканский камень. Москва, 1915.

- С. Висоцкий. Надпись на саркофаге Всеволода Ярославича, Советская Археология, ч. 4, Москва, 1963.
- С. Висоцкий. Древнерусские надписи Софии Киевской XI-XIV вв. Киев, 1966.
- В. Висоцкий. Нові знахідки давньоруських графіті, Український Істор. Журнал, ч. 5, Київ, 1968.

6. Б и л и н и

До різних документів можна приєднати цінні матеріали, які подають Билини. В останніх роках В. Рибаків зробив дуже цікаву спробу вивчити билини хронологічно, і розшукати ті історичні події, які відбилися в билинах, а також осіб, що послугоувалися як оригінали для поетичних образів. Спроба виявилася дуже вдалою і багато місць літописів майже дослівно були передані в поетичному обрамленні в билинах. Допомогу в розшифруванні билин дають "графіті" старих церков. В Київській Софії, наприклад, згадується Ставр Городятинич, що виявляється реальною постаттю не лише згаданю в билинах /Годятини/, але й в літописах, і в графіті.

Билини, що їх можна поділити на цикли, дають настрої певного часу, ілюструють іноді художнє літописне оповідання, і навіть допомагають зрозуміти темні місця літописів. Наприклад, дуже цікаве розшифрування неясної билини про Михаїла Потока. В. Рибаків зв'язує постать Михаїла з першим митрополитом Київським, часів Аскольда, й легенду про нього з'язує з Київською традицією герба св. Михаїла Архангела. В билинах багато художніх образів, багато побутових рис, чітких характеристик. Цікаво, як в них відбивалося ідеологічне ставлення різних країн відносно тих самих осіб чи подій.

Вищим досягненням поетичного оформлення психології лицарської доби історії України служить неповторне "Слово о полку Ігоревім". Це художня енциклопедія Княжої доби. В одне неподільне зливається історична точність і свіжість поганських вірувань, і краса тої природи, що живе спільним життям з людиною, попереджає перед небезпекою, радіє вдачі. І все пронизано тим почуттям лицарства, коли люди не шкодували свого життя, щоб здобути собі

Історія української літератури, т. 1., Львів,
1951. Історія української літератури, Київ,
Української літератури, т. 1., Москва-Ленінград, 1951.
Історія української літератури; ч. 1.,
поезія / Авґзбург, 1947.

Епическое время русских былин, Сборник в
честь академика Грекова, Москва, 1952.

Кий. Коли і як виник Київ, Київ, 1963.

Древняя Русь. Сказания, былины, летописи,
Москва-Ленінград, 1963.

Визначення Русь-Україна та виникнення трьох східно-
слов'янських націй, Нью-Йорк - Париж, 1964.

II. ЛИТОВСЬКО-РУСЬКЕ КНЯЗІВСТВО

З XIII ст. об'єднуються окремі литовські племена в одне могутнє князівство. В XIV ст. починається експансія українських та білоруських земель і цей процес, що відбувається мирним шляхом, приводить до інкорпорації Поділля, Київщини, Чернигівщини, Волині. Місце українських князів посіли литовські князі, але вони рахували себе їх спадкоємцями, своє князівство називали Литовсько-Руським. Князі українські стали магнатами Великого Литовсько - Руського князівства. Слов'янська мова стала державною, Русько Правда ^{запанувала} в судах.

1. Літописи

Цим першим літописом, що оповідав про перші роки Литовсько-го князівства, був Галицько-Волинський. В ньому докладно описано історію литовського князя Войшелка, сина князя Мендовга, що об'єднав Литву і створив Литовське князівство. Войшелк прийняв християнство, хоч літописи не точно зазначають місце хрещення, і передавши владу Шварнові, синові Данила Галицького, вступив до православного монастиря. Він був підступно забитий братом Шварна, князем Галицьким Левом. Волинський літопис використав литовські літописи, які докладно оповідали про перших литовських князів.

Першим, що зберігся, літописом Литовської доби є переписаний Аврамкою, з наказу єпископа Йосифа, в Смоленську, в 1495 році.

Року 1520 написаний був біля Білостоку, в монастирі Супрального, літопис, що відомий під назвою Супрального. Його складено з різних джерел і в тому полягає його цінність для історіографії. Цей літопис відбивав ідеологію литовських князів, головне - Витовта.

Такий же характер має літопис Виховця, кінця XVI ст. Він має теж компілятивний характер.

Баркулабівський літопис з м. Баркулабова, біля Могилева. Це єдиний литовський літопис, який має москвофільську орієнтацію. Баркулабівський літопис багатий на зміст. Подав відомості про церковні братства, про сейм в Баркулабові 1545 р., про загни Наливайка, і його страту в Варшаві. ~~Князь~~ прихильний до прав. Церкви та подає багато побутового матеріялу о становищі нижчого духовенства, про події на Білорусі - Полоцька, Могилева.

Взагалі литовські літописи, головне виразники ідеології вищого шару суспільства, князів, магнатів. Настрій їх антиполь-

ський, їхньою метою було довести, що польсько-литовсько-руські князі також могутні, як польські, а Литва може змагатися з Польщею. Похвали литовським князям перегукуються з "Повістю временних літ", українські та білоруські автори літописів наслідують давні вітчизняні літописні традиції.

Число літописів збільшується наприкінці XVI ст. Цікавий збірник літописних оповідань під назвою: "Літописці Волині і України". Це компіляція зі старих літописів, з додатком записок Б. Балики про події кінця 16-17 століть.

Межигірський літопис, знайдений в межигірському монастирі, оповідає про події 1393-1620 рр. на Київщині та на Волині. Цікавий також Хмельницький літопис, знайдений в Хмельнику на Поділлі. Він оповідає про початок Хмельниччини.

Львівський літопис описує події 1498-1499 рр., переважно на Київщині, на Поділлі і в Галичині.

Одним з видатніших є Густинський літопис, або "Кроніка". Він зберігся в трьох копіях. Одна вписана в Іпатському літопису, інші збереглися у Мгарському монастирі та в Москві, в архіві чужоземних справ.

Час, коли було написано Густинський літопис, тяжко встановити. М. Грушевський датував до 1515 р., А. Ершов - 1623-1627, і вважав за автора його - Захарія Копистенського. М. Тихомиров датує - 1300-1515. Починається він з оповідання про Кия та Аскольда. Особливо цінні оповідання про Литву, литовських князів, захоплення України. Велика увага приділена Витовту, його ролі в визволенні України від татар. Згадує заснування академії в Кракові 1401 р., впливи різних релігійних рухів, діяльність Гуса, намагання Витовта відірвати українську Церкву від Москви. "И отле начаша бити два митрополити, один в Києве, другий в Москве". Додатки "О применении нового календаря 1582", "Об унці 1588-1596/".

Густинський літопис властво не є літописом, ані компіляцією. Це є літературний і науковий твір.

Крім того в тіж роки в Україні було чимало суто монастирських літописів, які мали значення для історії Церкви. Такі літописи були: Густинський - монастирський, 1600-1641 рр., Межигірський монастирський - 1608-1700, Добромильський - 1648-1700, та інші.

Головна література

- К. Студинський. Пам"ятки українсько-руської мови й літератури, Львів, 1906.
- А. Ершов. Коли й де написано Густинський літопис, Записки НТШ, т. 100, Львів, 1930.
- В. Пашуто. Очерки по истории Галицко-Волинской Руси, Москва, 1950.
- М. Возняк. Історія української літератури, Львів, 1920-1924.
- В. Перетц. Исследование и материалы по истории старинной украинской литературе XVII-XVIII вв., Ленинград, 1929.
- Г. Лужницький. Українська церква між сходом і заходом, Філад., 1954.
- D. Tschizewskij. Über den Stil der Galizisch-Volhynischen Chronik, Südostforschungen, 1954.
- П. Шумовський. Остриг - Історичний нарис. Вид. Інститут дослідження Волині, Маргет - Вінніпег, 1964.
- о. А. Великий. З літопису Християнської України т. III, 16-17 ст. Вид. оо. Василіян, Рим, 1969.

2. Юридичні Пам'ятки

Перші десятиліття після приєднання України й Білорусі до Литовського князівства, діючими законами залишалася "Руська правда". Тільки в 16 столітті був виданий Литовський статут, який було ухвалено в 1529 році, як кодекс, на соймі у Вільні. Він складався з 243 артикулів. В ньому були зібрані норми судово-процесуального права та постанови цивільного, державного і господарського права. Основна мета статуту, була охорона інтересів держави, магнатів та шляхти. Друга редакція Литовського статуту була дана 1566 року; він мав 367 артикулів. Він називався "Волинським", з уваги на особливу роль волинської шляхти в ньому. В ньому відбилася адміністративно-політична реформа держави /поділ на повіти/, поширено привілеї рядової шляхти. Рядом з вищою шляхтою, представники рядової шляхти -повітові послы - введені до сойму. Права селянства були обмежені. Цей кодекс юридично оформив панівну роль шляхти в державі.

Року 1688 було дано третій Литовський статут. Два перші були рукописні, третій був надрукований в друкарні Мамоничів. Його часто називають "Литовський статут Мамоничів". Він має 488 артикулів.

Третій статут було складено після Люблинської унії 1569 року й ухвалено великим князем Литовським та королем Жигмунтом III у 1588 році. В статуті є багато польських юридичних впливів, значно поширене карне право. Закріплено привілеї шляхти і цілковито закріпачено селян.

Року 1614 Литовський статут був перекладений російською мовою /тогочасною/, а року 1649 його використано при складанні кодексу царя Московського Олексія - "Новое уложение законов". Протягом понад трьох століть Литовський статут був діючим правом не лише в Україні. В середині XVIII століття він став головною частиною правних норм України - "Права по которим судится Мало-російський народ", а після розподілу Польщі, деякі частини статуту ввійшли до "Своду законів Російської імперії" для Чернігівської і Полтавської губернії, і були скасовані тільки 1917 року революцією.

Для міст з XIV століття, вводиться Магдебурське право, вперше в Володимирі Волинському /біля 1324 р./, а далі в Сяніку /1339 р./. Спочатку поширювалося воно на німецьких колоністів, а з XV ст. на всю лідність міст. З поширенням Магдебурського права на все населення, саме право змінювалося, обмежувалося й набувало більш індивідуального характеру. Магдебурське право поширилося в XV-XVII ст. на всю Україну; грамоти давалися українською /руською/ мовою й були цінним історичним джерелом.

Б о л ь ш ь о ́ ж ь і т ь о р а т у р а

- Р. Лашенко. Литовський статут, як пам'ятник українського права, Наукови Збірник УВУ т. I, Прага, 1923.
- М. Василенко. Як було скасовано Литовський статут, Зап. Соц. - економічного Відділу Укр. Академії Наук, тт. II-II, Київ, 1924-1925.
- С. Барисенак. Національний характер Литовського статуту, "Полимя" ч. 6-7, Менск, 1927.
- І. Лаппа. Литовський статут 1586 года, Кавнас, 1934-1936.
- А. Jakowliw. Das deutsche Recht in der Ukraine, Leipzig, 1942.
- Л. Okinshevich. The Law of the Grand Duchy of Lithuania, New York, 1953.
- М. Чубатий. Огляд історії українського права, ч. II., УВУ Кієв, 1947.
- О. Бєвзо. "Львівський літопис" і "Острозький літописець" як джерело для вивчення історії України в другій половині XVI і першій половині XVII ст. Наукові Записки Інст. Історії, т. XIII, Київ, 1960.
- В. Отамановський. Развитие городского строя на Украине в XIV-XVIII вв. Магдебурское право. Вопросы истории, т. III, Москва 1958.

В. ПОЛЕМІЧНА ЛІТАРАТУРА XVI-XVII ст.

Загострення національних, соціальних, економічних і духовних інтересів другої половини XV ст., відбилися на культурному житті України. Зв'язок Литовського князівства з Польським королівством змінив становище українців та білорусів. З рівноправних партнерів, з переважаючою культурою, вони поволі перетворювалися в нижчу націю, в "хлопську" масу з хлопською мовою та вірою. Привілеї польській шляхті, католикам перед православними, спокушали вищі верстви української шляхти "сполщуватися". Добрі польські школи підготовлювали вихованців до переходу на католицтво.

На цьому ґрунті з XV ст. починається ідеологічна боротьба. Серед польсько-католицького моря намічаються українські православні острівки, де плекають українську культуру. Перше місце в цій боротьбі належить братствам, що купчилися біля церков, і від обслуги матеріальних потреб церкви переходили до задоволення духовних потреб пастви, перш за все виховання молоді. Школи - Львівська, Перемишля, Берестя, Вільна, Луцька, Києва стали значними культурними осередками і скупчили видатних вчених. Успенське братство у Львові мало власну друкарню, друкувало твори своїх професорів та учнів. Ставропігії, надані патріярхами деяким братствам, вилучали їх з під залежності єпископів, і робили їх автономними.

Господи деяких меценатів перетворювалися в міцні культурні осередки. Гетьман литовський Григорій Хоткевич в Заблудові засновує друкарню й приймає Івана Федорова, вигнанця з Москви; князь Юрій Слуцький, засновує в Слуцьку школу та друкарню; князь Андрій Курбський зібрав культурний осередок в с. Милянєвичі. Але найбільше значення мала культурна діяльність найбільшого магната Волині князя Константина Острожського, який заснував школи в Турові та Володимирі, а головне в Острозі. Там зібрав він гурток освічених людей, серед них були видатні вчені. Цю школу називали "Острожською академією". Про важливість творів цих вчених свідчить науковий переклад Біблії на слов'янську мову. Цей переклад залишився неперевершеним протягом кількох століть.

За таких умов, коли в другій половині XVI ст. Литовсько-

-Руське князівство почався релігійний рух, що довів до Берестейської унії,- всю Україну та Білорусь охопила палка полеміка. В цій полеміці обидві сторони шукали підпертя в історії, зокрема православна сторона -Юрій Рогатинський, Христофор Філарет, можливо Мартин Броневський, Іпатій Потій, Іван Вишенський, Мелетій Смотрицький /в творі "Плач", де він від імени Православної Церкви оплакує синів її, що перейшли на католицитво/.

Наприкінці XVI ст. стара провідна верства України знесилюється, втрачає все більше діячів, які переходять до польського табору. Друга верства - міщанство, була заслаба, щоб вести цю боротьбу. На перше місце висувається трета сила - козацтво, яке виступає на захист Православної Церкви. Не Львів, а Київ, під захистом козаків, здобуває значення українського осередку. До Києва переходять зі Львова видатні вчені, як Єлисей Плетенецький, Захарій Копистенський, Памва Беринда, Лаврентій Зизаній, Іов Борецький та інші. За їх допомогою у Києві постає науковий осередок, а далі - братство. До братства вписується козацтво з гетьманом Петром Сагайдачним. Так козацтво виступає, як протектор школи і культури. Року 1620 патріарх Феодан єрусалимський висвятив у Києві нових православних єпископів, бо були перейшли раніше до унії. Для Братської школи дає велику суму Галшка Гулевич в 1615 р.

Висвята Ієрархії викликала бурю протестів з боку католиків та уніятів, які намагалися довести незаконність цього висвячення. На ці протести митрополит Іов Борецький разом з іншими владиками оголосив свій протест, або "протестацію". В ній писали владики, "що козаки..., плем"я славного народу руського..., що воювало грецьке царство на Червоному морі..., це ж з того покоління військо, що за Олега, монарха руського..., плавало й Царгород штурмувало. Це вони за Володимира того монарха руського, воювали Грецію, Македонію, Ілірію. Це ж їхні предки разом з Володимиром хрестилися..., і по сей день у цій вірі родяться, хрестяться і живуть".

Ці слова "Протестації" свідчать, що в Україні на початку XVII ст. ясно жила ідея тяглості історичного процесу, автохтонності українського народу.

Ідеї, речником яких була "протестарція" митрополита Іова та духовенства, не були властиві тільки їм. Року 1622 змирає гетьман Петро Сагайдачний і на його поховання - "жалобний погреб" - ректор Братської Школи, Касіян Сакович написав вірші, в яких висловив ті ж думки про "превмственість сучасного йому козацтва від княжої доби України", про предків їх, "що з Олегом брали Царгород, хрестилися з Володимиром". Ці твори свідчать, що козацтво виступає як провідна верства.

Союз високої духовної еліти з найбільшою реальною силою, забезпечував піднесення українського народу на вищі щаблі розвитку; він перестав бути "хлопами", що мали свою "хлопську віру".

Ближчі десятиліття історії України були роками її величі. Це була доба Петра Могили - 1632-1648 рр. За цей короткий час Петро Могила спромігся піднести Україну на виключну височінь. Скромна братська школа перетворена на Колегію, гурток видатних вчених оточив Петра Могилу; від цього гуртка вийшли видатні твори, як Службник, Требник, а головне - "Ісповідання Православної віри", яке було перекладено на кілька європейських мов. З цього гуртка почалося наукове дослідження пам'яток мистецтва, архітектури, почалося реставрацію архітектурних пам'яток, археологічні дослідження. З цього гуртка вийшла ідея примирення Русі з Русю, ідея українського патріярхату.

Україна стояла знову могутня духово, озброєна історично з повною свідомістю свого минулого та роді в майбутньому. Такою зустріла вона велику добу визвольних змагань - Хмельниччину.

Головна література

А. Яцимирський. Григорій Цамлак, очерк його жизни, административной и книжной деятельности, СПб, 1904.

S.Studzinski Pierwszy ostepliteracki Hipacyusza Pocięja. Lwow, 1905.

К. Студинський. Пам'ятки українсько-руської мови й літератури, Львів, 1906.

П. Жукович. Сеймовая борьба. СПб. вип. V. 1906.

Є. Шмурло. Россия и Италия, СПб, тт. 1-4, 1907 - 1927.

В. Біднов. Православная Церковь в Польше и Литве, Катеринослав, 1908.

- І. Крип'якевич. З діяльності Поссевина, Зап. НТШ, Львів, 1912.
- Н. Василенко. Очерки по истории Западной Руси й Украины.
Київ, 1916.
- І. Крип'якевич. Київська Русь в половині XVI ст. Зап. НТШ, тт.
77, 79, Львів 1918.
- М. Грушевський. З історії релігійної думки, Відень, 1919.
- І. Соколов. Українська Церква та грецький Схід, в XVI-XVII ст.
Зап. Істор. Відділу, 1919.
- М. Возняк. Історія української літератури. т. II, Львів, 1921.
- М. Грушевський. Культурно-національний рух на Україні в
XVI-XVII ст. Київ, 1925.
- В. Липинський. Релігія й Церква в історії України, Філяд. 1925.
- П. Клименко. Цехи на Україні, Київ, 1929.
- Т. Галушинський. Митрополит Йосиф Рутський, Станиславів, 1937.
- Д. Дорошенко. Православна Церква в минулому й сучасному житті
українського народу. Берлін, 1940.
- І. Огієнко. Українська Церква т. II, Прага, 1942.
- М. Антонович. Студії з часів Наливайка, Праці Іст.-Філ. Т-ва
т. IV, Прага, 1942.
- Ед. Вінтер. Візантія та Рим у боротьбі за Україну, Прага, 1944.
- С. Маслов. Культурно-національне відродження на Україні в кін-
ці XVI і першій половині XVII ст. Наукові Зап. АН
УРСР т. II, Київ, 1946.
- Д. Антонович. Історія української культури, УТГІ, Регензбург, 1947.
- S. Sabol, De Meletie Smotryckuj apologista anticatholice. Excerpta
ex Dissertatione, Theol. Uni. Gregoriana, Romae, 1951.
- A. Welykuj, Documente Pontificum Romanorum Historiam Ukrainae
Illustrant. Romae, 1953.
- Ю. Герич. Огляд богословсько-літературної діяльності Йосафата
Кунцевича, Торонто, 1951.
- А. Жуковський, Петро Могила й питання єдності Церков. Вид. УВУ, 1969.
- о. А. Великий, З літопису християнської України, т. III, 1969.
- П. Ісаїв. Берестейська унія за новими дослідями, Філяд. 1953.
- о. І. Назарко, Яків Суша - єпископ Холмський/1610-1687/ Рим, 1971.
- Г. Лужницький. Українська Церква між Сходом та Заходом, Філя-
дельфія, 1954.
- І. Власовський. Нариси Історії Православної Церкви, т. I,
Нью-Йорк, 1955.
- о. Б. Курилас. З'єднання архієпископа Мелетія Смотрицького в
історичному і психологічному засвітленні, Львен
1962.

III. СУСІДИ УКРАЇНИ

1. НОВГОРОД

Новгород з пригородом Псковом та величезною Новгородською землею відокремився від Київської держави в 1130-их роках. До того часу, за Ігоря, був він зв'язаний з Київським князівством під управлінням старших синів Великого князя. Зокрема новгородці дорожили князями Мономаховичами і ображалися, якщо князь переходив від них до іншого князівства. Сила Новгорода полягала переважно в торгівлі з Західною Європою, і в XII ст. він мав торговельні компанії /Іванківська/, заможне, впливове купецтво, патриціят, гільдії тощо. У 1130-их роках Новгородське князівство перетворилося на республіку з розвиненим "народоправством".

Літописи

Новгородські літописи ведуть початок мабуть з дохристиянської доби. Від них залишилися уривки про побут слов'янського населення до варязької інвазії, повстання, втечу варягів, повернення їх, ніби то на заклик людности. Всі ці справи далекі від Русі.

В християнську добу, мабуть завдяки тому то Новгород належав до Київської митрополії, в ньому починаються теж літописи типу Київських. Перший Новгородський літопис, як вважав А. Шахматов, закінчився на 1050 році. Це так званий Остромировський, зв'язаний з посадником Остромира. Він дає багато фактів до історії та характеристики Ярослава, оповідає про поведінку Ярослава під час боротьби з Святополком, переляк його, звернення до варягів, тощо.

Цей літопис широко використав Київський літопис 996-997 рр. і він багатий новим. В цьому літописі вперше оповідається про покликання трьох варягів - Рюрика, Синеуса і Трувора. Найважливішим є оповідання літопису про Олега. За літописом він не зв'язаний з Києвом. Після перемоги над Царгородом, він повертається до Ладogi і там помирає. Після негативної характеристики Ігоря, літопис дає позитивну характеристику Ользі та Володимирові, як князеві, якого обрали новгородці.

Після 17 років перерви, літопис оповідає про князювання сина Ярослава, Володимира, про діяльність посадника Остромира. Загальний настрій літопису: антикнязівський, антиварязький. З цього літопису в XII ст. було зроблено протилежні висновки про позитивну роль варягів.

Цей літопис /І Новгородський літопис/ в значній мірі входить в склад Київського літопису й доповнює його.

В дальшому новгородські літописи відзначалися своїм демократичним характером і локальними інтересами. В них багато про місцеві події, наприклад, про пожежі, ціни на базарі, зливи тощо.

Характерно для новгородських літописів - змагання за першество з Києвом, бажання поставити його на друге місце, - принизити. Але все ж таки новгородські літописи різних років та редакцій дають дуже багато для розуміння деяких моментів, які не зазначені в київських літописах. Вияснюється загальна характеристики Новгорода, багатого міста з розвинутим купецтвом. Спочатку Новгород задовольнявся тим, що діставав князя - намісника великого князя, хлопчика, якого "викормлював" - виховував у відданості та пошані до Новгорода. Весь час Новгород не забував різниці між Києвом - "Руссю" та своїм незалежним станом, і ніколи новгородці не вважали себе "Руссю". В літописах повно виразів "поїхав до Русі", "приїхав з Русі" тощо. В XII ст. Новгород добився церковної автономії. Тільки один новгородський владика мав титул "архієпископа", і не підлягав митрополитові. Другим важливим досягненням було обмеження влади князя, що перетворився на військового командира. Все частіше новгородці "вказували путь" князеві, що не подобався їм, і обирали іншого. Новгород став республікою, де господаром було віче та владика.

Головна література

- И. Стратонов. К вопросу о составе и происхождении "Русской Правды". Казань, 1920.
- А. Лященко. Сага про Олафа Триггвассона і літописне оповідання про Ольгу, "Україна", кн. 4, Київ, 1926.
- Д. Лихачов. Устные летописи в составе "Повести времен. лет." Исторические записки, ч. 17, Москва-Ленинград, 1945.
- Д. Лихачов. Русские летописи и их культурно-историческое значение. Новгородская первая летопись старшего и младшего извода, Москва-Ленинград, 1950.

- Б. Рибаків. Остромирова летопись. Вопросы истории, ч. 10, Москва, 1956.
- А. Зимин. К истории текста краткой редакции "Русской Правды". Труды Моск. истор. архивного института, тт. III-VII, Москва, 1954.
- Б. Рибаків. Древняя Русь, Сказания, Билини, "Летопись", Москва-Ленинград, 1962.
- М. Чубатий. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй. Нью-Йорк - Париж, 1964.

2. РОСТОВО-СУЗДАЛЬСЬКЕ МОСКОВСЬКЕ КНЯЗІВСТВО

Л і т о п и с и

В часи, коли в Новгороді та в Україні творилася висока культура, нав'язувалися дипломатичні, економічні, культурні зв'язки з великими культурами Європи та Азії, ширилася проповідь християнства, будувалися храми, територія майбутнього Ростово-Суздальського князівства була заселена невеликими фінськими племенами. Головне місце в їхньому житті належало жерцям. В IX-X ст. йшла інтенсивна колонізація слов'янських племен, голов-но в'ятичів, пам'ять про яку зберіг літопис Нестора /рух за провідом В'ятки/, почасти кривичів. Найдовше на території фінів, на горішній Волзі та Оці зберігся поганський культ, були "капища богів". З кривавими боями наступали слов'янські окупанти, і перед ними відступали на схід, в ліси, фіни.

Коли в Києві протягом двох століть ширилася культура, писали літописи, митрополит Іларіон звертався до слухачів, як до людей, що наситилися "премудрости книжної", в Ростово-Суздальщині поганці забивали проповідників християнства. Російський історик В. Ключевський так характеризував різницю між культурами двох народів: "Це була країна, яка лежала поза старою основою Русю, і в XI ст. була скорше чужорідною, ніж руською країною".

Юрій Довгорукий, молодший син Володимира Мономаха, був перший князь, що став фактично княжити в Ростові. До нього Ростовське князівство додавалося до інших, і князі тільки збирали

податки з нього. Сини Володимира не жили в своїх князівствах ; Борис в Ростовському, а Гліб в Муромському. За Ярослава Ростовське князівство дається як додаток до Переяславського, Муромське - до Чернігівського. Андрій Боголюбський, перший Ростово-Суздальський князь, не переходить до Києва оволодівши ним, а намагається зробити Володимир над Клязьмою столицею, спадкоємцем Києва.

Засновуючи столицю в Володимирі, мріючи, що з неї він об'єднає всі землі руські, він зруйнував Київ в 1169 році. Андрій Боголюбський намагався організувати тут загально-руське літописання, що було б продовженням київського. Головна ідея його була та, що Володимир над Клязьмою є осередком політичного життя, а володимирські князі - спадкоємці Київських. Ця схема згодом перейшла до московського літописання і стала одною з основ державної теорії царської влади.

З цією метою з Володимира почали розшукувати київські літописи й переписувати їх. Головним літописом став т.зв. Лаврентієвський, що його переписав чернець Лаврентій для князя Дмитра Константиновича Суздальського. Літопис починається "Повістю временних літ", в редакції ігумена Сильвестра. Після "Повісті временних літ" були Володимирські літописи, ростовські та тверські. Закінчений він був 1377 року.

Пізніш, на початку XV ст. було написано Іпатьївський літопис до якого взято "Повість временних літ" в редакції Мстислава, 1118 р. Так називається літопис по місці, де знайдено його в Іпатьївському монастирю, біля Костроми. Поволі місцеві літописи "розтворюються" в загально-російських- московських. З 1390 року ця ідея вже панує.

Яскраво відбиває її Троїцький літопис, ще яскравіше передає цю ідею Поліхроніка Фотія 1448 року та Московський свод 1479 року.

Ідею першости Московського князівства серед інших збільшували великі перемоги над сусідними князівствами. Коли українські та білоруські землі об'єднувалися біля Литовського князівства, Велико-русські об'єднувалися біля Москви. Так в XIV-XV ст. вирости дві могутніх держави. Поволі було анектовано з більших князівств - Рязаньське, Тверське, Новгород. Добровільно почали переходити під Москву маленькі Чернігівські князівства.

Політична сила та могутність шукали ідейного підпертя в історичній традиції, - в "законних правах" Москви на першенство влади Київської держави. Велику допомогу роблять в цьому літописи, які поволі розтворюються з місцевих "загально-руських" у "власно-

московських". Цю ідею першенства Москви відбиває вже в 1390 році Троїцький літопис, ще більше "Поліхром" з 1418 року та Московський свод 1479 року.

До цього приєднується фальшування. Наприкінці XV ст. твориться легенда про передачу Візантійським імператором Володимирові Мономахові "барм та шапки"^{1/}. Вперше ці регалії лежали при вінчанні на царство внука в.кн Івана III Московського.

На "царському місці" в Спаському соборі в Москві було вирізьблено сцену передачі Володимирові Мономахові цих регалій /дата передачі - 988 рік, а Володимир народився 1053 року/. Ця підміна Володимира Великого /Святого/ Володимиром Мономахом потрібна була князям Московським, щоб ствердити спадкові права Юрія Довгорукого, сина Володимира Мономаха.

До цієї ідеї спадковости, хиткість якої була ясна для її творців, приєднано було низку фальшувань. Треба було "документальні докази", а якщо їх не було -- сфальшувати їх. Вести генеалогію Московського князя від Володимира Святого, чи Ігоря, або Рюрика, що робили київські літописці, було складне й не переконливе. Племя Володимира, а тим більше Рюрика, дало десятки князів і шукати серед них перше місце для Московського князя було не легко. Краще було брати популярне ім'я Володимира Мономаха, сином якого 'правда 7-им/ був основоположник величі Московських князів - Юрій Довгорукий.

Складається легенда, чи просто - казка, ніби то імператор Візантійський Мономах передав Володимирові, з донькою якого одружився Володимир Мономах, спадкове право на барми / шийний ланцюг з хрестом/ та шапку, яку одягали потім російські царі підчас віншання на царство /коронації/. Ці регалії - барми та шапка - вперше згадуються в 1498 році, підчас вінчання на царство внука Івана III - Дмитра. На "царському місці" в Спаському соборі в Москві було вирізьблено сцену передачі візантійськими послами регалій та грамоти.

На початку XVI ст. ідея величі Московської держави знайшла нове блискуче оформлення. Чернець монастиря Елеазарова під Псковом, Филофей, склав нову концепцію: Перший Рим впав під натиском варварів і втратив світове значення; Другий Рим - Царгород

1. Академік Н.Кондаков довів, що "шапка" Мономаха не має нічого спільного ні з Візантією, ні з Володимиром Мономахом; частина її східного походження, а частина мабуть Московського.

впав, взятий бусурманами. Залишається третій Рим-Москва, єдиний осередок православ'я. Він буде стояти вічно, а четвертому Риму - "не бути". Цю концепцію вперше виклав Філофей в листі до дяка московського, що правив Псковом, - Місюри Мунехіна 1524 року.

Ідея "Ш Риму" була передана Великому князеві й стала головним лозунгом Московського князівства та царства, стала містичною та дала основу для домагання першенства та могутності держави.

Змінювалися царі, але ідея першенства Москви залишалася, змінюючи час від часу форму. "Ідея III Риму - ключ до розуміння життя російського народу на протязі кількох віків його історії, - писав російський історик К.И.Денисов. "На світанку московської історії здолав зрозуміти основну ідею Московськості..., створивши для неї формулу, що пережила століття", - характеризував концепцію III Риму проф. О.Оглоблин.

Дальша історія Московського князівства розгортається згідно з теорією Філофея. 1519 року бояри казали послам папи Лева X., що Київ, Смоленськ, Витебськ, Полоцьк - належать Москві, як "отчина" Великого князя. Коли Іван IV завойовував Казанське та Астраханське царства, він " повертав своє". Того ж року 1519 посла Московського князя до в.кн. Александра Литовського казали, що вони від государя всієї Русі і вимагали повернення міст.

Проте, генеалогія від Володимира Мономаха не задовольняла спадкоємців двох Римів. Великий князь Іван III казав митрополитові Спиридону скласти генеалогію князів московських, і він її склав, виводячи рід їх не лише від Рюрика, з багато далі - від фараона Сесостриса. Його нащадками були брати Август, імператор Римський, та Прус. Цей Прус володів землею на півночі і вона стала називатися по ньому Прусія. Його нащадком був Рюрик, а нащадком Рюрика - Іван III. Так було покладено основу норманської теорії, що не загинула до наших часів.

Друга половина XVI ст. була добом, коли окремі теорії, з приводу характеру царської влади та співвідношень між Московським царством та великокнязівством Київським почали набувати вигляд стрункої концепції. Велике значення мало складання Четії-Мінеї митрополитом Макарієм, що він закінчив в 1547 році. До них було внесено 40 нових святих. Це мало засвідчити, як високо стояло благочестя /набожність/ в Московській землі. Складання цих Мінеї ввзяв І.Франко за акт політичний бо вони почали низку

подій в Москві, які зміцнили владу царя Івана IV. В Москві складається "Степенная книга", "Царственная книга", відбувається кодифікація ~~звеса~~ законів. Цар іменується "Богомвінчаний".

До блискучих перемог царя Івана IV – приєднання Казанського Астраханського царств, північного Кавказу, Сибіру – була покладена внутрішня праця, якої метою було покласти тверді підвалини самодержавству. Літопис заступає прагматичне оповідання, яке дає пояснення цим подіям. Серед таких творів характерна "История о Казанском царстве", де оповідається про боротьбу з Москвою і про перемогу Москви.

"Степенная книга", невідомого автора, почата за митрополита Макарія й закінчена після його смерті, подає докладну історію "Русі". "Степенная книга" поділена на 17 "степеней"/розділів/ і в кожному розділі подана історія одного покоління князів /перша ступінь – Ольга та Володимир, остання – Іван IV/.

Для цілості схеми автор^{не}зачував з правдою, пересував одних князів на місце інших, виключав ворожих до Московської династії. "Пять степеней во граде Кieve скончашася, триже ступени град Володимир стяжа, девятый же степенъ нача в богоспасеном граде Москве"... Так автор створив першу систематичну схему історії. Ця примітивна, не наукова, фальшива з самого початку схема давала не історію народу, а тільки сфальшовану історію князів та про перехід князівської влади. З неї випали князі Волинські, Галицькі, Переяславські, Чернігівські, Тверські та інші. Щоб довести, що лише галузь князів Суздальських дала законних спадкоємців Київських князів. Не зважаючи на те, ця схема мала великий вплив на російську історіографію, і навіть на українську.

Вперше в 1582 році, під час утворення Московського патріархату офіційно заявлено московським урядом про спадковість від Київської Русі та II Риму.

Початок XVII ст. позначився для Московського царства великими змінами: вигасання царського роду, що вів себе від Володимира Мономаха, народні повстання, зміни на царському престолі, польська інтервенція і нарешті – вибрання нової династії Романових. В добу "смути" збільшується інтерес до минулого, але він не витворює нової ідеології. В "утвержденной грамоте" з приводу обрання на царство Михаїла Романова підкреслено, що обрано його "Божеским предопределением", але впливало й споріднення з останнім царем з роду Мономаха – Федором; через

це споріднення новий цар теж нащадком Мономаха.

Так нова династія прийняла стару ідеологію походження від Рюрика і "Теорію III Риму". З'являються історичні твори, що славлять самодержавство та царський рід. Року 1620 дяк Іван Тимофеев пише "Временник" - історичне оповідання, в якому змальовує події з початку оприччини до обрання царя Михаїла. Року 1630 з'являється "Новий Літописець", що не був літописом, а збірником актів та оповідань з приводу обрання Михаїла.

Цар Олексій Михайлович виявляв велике зацікавлення до історії. Він заснував "Записний Приказ", де дяк Кудрявцев та 8 помічників мали зібрати матеріали та написати історію від Івана Лютого до 1657 року. Наказ не виконав свого призначення і з 1659 року його вже не згадується. Проте, незалежно від нього дяк Федір Грибоедов написав у 1669 році "Историю си речь или сказание в кратце" - повість о богошінчених царях.. від Володимира Святого до Олексія. По схемі вона була подібна до Степавної книги. Автор не визнав припинення роду князів Рюриковичів і виводив спадкові права Романових від споріднення з царицею Анастасією з дому Романових, дружини царя Івана IV, але й рід Романових не гірше; він виводив його теж від Августа.

На ряду з такими творами починають в Москві збирати та переписувати літописи, складають загально-руські літописи. Дуже цінним є так званий Никоновський літопис, складений з наказу патріярха Никона. Спочатку в ньому вміщено "Повість временних лет". Важливим є те, що у складачів були старі тексти, що їх відкидали пізніші редактори, - то Сильвестер, то Мстислав. В Никоновському літописі, мабуть з переконання, що ніщо не може пошкодити владі Великого царя, не відкидалося, або порівнюючи значно менше, ніж в київських текстах.

Так тільки до Никоновського літопису звійшли відомості про державу Аскольда, перше хрещення Русі тощо. Потрапили теж відомості про стосунки Києва з Римом, обмін послами тощо. Таку ідеологію виплекала Москва в ті часи, коли реалізувалася Переяславська угода і вирішувалося питання про її характер.

Головна література

- В. Малинин. Старец Елсазарова монастыря и его послания. Киев, 1901.
- А. Аресняков. Московское царство. Москва, 1918.
- М. Зизикин. Патриарх Никон. Историческая почва и источники идей. Варшава, 1931.
- В. Васенко. Книга степенная "царского родословия" и ее значение в древней русской исторической письменности, ч. I. Ленинград, 1940.
- Н. Губинштейн. Русская историография. Москва, 1941.
- Н. Часв. Москва - Грестий Рим в политической практике Московского правительства XVI ст. Записки Акад. Наук СССР, т. XVII, Москва, 1945.
- И. Плоснин. Иван Тимофеев, русский мыслитель, историк и педагог XVII ст. Учен. Записки Моск. Пед. Института т. 60. Москва, 1949.
- О. Оглоблин. Московська теорія III Риму в XVI-XVII ст. Мюнхен, 1951.
- В. Мавролин. Образование единого русского государства. Москва, 1951.
- Б. Греков, М. Артамонов. История культуры древней Руси, т. II. Москва, 1951.
- Н. Полонська-Василенко. Теорія III Риму в Росії протягом XVIII-XIX ст. Мюнхен, 1952.
- Н. Гудзий. Хрестоматія до древньої російської літератури. М. 1952.
- П. Струве. Соціальна і економічна історія Росії. Париж, 1952.
- І. Мірчук. Історично-ідеологічна основа теорії III Риму. Мюнхен, 1954.
- Г. Кох. Теорія III Риму в історії відновленого Московського патріархату /1917-1952/. Мюнхен, 1954.
- Б. Крупницький. Теорія III Риму і шляхи російської історіографії. Мюнхен, 1954.
- В. Гришко. Історично-правне підґрунтя теорії III Риму. Мюнхен, 1954.
- В. Гришко. Свідчення літописів щодо північного чи південного положення Руси. Науковий Збірник УВУ, т. VI, 1956.

- В. Астахов. Курс лекций по русской историографии. Харк. 1959.
- Д. Чижевський. Історія української літератури. Нью Йорк, 1956.
- Н. Полонська-Василенко. Дві концепції історії України та Росії. Видання УВУ, Мюнхен, 1964.
- Ф.Б.Корчмарик. Духові впливи Києва на Московщину в добу гетьманської України. Нью-Йорк, 1964.
- Н. Polonska-Wasylenko. Zwei Konzeptionen der Geschichte der Ukraine und Rußlands. Mit Bibliographie der wissenschaftlichen Werke der Verfasserin. München, 1970.
- Ф.Б.Корчмарик. Християнізація Європейського Сходу і месіянські аспірації "Третього Риму". "Визв. Шлях", Лондон, 1971.
- М. Чубатий. Княжа Русь-Україна, та виникнення трьох східно-словянських націй. Нью Йорк, 1964.
- о.А Великий. З літопису християнської України, тт. III та IV, Рим, 1969 , 1971.

IV. КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКА ДОБА

I. Літописи та історичні праці.

За Хмельниччини затихло літописання, лише в монастирях писали ще ченці, але здебільшого ці записи мали місцевий характер. Такими були хроніки Підгорецького монастиря в Галиччині, / що мали назву Синопис або краткое собрание історії -1659-1715 рр./ . Хроніка Добромільська в Галиччині за 1648-1700 рр.

Літопис переходить в "кроніку", і наближається до історичного оповідання. Таким був літопис або хроніка ченця Троїцького-Іллінського монастиря в Чернігові Леонтія Бобилінського. Він був освічена людина, вчився в Київській Академії. Твір його мав назву: "Літописець сі єсть Кроніка з розних авторов и историков многих, диалектом руским єсть написана" /1699 р./ . Вона охоплювала події світової історії і окремі події української історії. В ній були послання Ісаї Копестинського до Яреми Вишневецького, описання чигиринських походів 1677-1678 рр. Хроніка написана мовою близькою до народньої.

Сучасником Бобилінського був ієромонах Києво-Печерського монастиря Панталеймон Кохановський; між роками 1681 та 1682 він написав "Обширный синопис руский". Вище за цих хронікарів стояв Теодосій Сафонович, ігумен св.Михайла Золотоверхого монастиря у Києві. Він написав "Кроніку з летописов стародавних" 1672 року, збирав матеріали з польських хронік. Основою "Кроніки" Сафоновича була ідея єдності всієї України - від Києва до Галиччини, ідея соборності всієї України.

В 1674 році з'являється ще праця, що мала величезне значення; це - "Синопис или краткое собрание". Автором його довгий час вважали Інокентія Гізеля, ченця Києво-Печерського монастиря, професора та ректора Києво-Могилянської Колегії. Гізель користався глибокою пошаною сучасників, і року 1683 був кандидатом на митрополита київського, але відмовився, не погоджуючись прийняти висвяту від Московського патріярха.

Синопис починався з Біблійного оповідання про синів Ноя та розселення племен, що походили від його синів та закінчувався 1677 роком. Автор "Синописа" йшов за схемою, що створилася в XVII віці - за участю Московської ідеології - про поступовий перехід князівської влади з Києва на Суздаль та Москву.

Але не зважаючи на це, в центрі уваги стоїть український нарід і Київ, як його столиця. Синопис витримав біля 30 видань і до XIX ст. залишився підручником в деяких школах.

Тяжкі переживання революції на довгий час припинили дальші літописання, але в монастирях далеких від військових подій, писали літописи місцевого значення, коли панував відносний спокій. З'явилися люди, що були в стані дати оцінку минулим подіям. Постає важлива невелика група праць, яку об'єднують назвою "Козацькі літописи", хоча ця назва не цілком їм відповідає. Об'єднує цю групу їх тематика: всі вони присвячені добі Хмельниччини. Це є праці т.зв. Самовидця, полковника Г.Грабянки та С. Величка.

Літопис "Самовидця"- "О початках і причинах війни Хмельницького" до цього часу викликає різні гіпотези щодо його автора. Покищо історіографія не має більш солідного кандидата на авторство, як полк. Роман Ракушка-Раковський, що відбув війну Хмельниччини, згодом прийняв священство і закінчив життя як священник в Стародубі.

Роман Ракушка-Раковський походив з Правобережної України, часи "руїни" провів на Сіверщині, працював у Військовій Канцелярії, що дало йому можливість мати документи, і там написав цей твір. Він брав посередню участь в подіях: в 1654 році був в Смоленську, в 1655 році був в Ризі, був членом Козачої Ради в 1657 році в Чигирині. За Юрія Хмельницького був членом дипломатичної комісії, був представником Сомка, а 1669 року брав участь в обранні Многогрішного. Він критично ставився до Самойловича, і зокрема до Брюховецького, Виговського і Дорошенка, якому як християнин не міг дарувати союзу з турками.

Він був переконаний монархіст, і однаково ставився до союзу з Польщею чи Москвою. Але головне було те, що він був речником старшини; його симпатії належали козакам статечним, но не Січовикам.

"Действия презельной и от начала поляков крвавшой небывалой брани Богдана Хмельницкого, гетьмана Запорожского з поляки". Автор цього твору - гадяцький полковий суддя, Григорій Грабянка, родом з Гадяча, людина з високою освітою, що брав участь в тяжких подіях під час Руїни, що тоді переживала Україна.

Грабянко належав до опозиції української старшини. З приводу призначення " Малоросійської Колегії, разом з іншою старшиною, підписав в році 1723 петицію до царя Петра I про поновлення гетьманів. Разом з Полуботком був ув'язнений в Петербурзі й звільнений лише в 1725 році, після смерті Петра.

В 1730 році був призначений полковником Гадяцького полку і вбитий татарами підчас війни в 1737 або 1738 році.

Грабянко високо цинив Богдана Хмельницького. Свій твір починає він віршовим панегіриком Хмельницькому, завдяки якому "Україна на ноги повстала", і який покрив себе безсмертною славою. Для автора то був "муж поістині гетьманського імени достойний", і властиво весь твір написаний був з метою прославити Богдана Хмельницького.

За своїм віком автор не міг брати безпосередньої участі у війні доби Хмельницького, але він використав велику кількість джерел, що заповнили брак власних переживань. Грабянко використав багато актів, записок сучасників, свідчень письменників, хроніки польських авторів : Кромера, Бельського, Стрийковського, Коховського, Гванїні, Пуфендорфа, українські літописи тощо. Він почав свій твір з початку козацької доби і довів до 1709 р.

"Сказание о войне козацкой з поляками чрез Зиновія Богдана Хмельницького" Самуїла Величка, охоплює історію України з 1620 року й доведено до 1700 року.

Самуїл Величко родом з Лівобережної України; народився 1670 року і помер біля 1728. Дістав добру освіту в Київській Академії володів латинською, німецькою і польською мовами. Спочатку служив при генеральному секретарю В.Кочубею, а з 1704 року в Генеральній Канцелярії. Мабуть в зв'язку зі справою Мазепи, був звільнений і повернувся до Кочубеїв - до Диканьки. Там вчителював та займався літературною працею/ Переклав Ксенофонта на укр. мову/, наприкінці життя осліп.

Головно його праця - "Сказание". Процюючи у Кочубея, в де більше у Генеральній Канцелярії, Величко мав можливість ознайомитися з документами, актами, листуванням. До цього приєднав він чужоземні джерела. "Сказание" написано дуже добре; мова гарна, та, якою в XVIII ст. розмовляли і писали в Україні /напівросійська/ Багаті місця написано поетично, зворушливо, як ,приміром, описання руїни України після всіх воєн.

Ставлення автора до Богдана Хмельницького як до найбільшого героя України, її "другого Мойсея". До тексту було приложено багато ілюстрацій : портретів гетьманів, народного одягу, тощо. Все це робило працю Величка одною з видатніших праць з історії України. По суті, це була перша історія Гетьманської доби. Зворушливе описання Правобережної України після Руїни: Там бачив він "людські кістяки, синім небом укриті"... Рекох: "хто суть сії? чому таке? Чому ця руїна?"...

Зберігся тільки один примірник "Сказання" С.Величка, і в ньому бракувало кілька перших аркушів, присвячених 1620 року. Це перша систематична історія Козацької доби з 1620 по 1700 рік.

Ці три праці - "Самовидця", Г.Грабянки та С.Величка започаткували нову добу історії України : Історії Козацько-Гетьманської доби. Вони започаткували панегіричне сприймання цієї Великої доби, яка перегорнула за 8 років всю Україну, яка дала нові адміністративні форми, новий соціальний лад, а головне - свідомість, що Україна є держава, і що ця держава є пряма спадкоємця величі Київської доби.

Становище України XVII-XVIII століть було тяжке. Все, що було ясне для кожного Українця, викликало заперечення з боку московських сусідів. Вперта праця московської історії спрямована на минуле, намагалася довести переємственність влади, навіть назви " Русь", від Києва і теорія Третього Риму завершувала цю працю.

В цей час в Україні почалася жвава діяльність. Збільшується число істориків, що розробляли і поглиблювали історію Гетьманської України, і зв'язували її з Київською добою.

Першим значним твором було анонімне "Краткое описание Малоросіи" в 1730 роках. В 1751 році Григорій Покас склав "Описание о Малой Россіи". Року 1765 Петро Симановський написав "Краткое описание о козацком малоросійском народе и о делах его". Року 1770 Степан Лукомський пише "Собрание историческое" і до нього вміщає він багато цінних джерел, починаючи з Гедиміна до кінця XVI ст., серед них багато перекладів з польської мови, в тому числі Твардовського "Война домово". Багато вмічених власних творів, як: Нохід Сагайдачного на Кафу, 1607 року, "Загибель Самуїла Кишки", "Битва під цецорою, та під Хотином", переклад Йосифа Флавія: "Іудейська війна".

Важливе в цьому Збірнику є те, що автор доводить, що козаки - автохтони. Року 1777 Василь Рубан, родом з Білгорода, пише "Короткий літопис Малої Росії". До цього Твору О. Безбородько дав передмову. Він охопив час від 1506 по 1770 рік. Той же Василь Рубан написав в 1777 році другий твір - "Землеописание Малої Росії" ..

В роках 1785-1786 генерал Олександр Рігельман, одружений з Лизогубівною, написав "Летописное повествование о Малой Росии и ее народе и о козаках вообще". В році 1786 Афанасій Шафонський закінчив своє "Топографическое описание Черниговського наместничества", до якого було додано історичну закреску.

Року 1778 Яків Маркович написав "Записки о Малороссии" ч. I. а в році 1799 Михайло Антоновський написав "Историю о Малой Росии":

Таким чином, хоч мало що з перелічених творів було своєчасно видано, проте поява їх дуже показова; вона свідчить про інтерес до України та її історії, що збільшується наприкінці XVIII століття і що має практичні причини. З 1783 року почалося перетворення України на звичайні російські губернії, об'єднані в намісництво. Разом з тим почалася і інша реформа: скасовано козацькі полки, скасовано саме поняття "козак". Рядові козаки переключалися до державних поселен, а старшина, яка мала можливість довести свою приналежність до шляхти, в російським дворянством.

Тоді, з метою допомогти козакам, почали розшукувати генеалогічні матеріали, які могли б довести шляхетське походження певної особи. Це були переважно пожалування польських королів. Зібралось чимало людей, які розпочали розшуки в архівах. Ця справа так захоплювала шукачів, що вони, знайшовши потрібні акти, продовжували архівні розшуки, захоплюючись самою справою. Цих людей називали "изискателями старовини", і дехто з них зібрав цінний архів документів з історії України. Серед них були відомі в історії імена: Григорій та Василь Полетики, Федір Туманський, Адріян Чепз, Василь Ломиковський, Микола Бантиш-Каменський, єпископ Юрій Кониський, та інші.

Свою працю - розшукування історичних матеріалів, вважали вони виявом патріотизму. "Як приємно працювати для добра й слави

батьківщини";- писав Полетика А. Чепі, а Чепі працював "по усердію й любови до своєї нації".

Тяжко сказати, як глибоко й широко в XVIII ст. проходило до народних мас оце розуміння національної гідности та відрубности України та Великоросії. Можна сказати одне :це почуття не було виключною ознакою тої духовної еліти, яка шукала в архівах докази "шляхецтва" старшини. Надзвичайно показані факти,зв'язані з історією Комісії для складення нового "уложення",нових прав, що **її** створила Катерина II в перші роки свого царювання .

Якщо не"захоплена" ідеями французьких енциклопедистів,але кореспондуючись з Дідро, Вольтером, та запобігаючи їх пошани, вона написала славетний "указ" Комісії, в якому обіцяла всі блага своїм підданним й сподівалася,що вони масово відгукнуться на цей заклик. Перші спроби в Україні показали протилежне. Масова реакція була однакова; населення всіх верств вимагало збереження того,що вони мали колись і що зараз втратили:Повернення гетьманату, українських прав, козацтва.

Те саме вимагали депутати в Комісії і це налякало уряд. Але важливе не те,- не вимоги на словах, не дискусії, тощо,-але важливе було те, що козаки жертвували своїм життям за збереження своїх прав. Найяскравіше виявилось це в Південній Україні,де сусідство з Запорозькою Січчю і з її віковими традиціями й прагненням волі мало своє підгрунття. А з другого боку - специфічний характер населення; бо в масі то були люди,що не боялися жодного лиха; люди,що в надії на волю покинули своє старе життя, хату господарство, часто родину, й прийшли на вільні землі - на широкий степ. Так-сяк записалися до козачих полків, але коли ці полки реформували на "регулярні пікінерні", вони підняли повстання -"бунт". В цих повстаннях активну участь брали й депутати до Комісії. Повстання почате в Дніпровському полку перекинулося до Єлисаветградського.

Повстанці в Дніпровському полку трималися протягом двох років і лише великі військові сили поклали кінець повстанню. Страшними карами, тортурями, стратами, заплетили вони за прагнення зберегти козацтва. Це мабуть були найбільш яскраві факти, які свідчать як дорогі були рядовому козацтву старі традиції.

Багато пісень оплакували ліквідацію козацтва, зокрема багато було присвячених ліквідації Запоріжжя.

В добу козацької держави не творили більше билин. Їх зникли з Княжою добою. Їх замінили "Думи" та "Пісні" з XVI ст. до XIX, в яких народ висловлює свою тугу за волею, висловлює своє прагнення волі. Зокрема багато пісень зв'язано з історією Запоріжжя, з його ліквідацією, з ненавистю до тих, хто "занепестив край великий, край щасливий"...

Головна література

- В. Модзелевський .Роман Ракушка, один из деятелей Руїни.
Труди Черн. Губ.Арх.Комісії, Харків, 1913.
- В. Модзелевський. Малоросейский Родословник. т.VI. Киев, 1914.
- Р. Клепатський. Огляд джерел^{до} історії України . т.I.
Кам'янець, 1920.
- М. Горбань. Нарис з української історіографії. ч. I.
Новий список літопису "Краткое описание Малороссии", Харків, 1923.
- А. Ершов. Летописное повествование О.Ригельмана и краткая летопись Малая России. Видана В.Рубаном, Зап.. Неж.Инст.Нар.Освіти, т.VII. Ніжен, 1927.
- М. Возняк. Історія української літератури. т.Ш. Львів, 1924.
- Д. Багалій. Нарис української історіографії т.II.
Козацькі літописи, Київ, 1925.
- В. Романовський. Хто був Самовидець? "Україна", т. V, Київ, 1925.
- М. Петровський. До питання про певність відомостей Літопису Самовидця і про автора Літопису. Зап.Ніж.Іст. Нар. Освіти, т. VI, Ніжен, 1925.
- О. Оглоблин. До питання про автора Літопису Самовидця.
Зап. Істор.Філ.Відд., ВУАН, т.VII-VIII, Київ, 1926.
- М. Петровський. Псевдодіаріус Самуїла Зорки. Зап.Істор.Філ. Відд. ВУАН, т. XVII, 1928.
- А. Ершов. Про літописні джерела історичних праць Степана Лукомського. Зап.Ніжен.Инст.Нар.Освіти, Ніжен, 1928.
- М. Андрусак До питання про автора Літопису Самовидця.
Записки НТШ, т.149, Львів, 1928.
- А. Ершов. Коли й хто написав Густинський літопис?
Записки Ніжен.Инст.Нар.Освіти. Ніжен, 1930.

- М. Петровський. Нариси з історії України. т.І. Досліди над Літописом "Самовидця", Харків, 1930.
- Л. Окіншевич. До питання про автора Літопису Самовидця. Нариси з соц.економ.історії України, т.І. ВУАН, Київ, 1932.
- М. Возняк. Хто ж автор т.зв.літопису Самовидця? Зап.НТШ, т.63, Львів 1933.
- М. Грушевський. Самовидець Руїни и его позднеешее отражение. Труды Инст.Славяноведения, Ак.Наук СССР, т.І.1932.
- М. Грушевський. Об украинской историографии XVIII ст. Несколько соображений. Известия Акад.Наук СССР, ч.Ш, 1934.
- Д. Чижевський. Історія української літератури. т.ІІ, Прага, 1942.
- С. ~~Наріжний~~. "Действия презельной брани". Праці Укр.Іст.-Філолог. Тр. в Празі, т.ІІ, Прага, 1939.
- Л. Черепнин. Смута и историография XVII ст. Истор.Записки т.XIV, Москва, 1945. /до попереднього розділу/.
- В. Гришко. До суспільної структури Хмельниччини. Записки НТШ, т.158, Мюнхен, 1948.
- О. Оглоблин. Григорій Покас та його "Описание о Малой России. Науковий Збірник, т.І. Укр.Акад.Наук, Нью Йорк, 1952.
- О. Оглоблин. Люди старої України. Мюнхен, 1959.
- І. Власовський. Нарис історії Української Православної Церкви. тт. ІІ і Ш, Нью Йорк, 1956 і 1957.
- Н. Полонська-Василенко. Історія Запоріжжя XVIII ст. Вчен.Збірн. УВАН, На пошану акад.Д.Багалія, Київ, 1927.
- Н. Полонська-Василенко. Заселення Південної України XVIII ст. т.ІІ, УВУ, Мюнхен, 1960.
- Н. Полонська-Василенко. Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина. т.І. Мюнхен, 1965.
- Н. Полонська-Василенко. До історіографії Запоріжжя VIII сторіччя. /ЛеКлерк та Болтин/ Запоріжжя... т.І. Мюнхен, 1965.

2. С п о м и н и , м е м у а р и , щ о д е н н и к и

Велике місце серед пам'яток минулого належить в XVIII столітті особистій літературі, споминам, мемуарам, щоденникам.

Першими мемуарами Гетьманської доби були мемуари секретаря Богдана Хмельницького, Самуїла Зорки, що про них згадує С.Величко. Вони не збереглися до нас.

Мемуари Миколи Ханенка. З 1717 року він був старшим секретарем в Генеральній Канцелярії і належав до високої верстви української старшини. Року 1723 він був заарештований разом з Полуботком і пробув два роки у в'язниці. Після того був судією в Стародубі, і помер в 1760 році в Глухові.

Микола Ханенко був одним з найосвіченіших людей свого часу, і брав участь у всіх видатних подіях України. Крім офіційного канц. дневника він вів з 1722 року щоденник. Там знойшли відображення всі події України. Додатком до цього щоденника була величезна збірка листів, та копій актів. Ханенко брав участь в делегаціях; що добивалися поновлення гетьманату і був противником підкорення України Росією. Він належав до опозиції, був близький до царевича Петра /майбутнього Петра III./, та гольштинської партії.

Сучасник Миколи Ханенка та його товариш з Академії був Яків Маркович, племінник жінки гетьмана Івана Скоропадського. Яків Маркович /1696 -1770/, вихованець Київської Академії, один із освіченіших людей XVIII ст., Генеральний підскарбій. Залишив свій "Діяріуш" /10 томів/ - "Дневные записки Малороссийского подскарбия генерального Якова Маркевича". Ці 10 томів "Діяріуша" представляють собою особливе зацікавлення різноманітністю змісту: в них і політичні події, і культурні, і економічні. З свого роду енциклопедія побуту української старшини XVIII ст. З 10 томів видано лише три.

Дуже важливі мемуари гетьманича Петра Апостола, що залишився закладнем в Петербурзі, коли було звільнено його батька Данила Апостола. Петро Апостол пробув в Петербурзі два роки - 1725-1727, жив в вищому російському вельможному товаристві й міг спостерігати багато. Мемуари написано французькою мовою.

Виняткове місце серед щоденників належить "Діяріушу" гетьмана Пилипа Орлика, який він написав підчас перебування за кордоном. Писано його польською мовою, а назва його така: "Діяріуш подродний кторий в імя Тройці Пресвятійшої зачав сіє в року 1720, місяця Октябрю дня 10".

Почав писати Орлик свій "Діяріуш" в Стокгольмі, продовжував в Тюрингії, Празі, Бресляві, Кракові, Молдавії, Галаті, Галіполі та Салоніках. В цьому щоденнику відбивається тяжке емігрантське життя гетьмана Орлика, його стосунки з різними діячами, його плани, його пересправи з Кримським ханом, тощо. Закінчується він 1732 роком.

З пізніших щоденників дуже цікавий щоденник Василя Григоровича-Барського, мандрівника до Святих місць. Назва його щоденника: "Странствованія Василя Григоровича - Барського по святих местах Востока" 1723 - 1747.

Головна література

- В. Горленко. Отблески. СПб, 1905.
- Ф. Голійчук. Філіп Орлик в Галиччині. Науковий Збірник, присвячений М.Грушевському. Львів, 1906.
- А. Енсон. Дневник Орлика. Записки НТШ, тт. СХХІІІ-СХХІV, Львів, 1917.
- І. Борщак. "Орликіяна". Хліборобська Україна. ч.ІV. Відень, 1923.
- М. Петровський. Псевдо-діяріуш Самуїла Зорки. Записки Іст.Філ. Відділу ВУАН, т. VII. Київ, 1928.
- І. Карашевський-Карашевич. Діяріуш Гетьмана Пилипа Орлика. т. I, Варшава, 1936.
- Б. Крупницький. Гетьман Пилип Орлик /1672-1742/. Огляд його політичної діяльності. Праці Укр. Наук. Інст., Варшава, 1934.
- О. Оглоблин. Ханенки. Сторінки історії українського автономізму. 1948.
- І. Борщак. Орликіяна. "Україна", ч. III, Париж, 1950.
- І. Борщак. Гетьман Орлик в Солуні. "Україна", ч. V. Париж, 1951.
- Б. Крупницький. Історіознавчі проблеми історії України. Збірник Статтей. Видання УВУ. Мюнхен, 1959.
- О. Сглоблин. Люди старої України. Мюнхен, 1959.
- В. Krupnyskyj. Geschichte der Ukraine von den Anfängen bis zum Jahre 1917, 3 Aufl. 1963.

3. Життя святих і проповіді

Наприкінці XVII століття житійна література була продовженням того великого руху, що почався за Петра Могили. Переклад польською мовою та перше видання "Патерика Печерського" поповнює його друге видання російською мовою в 1661 році. Як продовження виходить "Тератургіма", написана Афанасієм Кальнофойським, при чому до неї використано власні записки Петра Могили. Метою її було показати, що й за пізніших часів, після "Патерика" були серед ченців святи, що творили чудеса і що це було в пляні їх канонізувати.

Появляється низка житій уніятських святих, перше видання латинською мовою. Велика збірка житій Петра Могили залишається не друкованою.

Найбільшим досягненням в галузі житійної літератури була "Четвя Мінея", складена св. митрополитом Дмитром Ростовським /Д. Тупталенко, з Києва/. Для цих житій митр. Дмитро Ростовський набирав величезний матеріал з латинської, української літератури, набирав і ~~давав~~ чимало цілком нових матеріалів, багато рукописних. Його "Четві-Мінеї здобули широку популярність і стали відомі за межами України, в інших православних країнах.

Треба сказати, що подібного до житій Дмитра Ростовського в XVIII ст. не було. Навпаки, житія XVIII ст. характеризуються офіційним характером, холодністю. Такий характер має й житіє самого св. Дмитра Ростовського. Такого ж характеру були житія інших діячів Православної Церкви: Тихона Задонського, Інокентія Іркутського, Мосафата Горленка, представника української старшини.

Друга половина XVII ст. вклавлена була цілою низкою видатних проповідників. Після Петра Могили в Україні виступають видатні проповідники, одним із них був Іоанний Галатовський, професор та ректор Києво-Могилянської колегії, архимандрит Елецького монастиря в Чернігові. Він був одним з видатніших проповідників і його проповіді: "Ключ розуміння", "Небо нове", "Скарбниця потрібна", та багато інших, були скеровані проти унії, магометанства, юдаїзму. Цінний його трактат: "Наука, або способ сложенія казань". Помер в 1688 році.

Сучасником Галатовського був видатний церковний діяч Лазар Баранович, що був також професором та ректором Києво-Могилянської, Колегії, єпископом, а пізніше Чернігівським архієпископом, довго-

літнім замісником Київського митрополита та кандидатом на митрополита, але відмовився зі сану, не погоджуючись прийняти висвяту від Московського патріярха.

Л. Баранович був видатним проповідником; йому належать збірники проповідей: "Меч духовний", "Труби словес проповідних", та багато окремих казань.

Видатним проповідником був Антоній Радивилівський. Він видав збірник проповідей під назвою: "Вінець Христов з проповідей недільних" 1688 року, а раніше збірник, до якого входили проповіді І. Галятовського "Скарбниця потрібная".

Дуже добрим промовцем був Дмитро Туптало, митрополит Ростовський. Його збірка проповідей "Руно орошенное" вийшла в 1683 році.

Всі ці проповіді мали спільне те, що в них відзеркалилася доба барокко; в них багато риторики, але й багато мистецтва, поезії. Вони свідчать про високу ерудицію проповідників, що стояли на рівні європейських зразків, а разом з тим - цих проповідях почувється і українська думка.

Головна література

- О. Левицкий. Южно-русские архиереи в XVI-XVII в. "Киев.Сарина"; 1882. Собственноручные записки Петра Могиля. Архив ч. I. т. VII. Киев, 1887.
- Макарий/Булгаков/ митр. История русской Церкви. т. XI. Москва, 1882.
- С. Голубев. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. тт. I. и II. 1883, 1889.
- В. Беднов. Православная Церковь в Польше и Литве. Екатеринбург. 1908.
- І. Франко. Нарис історії укр.-руської літератури. Львів, 1910.
- Ф. Тітов. Матеріали до історії книжної справи в Україні в XVI-XVIII вв. Київ, 1924.
- М. Грушевський. З історії релігійної думки на Україні. Львів, 1925.
- Іларіон /Огієнко/ митр. Українська Церква. т. I. Прага, 1942.
- Г. Лужницький. Українська церква між Сходом і Заходом. Філяд. 1954.
- Д. Чижевський. Історія української літератури. Нью Йорк, 1956.
- М. Глобенко "Тератургіма" Анастасія Кальнофойського/Окрема відбитка/"Українська літ. газета", Мюнхен, 1956.
- І. Власовський. Нарис історії Української Православної Церкви. т. II. Нью Йорк, 1956.
- В. Kyrnyuskyj. Geschichte der Ukraine von den Anfängen bis zum Jahre 1917. 3 Aufl. 1963.
- А. Жуковський. Петро Могила і питання єдности Церков. Париж, 1969.
- J. Madey. Kirchezwischen Ost und West. UFU. München, 1969.

4. Ю р и д и ч н і п а м'я т к и

Першим і найголовнішим юридичним актом є Переяславський договір між Гетьманською Україною та Московською Державою. Фактично цей договір був оформлений не в Переяславі, в січні 1654 року, а в Москві, в березні того ж року. Незважаючи на всі спроби московського уряду перетворити угоду на акт підданства, все ж Москва визнала гетьмана та Військо Запорізьке за єдину державну репрезентацію України; визнала її державну самостійність і незалежність у всіх справах зовнішніх та внутрішніх, права і повноти козаків, та інших станів. Створився мілітарно-політичний союз, який не перешкоджував Україні, внаслідок порушення умов Москвою, шукати інших союзів.

Цей т.зв.Переяславський договір незабаром був сфальшований, коли його мав підписати Юрій Хмельницький 1659 року, і далі кожен гетьман примушений був, крок за кроком, погоджуватися на поступові обмеження так званих "гетьманських статей", поки договір був знищений і Україна інкорпорована.

В 1658 році був укладений гетьманом Іваном Виговський договір в місті Гадячі із Польщею, що дістав назву Гадяцького договору. Автором його вважають видатного правника Юрія Немирича.

Гадяцький договір мав створити Федерацію з України - що називалася її тоді Князівством Руським - з Польщею та Литвою. Об'єднував федерацію король, якого обирали спільно три члени федерації. На чолі Українського князівства мав стояти обраний гетьман, затверджений королем. Князівство мало мати своїх міністрів, послів, армію з 30.000 козаків та 10.000 найманого війська. Польські війська не мали права перебувати на території України. Зберігалися Православна Церква, і її митрополит мав засідати в спільному сенаті. В князівстві передбачалося два університети, класичні та гімназії.

Гадяцький трактат, підтримуваний старшиною, не знайшов співчуття серед козацьких та селянських мас, але залишився в історії України, як один із видатніших документів, - пам'яткою її конституції.

Надзвичайно важлива Конституція з 1709 року - твір Пилипа Орлика, під назвою : "Вивід прав України"; та його ж - "Маніфест до європейських урядів". До цього можна додати Записку, складену

частиною української старшини 1762 року для подачі цариці Катерині II, з проханням залишити гетьманство за спадкоємцями гетьмана Кирила Розумовського.

З утворенням гетьманської держави, в Україні, поруч з Литовським статутом та іншими литовськими законами, стали діяти багато-чисельні універсали гетьманів, більша частина яких не збереглася. Велика кількість різних законів - від статутів до універсалів гетьманів - утруднювали суди; тому з початку XVIII ст. російський уряд вимагав перегляду цих законів і складення їх збірника на російській мові. Після довгих затримок, лише в 1743 році було складено такий збірник під назвою: "Права по которим судится малороссийский народ".

Складання збірника зустрічало весь час спротив з боку російського сенату та інших інстанцій. Навіть коли він був готовий, публікування його було затримано. У Глухові в 1763 році гетьман Кирило Розумовський скликав величезну Раду старшин для розгляду Кодексу, але офіційної санкції збірник не знайшов, але мав велике фактичне значення. "Повнотою та ясністю викладу норм закону... та досконалою юридичною термінологією Кодекс далеко перевищував існуючі тоді правні книги", - писав проф. А. Яковлів, і тому був дуже поширений на Україні як допоміжна книга для правників.

Величезне значення для Російської імперії та зокрема України мало заснування царицею Катериною II в 1767 році "Комісії для складення нових законів". Зкликання Комісії випереджував славетний "Наказ" Катерини, в якому пояснювала вона мету цієї Комісії: "Складення нових законів, які б мали ошасливити всю людність".

Все населення, виключаючи тільки кріпаків, повинно було за певними вказівками надсилати своїх депутатів до Комісії і дати їм "накази", чого повинні вимагати. В Україні ця підготовка до Комісії мала величезне значення: шляхта, міста, села вільних селян, духовенство, тощо, обрали своїх депутатів і головне дали їм накази. Ці накази мають велике значення, як здебільшого правдиве виявлення бажань людности.

В переважачій масі українських козаків були вимоги повернути минулий лад, гетьманів, соціяльний устрій, право, і не змінити нічого.

Серед наказів та законів окупантів, які діяли в Україні величезне значення мав наказ про ліквідацію Запорозької Січі. Наказ

був мотивований в Маніфесті з ~~серпня~~ 1775 року, але не давав пояснення причин, що викликали ліквідацію Січі, та повну беспорядність уряду годі правдиво пояснити.

Доба XVII-XVIII - гетьманської Української держави закінчується кінцем XVIII століття, коли наступило скасування гетьманського уряду, козацького ладу, перетворення старшини на "російське дворянство", вільних селян на кріпаків /1783 рік для центральної України та 1791 рік для Південної/. Наступила ліквідація української Церкви, русифікація в усіх установах і Академії.

Наступило об'єднання всієї України - Лівобережної і Правобережної - під владою Російської держави ..., але все українське мало поступово зникнути, так щоб самого слова не залишилося. Мета Російської держави була чітко висловлена царицею Катериною II, з відповіддю на існуючий стан була "Історія Русів", що відобразила в собі національні прагнення, вимогу волі та незалежності українського народу.

Головна література

- А. Пресняков. Дворянство и крестьянский вопрос в "Наказах" депутатам в комиссию 1767 г. "Великая реформа", т. I., Москва, 1911.
- М. Слабченко. Акцес, или порядок канцелярский. та Наказание в жизни и праве Малороссии в XVII-XVIII ст. в Збірнику: Опити по истории права Малороссии XVI-XVII ст. 1911.
- В. Фроловский. Депутаты Войска Запорожского в Законодательной Комиссии 1767 г. Записки Одес. Об-ва. т. XXX, 1912.
- В. Фроловский. Состав Законодательной Комиссии за 1767-1774 гг. Одесса, 1915.
- М. Грушевський Переяславський договір. Київ, 1917.
- Г. Максимович. Выборы и указы в Малороссии. Киев, 1917.
- В. Липинський. Україна на переломі. Відень, 1920.
- Р. Лещенко. Переяславський договір 1654 р. Ювіл. Збірник на пошану проф. С. Дністрянського, Прага, 1923.
- Н. Василенко. Памятник української правничої літератури XVIII ст. Записки НТШ, т. CXXXVIII, 1925.
- І. Крип'якевич. Студії над державою Богдана Хмельницького. Записки НТШ, Дев'ят, 1925.
- Д. Одинець. Приєднання України до Московської держави. Збірник правн. та держ. наук. т. XXVI. Прага, 1926.

- М. Слабченко. Ескіз з історії "Прав по которм судится Малорос- сійський народ". Збірник на пошану акад. М. Гру- шевського, т. I. 1927.
- М. Слабченко. Чи використало гетьм. право законодавство в "Правах"? Збірник на пошану акад. М. Грушевського, т. I. К. 1927.
- Н. Василенко. "Права по которм судится Малороссийский народ", як джерело державного права України 18 ст. Ювіл. Збірник на пошану акад. М. Грушевського, т. I. К. 1928.
- А. Яковлів. Договір Богдана Хмельницького з Москвою. Ювіл. Збірник на пошану акад. М. Грушевського, т. I. К. 1928.
- Л. Окіншевич. Рецензія на праці Д. Одинця, А. Яковлева та Р. Лашенка про Переяславський договір. Праці Комісії для виучування історії Зах-Руського та Українського права ВУАН. т. VI. Київ, 1928.
- В. Щербина. До питання про статті Богдана Хмельницького. Ювіл. Збірник на пошану акад. М. Грушевського, Київ, 1929.
- А. Яковлів. Статті Богдана Хмельницького в редакції 1659 року. Збірник на пошану акад. М. Грушевського, Київ, 1929.
- М. Петровський. До питання про статті Богдана Хмельницького. Записки Ніженського ІНО. т. IX. Ніжен, 1929.
- Н. Василенко. Конституція Филипа Орлика. Учен. записки Інститута історії Асоц. Научн. Исследов. Инст. Обществ. Наук. т. IV. Москва, 1929.
- В. Герасимчук. До питання про статті Б. Хмельницького. Записки НГШ. ч. 100. 1930.
- А. Яковлів. Українсько-Московські договори в XVII-XVIII вв. Праці Укр. Наук. Інституту в Варшаві, 1934.
- А. Яковлів. До історії кодифікації українського права в XVII ст. Праці Укр. Іст.-Філ. Товариства в Празі, 1937.
- А. Яковлів. До питання про джерела Кодексу 1743 року. Праці Укр. Іст.-Філ. Товариства в Празі, 1943.
- Я. Падох. Міські суди в Україні 1648 р. Мюнхен, 1948.
- А. Яковлів. Український кодекс 1743 року. Мюнхен, 1949.
- А. Яковлів. Договір Богдана Хмельницького з Москвою 1654 р. Нью Йорк, 1954.
- А. Яковлів. Московський чи Переяславський договір? "Свобода" ч. 21. 1954.
- А. Яковлів. На 300 ліття договору Хмельницького з Москвою. "Свобода" ч. 75. 1954.

- Редколегія. Воссоєдинення України з Росією. Документи і метери-
яли к 300 летию. В 3 томах. Редколегія П.П.Гудзенко
и др. АН СССР. Москва, 1953-54.
- О. Оглоблин. Українсько-Московська угода 1654 року. Нью Йорк, 1954.
- І. Крипякевич. Богдан Хмельницький. Київ, 1954.
- N. Vasylenko. The Constitution of Philip Orlyk. The Annals of
the Ukr. Academy, Vol.VI. 1958.
- Б. Крупницький. Історіознавчі проблеми історії України. Збірник
Статтей. Видання УВУ, Мюнхен, 1959.
- Н. Полонська-Василенко. Заселення Південної України в половині
XVIII ст. т. II. Мюнхен, УВУ, 1960.
- Редколегія. Документи Богдана Хмельницького. Упорядкував І.
Крипякевич та Бутич. Відпов. редактор Ф. Шевченко.
АН УРСР. Київ, 1961.
- Редколегія. Документи об освободительній війні українського
народу /1648-1654/, Редколегія П.П.Гудзенко и др.
АН УРСР. Киев, 1965.
- Редколегія. Воссоєдинення України з Росією. Додатковий том, в
який включено документи, виявлені вченими Польської
Нар. Республіки в архівах Польщі. АН УРСР Київ, 1965.
- С.А.Яковлев. Документальні публікації про великий історичний акт
возєднання України і Росії /1648-1654/. Наук.
Записки Київського Університету, т. XIII. вип. 4. 1954.
- Н. Полонська-Василенко. Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина.
тт. I-II. Мюнхен, 1965-1967.
- Н. Полонська-Василенко. Маніфест з серпня 1775 року в світлі
тогочасних ідей. Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина.
Мюнхен, 1967.
- А. Литвиненко. Джерела історії України XVIII ст. Видання Харківського
університету, Харків, 1970.
- О.І.Путро. До питання про антифеодалну боротьбу українського
козацтва в другій половині XVIII ст. Стисла історія
та характеристика Виборів в Україні до Комісії 1767 р.
та наказів до неї. Інститут Історії АН УРСР. Історич-
ний журнал ч. 8. Київ, 1971.

5. Економічні питання

XVIII століття - це доба нових поглядів на сучасне держави, доба статистики, реєстрацій, підрахунків, не відомих раніше в Україні. Започаткували її "Генеральними следствиями о маєтностях полків", переведеними протягом 1729 року. Генеральні следствия дали багатющий матеріал про земельне володіння в кожному полку, про те, хто володіє землею на правах власности, кому дано її за службу - рангова земля ; про те скільки десятин і якої - гідної до орання чи ні -, а теж які садки, заводи, скільки людей мешкає і на якому праві: вільних, козаків, підлеглих тощо. Ці "Генеральні следствия" до цього часу не всі надруковані.

Ще більш докладний кадастр дано в фундаментальному "Румянцевському описі" України, що його було розпочато графом П.О.Румянцевим, головою Малоросійської Колегії, а пізніш генерал-губернатором Малоросії. "Румянцевський опис" робили спеціальні комісії і він становить кадастр земель та населення в 1783 році. Наприкінці XIX ст. та початком XX століття його почали вивчати, але до цього часу він залишається не виданим.

Гетьманська держава в економічних відношеннях являла величезний інтерес. Країна пережила тяжку соціальну еволюцію. Вільне на початку доби селянство, посполипі, поволі втрачають свою волю й перетворюються на прикінці XVIII ст. в позбавлених права відходу від дідачів кріпаків. Генеральні следствия о маєтностях дали докладну картину становища селянства та старшини, розмір маєтків число населення, розмір землі тощо. Ще докладніший кадастр дано в кінці XVIII століття в "описі" України переведеному за наказом генерал-губернатора графа Румянцева, що з нього надрукована тільки незначна частина.

Закріпачення селян було зв'язане з процесом, що відбувався з зuboжінням козацтва та переходом козаків до селянства. Все це дало відемні для країни наслідки: повстання селян з одного боку, та з другого - втечі селян на Запоріжжя, на Дон, на Кубань.

Появляється низка праць присвячена питанням господарства, торгівлі, промисловости, виробництва тощо. Найкращим відзеркаленням соціального та економічного життя України були "накази депутатам" до Комісії для складення нового уложення з 1767-1768 рр, яка хоч не мала того наслідку, якого чекав на неї уряд, але зафіксувала в наказах депутатів бажання більшої частини України: бажання зберегти старий лад і масовий протест проти нищення цього старого ладу.

Головна література

- А.М.Лазаревський. Малороссийские посполитие крестьяне/1648-1783/
З передмовою М. Василенко. Киев, 1908.
- М. Слабченко. Организация хозяйства Украины от Хмельниччины
до Мировой войны. т.І, Одесса 1922.
- М. Слабченко. Государства Гетьманщины XVII-XVIII ст. Т.І.
Землеволодіння та форми сільського господарства.
Одеса, 1923.
- О.П.Оглоблин. Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура
в Гетьманщине. Укр.госиздат, Киев, 1925.
- В.А.Мякотин. Очерки социальной истории Украины в XVII-XVIII ст.
Прага, 1926.
- В. Модзалевський. Гути на Чернігівщині. Київ, 1926.
- В. Барвінський. Записки до історії мануфактури в Лівобережній
Україні XVIII ст. Нау.Збірник Харк.наук.досл.
катедри історії укр.культури.ч.2-3.Харків,1926.
- О. Оглоблин. До історії будничкої промисловости України за
часів Хмельницького. Записки Іст.Філ.Від.УАН.
ч. 10, Київ, 1927.
- М. Тищенко. Шовківництво в Києві. Іст.-Геогр.Збірник,УАН,1928,
- М. Тищенко. Нариси історії торгівлі Лівобережної України
з Кримом у XVIII ст.Істор.-Геогр.Збірник, т.ІІ.К.1928.
- М. Тищенко. Шовківництво в Україні.Істор-Геогр.Збірник,
т.Ш. Київ, 1928.
- О. Оглоблин. Бавовняна промисловість на Україні в XVIII-XIX ст.
"Червоний Шлях", ч.Ш, Харків,1929.
- К. Лазаревська. Генеральне слідство про маєтності Стародубського
полку. Укр.Архів, т.І. 1929.
- К. Лазаревська. Генеральне слідство про маєтності Лубенського
полку. Укр.Архів,т.ІV. 1931.
- Ген.Слідства: В цій серії раніше було видано:
- А. Лазаревський.Ген. слідства Черніг.полку. Чернігів, 1892.
- М. Василенко. Ген. слідства Київського полку,Чтения Ист.Об-ва
Нестора Літописця, кн.VII. 1892.
- М. Василенко. Ген. слідства Гадяцького полку. Полтава, 1893.
- М. Василенко. Ген. слідства Ніженського полку. Чернігів, 1901.
- А. Яковлів. Українсько-Московські договори в XVII-XVIII вв.
Праці Укр.Наук.Інституту т.19. Варшава,1934.

- Н.Полонська-Василенко. Південна Україна р.1787./Зі студій колонізації/. Записки Іст.-Філол.Відділу ВУАН, кн.ХХІV /стор.303-366/ Київ, 1929.
- Н.Полонська-Василенко. Майно запорізької старшини, як джерело соціально-економічної історії Запоріжжя. Праці Комісії для вивчення соц.-екон. історії України т.І. Київ, 1931.
- Н.Полонська-Василенко. Из истории Южной Украины в XVIII веке. Истор. Записки Инст.Истории АН СССР, ч.ХІІ. Москва, 1941.
- Н.Полонська-Василенко. Залюднення Південної України в XVIII ст. "Чорноморський Збірник", част.І. Варшава, 1944.
- Б. Крупницький. Гетьман Данило Апостол і його доба. Авсбург, 1948.
- Е. Виленская. Об особенностях формирования русск освободительной мысли в XVIII веке. "Вопросы философии" ч.2. Москва, 1951./Виступ в Комісії для складення уложення від Дніпровського полку Я.П.Козельського з критикою кріпацтва/.
- Я.П.Козельський. Мнение о положении крепостных крестьян. Избран. произведения русск.мыслителей второй половины XVIII века./ст.649-659;694-695/Госполитиздат, М.1952.
- О. Оглоблин. Люди старої України. Мюнхен, 1959.
- О. Оглоблин. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью Йорк, 1960.
- Н.Полонська-Василенко. До історії повстання на Запоріжжі 1768 р. Науковий Збірник УВАН. ч. І./ст.85-108/Нью Йорк, 1952.
- N. Polonska-Wasylenko. The Settlement of the Southern Ukraine (1750-75). The Annals of Ukr. Acad. of Arts and Sciences in U.S. Vol. IV-V. p.356. New York, 1955.
- Н.Полонська-Василенко. Заселення Південної України в половині XVIII ст. чч.І.ІІ. Вид. УВУ. Мюнхен, 1960.
- І. Фошко. Економічні погляди А.Алейникова./За матеріалами Комісії по укладанню нового уложення 1767-1768/. "З іст.економ.думки на Україні" АН УРСР. Київ, 1961.
- Н.Полонська-Василенко. Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина. тт І-ІІ. Мюнхен, 1965-1967.
- В. Теплицький. /відп.ред/. уклала С.В.Сороковська. Історія економічної думки на Україні/ІХ -поч.ХХ ст./АН УРСР, 1968.
- М. Литвиненко. Джерела Історії України XVIII ст. Вид. Харківського університету, Харків, 1970.
- О.І.Путро. До питання про антифеодалну боротьбу українського козацтва в другій половині XVIII ст. Інститут Історії АН УРСР. "Укр. Істор. Журнал" ч.8. Київ, 1971.

6. Підсумки XVIII го сторіччя.

Не "загубленим часом" за словами М. Драгоманова було XVIII ст. для України. Той національний рух, що почався в Правобережній Україні в XVII ст., широко розгорнувся в XVIII сторіччі. Місцеві гуртки, що скупчувалися в XVI ст. біля більших міст - Львова, Луцька, Острога, Києва, Чернігова з їх братськими школами, охоплювали все більше людей, все більшу територію.

Проти окупантів, з їхніми ідеологіями, висувається ідеологія єдиного українського народу, що прагне волі, і що все більше зв'язує свою історію з тим народом, "що з Олегом на Царгород ходив, що з Володимиром хрестився"... Зі Львова видатні вчені, письменники їдуть до Києва. З Києва проміння науки охоплюють Московію і Київ "Другий Єрусалим Мазепи" бере гору над "Ш Римом Петра"...

В менших осередках України, як Глухів, Лубни, Новгород-Сіверський, Чернігів, Полтава Катеринослав купчатська українські діячі, патріоти, що свою працю в галузі історії України вважають працею "для добра й слави батьківщини"; із любови до своєї н а ц і ї".

Вище була мова про Комісію 1767 року. Не один діяч, не одне місто - вся свідомо національно Україна подала свій голос, і голос цей вимагав: повернути "старі українські права"! Під тиском кривавих війн, під гнетом окупантів, ця свідомість окремого українського народу викристалізувалася в XVIII столітті. Звичайно, вона не була ще загальною, вона не охопила весь український нарід, але вона ширилася і тяжкими жертвами крові платила за неї Україна: Батурин, Полтава, тортури, Гайдамащина повстання козаків проти пікінерів, та багато іншого.

Наче величезне люстро відзеркалила всі ці рухи, національну боротьбу за волю, національну свідомість, книга, яку кращий дослідник її, проф. О. Оглоблин, назвав "вічною книгою України", "Деклярацією прав Української нації". - це "Історія Русів". І дійсно: не лише Україна, але й інші народи не мали твору, який можна б було порівняти з "Історією Русів".

"Історія Русів" своїм планом не відрізняється від "козацьких літописів" та інших спроб дати історію України; проте її зміст робить її винятковим твором української історіографії. Починаючи хочби з її автора, якого так добре засекречено, що вже 150 років найкращі історики не лише України, але й інших країн не можуть розшифрувати.

Практика засекречувати авторство твору не була виключенням в історіографії. Прикладом можна взяти літопис "Самовидця", автора якого до цього часу не в'яснено, але були і інші випадки. Це пояснювалося головним чином не скромністю автора, а радше забезпечити себе від небезпеки з боку окупантів. Але такого геніяльного засекречення, як в "Історії Русів" ще не було. Автор, або автори вжили "псевдо" -ім'я Георгія/Юрія/ Кониського, архієпископа Могилевського та Білоруського.

Псевдо було обрано дуже вдало: єпископ Ю.Кониський був відомим письменником, поетом, проповідником, професором та ректором Київської Академії; та головне в час, коли "Історія Русів" стала ширитися в рукописах, - його вже не було на світі/помер 1795 року/.

В передмові, нібито написаній ним, згадується ім'я відомого українського діяча Григорія Полетики, але він теж помер ще раніше за Кониського /в 1785 році/. Таким чином два перші діячі, офіційно згадані в "Історії Русів", вже не жили.

"Історія Русів" починається від розселення слов'ян...а закінчується словами: "на початку року 1769 рушили війська у загальний похід, і почалася правдива з турками війна, яка чим кінчиться Бог знає". Проте зі змісту книги видно, що автор її знав багато пізніших фактів: він був знайомий з Конституцією Америки і Хартією людини та громадянина Франції і їх впливи відбилися на "Історії Русів". Навіть конкретніше: "Історія Русів" знає про повстання козаків в Південній Україні проти перетворення їх на регулярне військо /в пікінерів/, та жорстоке придушення цього повстання 1773р.

Вже на цій підставі Ю.Кониський не міг бути її автором. Дехто з дослідників виставив кандидатуру Григорія Полетики, але він помер 1785 року. Після того і до останнього часу, час від часу дослідники виставляють гіпотези з приводу авторства інших осіб: сина Полетики, Василя, кн.Репніна, гр.О.Безбородька, В.Ханенка, О. Лобисевича, але всі ці гіпотези відкидалися іншими Дослідниками і авторство нового кандидата відпадало.

В наслідок постійних розшуків автора, О.Оглоблину пощастило, шляхом кропітливої мікροаналізи встановити дуже важливе: "Історію Русів" написано в Новгород-Сіверщині. На це вказує аналіза імен, які згадує автор, а головне знання топографії. Так детально знати Новгород-Сіверщину, - з її гаями, ярами, річками, що більше не існують, характером пейзажа, тощо міг тільки знати той, хто знав особи-

сто цю територію. Це не було відповіддю на питання особи автора, але було дуже важливе, бо все це показувало, що багато людей, що своїм світоглядом могли б бути евентуальним автором цієї незрівняної книги.

З другого боку докалізація "Історії Русів" в межах Новгород-Сіверщини свідчить про те, як багато інтелектуальних сил було в Новгород-Сіверщині і, додам, мабуть в інших "старшинських" гніздах України. Дуже важливим є питання друге, розв'язати яке можна тільки тоді, коли буде відоме ім'я автора та його біографія, - це питання коли саме була написана "Історія Русів".

Час, коли написано "Історію Русів" довести не легко. Проте ясно, що це не була зазначена дата, але вичувається вплив конституції Америки та Франції, що й дає підстави відносити цю дату на кінець XVIII століття, або на початок ХХ, що до цього часу не було встановлено. Проф. О. Оглоблин припускає, що "Історію Русів" написано між 1802 та 1805 роком. Проте, цілком ясен час, коли "Історія Русів" виходить з під таємничого існування. Року 1825 про неї вперше згадується в листі зятя М. П. Миклашевського, майбутнього декабриста А. фон Бриггена до К. Рилєєва з села Понурівець на Новгородсіверщині. Він згадував "Історію Русів" і цитував її.

Трохи пізніше, в 1828 році, в маєтку графа О. Безбородька в Гриніві, Стародубського повіту, знайдено копію "Історії Русів", з якої було переписано кілька копій. З того часу копії "Історії Русів" переходили з рук до рук, їх переписували, копії були в садибах поміщиків, духовенств, селян, ремісників.

Вплив "Історії Русів" позначився на працях істориків, письменників України і навіть Росії, і "над системою думок Шевченка ніщо, крім Біблії, не мало такої сили, як "Історія Русів", писав М. Драгоманов. Розходилися сотні копій по Україні, висловлювалися побажання надрукувати її, але тільки в 1846 році було її видано завдяки проф. Моси́фа Бодя́нського, редактора "Чтений" Общества Истории и Древностей Российских при Московському університеті.

В 1956 році в Нью Йорку з'явилося друге видання "Історії Русів", в українському, стилізованому перекладі В. Давиденка, під редакцією проф. О. Оглоблина.

Життя "Історії Русів", після її офіційного видання, належить вже до історіографії XIX століття. Однак закінчуючи огляд української історіографії XVIII ст. треба зупинитися на тому, що саме являє собою цей твір і чим пояснюється його особливе місце в українській історіографії:

Починається "Історія Русів", як і більша частина історичних праць XVIII віку, з розселення слов'ян, і закінчується 1769 роком. Вона виповнена описаннями різних подій, війн, розмов політичних діячів, договорів, різних сентенцій.

Довгий час "Історію Русів" вважали дійсно "історією" України, і критики її з обуренням констатували помилки, сфальшовані події, дати, імена. Авторіві закидали неучтво. Але суть книги не в історичному викладі і це не було описання того, що було; це була книга про те, якою повинна була бути історія України; це була не історія її, а блискучий історичний трактат. Глибока віра у високу моральну силу України, право її на незалежність, на волю, ненависть до її гнобителів, та пошана до народоправства, до республіканського ладу, - от ті головні риси, що забезпечили "Історії України" такий винятковий успіх.

Вже на першій стороні оповідає вона про Академію Наук у Києві, що її заснував св. Кирило, незабаром після охрещення Русі. Оповідє про бібліотеки, архіви X століття - чого в дійсності не було.

Одна з основних ідей книги висловлена з приводу "з'єднання" України з Литовськ-Польським князівством, коли утворена була ніби то федерація трьох рівноправних народів: польського, литовського та українського: "Приймаємо і з'єднуємо, яко рівних до рівних, і вільних до вільних"; це стало "Пакта конвента", яку підписував кожний король при коронуванні...

Ця байка була відповіддю на той російський терор, на який перетворилася Переяславська угода. Цікаві слова, що їх вкладає автор до уст Богуна, як представників "молоді", що не бажала угоди з Московщиною: "в наряді московському панує найнеключимос рабство і невільництво у найвищій мірі... Самі вельможі та бояри московські титулюються звичайно рабами царськими... з'єднатися з таким неключимим народом є те саме, що кинутися з вогню в полум'я...".

Ту злуку з Москвою далі "Історія Русів" знову таки устами послів гетьмана Брюховецького до Москви характеризує, що в 1654 році "народ тутешній... визволився" від поляків, злучився з Росією з доброї волі своєї і єдино через єдиновірство"...

Характерно для методів "Історії Русів": автор нічого не каже від себе, а від дієвих осіб, і тому читати книгу не легко; поміж езопівськими словами треба шукати правдиві думки автора. Зокрема це показано на характеристиці Мазепи. Засуджуючи його, він кидає між ці засуди речення про його виключну мудрість, а йому самому

велику конституційну промову.

Про його смерть він каже: "нехай буду я один нещаслив, а не многі, такі патріоти, про яких вороги мої може й думати не сміли; але доля люта все зруйнувала на незнаний кінець"...

"Історія Русів" створила славу гетьманові Полуботкові; вона пустила в обіг легенду про відвідин гетьмана царям Петром у в'язниці, його палку промову Петрові про утиски України, і вклала до уст Полуботка славетний вираз: "Вірю несумлінно, що це невинне страждання... будемо судитися од...негмірного Судді нашого, Всемогутнього Бога і скоро перед Нього обидва станемо і Петро з Павлом тамо розсудяться". Ці слова на портретах Полуботка прикрашали хати багатьох старшин та козаків в XVIII столітті.

Чорними фарбами описуючи життя України під російським пануванням, автор задає питання, вже від себе: за що терпів стільки страждань Український народ? Не вже тільки за те, що прагнув волі і незалежності?... Це все зробило "Історію Русів" одною з найулюбленіших творів, за те її переписували сотнями примірників, та шукали правди в її Езопових висловах.

Відбивши ідеологію XVIII століття, "Історія Русів" стала дорогим товаром для письменників XIX ст., які не завжди спроможні були розуміти її і разом з блискучими сторінками, сприймали і помилкові й "захистні" її вислови.

Повище я вказала, що евнтуальних авторів "Історії Русів" було багато. Можливо, що й настроєм та ідеологією "Історія Русів" не була єдина. Дуже цікаво, що в той час існувала "Історія України", автором якої був теж новосіверський мешканець Архип Худорба. Про цю працю згадував в листі до К.Рилєєва фон Брігген. Він бачив її у свого тестя М.Миклашевського в селі Понурівці і вона зробила на нього враження, що була ще більш ворожа до Росії, ніж "Історія Русів".

Це писав він напередодні повстання Декабристів, року 1825, а ц грудні того ж року до України прийшли відомості про невдачу повстання в Петербурзі та карі тим, що брали участь в ньому. По поміщицьких гніздах почали нищити все, що могло засвідчити про участь їх власників в повстанні. Тоді загинуло, треба гадати і Історія А.Худорби, і можливо, оригінал "Історії Русів" і багато іншого. Шлях до російської пропаганди був відкритий.

Головна література.

- М. Василенко. И. Бодянский и его учено-литературная деятельность. Киев, 1903.
- М. Грушевський. Очерк истории украинского народа. СПб, 1906.
- М. Драгоманов. Шевченко, українофіли й соціалізм. Львів, 1906.
- М. Грушевський. К характеристики взглядов "Истории Русов". Известия русск. языка и словесности Имп. Акад. Наук, СПб. 1908.
- В. Маслов. Литературная деятельность К. Рилсева. Киев, 1912.
- Є. Опацький. Ще про автора "Истории Русов" "Наше минуле" ч. 1. Київ, 1918.
- С. Бѣремов. Історія українського письменства. Київ, 1917.
- Д. Дорошенко. "Історія Русів" як пам'ятка української політичної думки другої половини XVIII ст. "Хлібороб. Україна" кн. III. /Від. Збірн. V, VI./, 1921.
- М. Горбань. Кілька уваг до питання про автора "Истории Руссов" Чернігів, 1922.
- В. Біднов. Нова праця. "Шлях" ч. VI-VII. Київ, 1923.
- В. Біднов. Нова праця з обсягу української історіографії. Літер.-Науковий Вісник. ч. III-IV. 1924.
- М. Слабченко. Матеріали для економічно-соціальної історії України XIX ст. т. I. Одеса, 1925.
- АЛФАВИТ Декабристов. Ленинград, 1925.
- А. Бршов. До питання про час написання "Истории Руссов", а почасти й про автора її. Ювілейний Збірник ВУАН на пошану акад. М. Грушевського т. I. Київ, 1928.
- Л. Кошов. Шевченко та "История Руссов". "Шевченко" т. I. Харків, 1928.
- А. Яковлів. До питання про автора "Истории Русов" ЗНТШ, 154, Львів, 1937.
- М. Возняк. Псевдо-Кониський і Псевдо-Полетика. "История Русов" в літературі й науці". Львів-Київ, 1939.
- О. Оглоблин. Псевдо-Безбородько проти Лобисевича. "Наші дні", ч. II. Львів, 1944.
- М. Возняк. І хто же був автор Історії Русів? "Наші дні", ч. I. Львів, 1944.
- В. Крупнускыj. Beiträge zur Ideologie der "Geschichte der Russen" (Istiriji Rusow), Berlin, 1945.

- М. Грушевський. Об украинской историографии XVIII века. Изв.Акад.Наук СССР, Москва, 1934.
- Л. Окіншевич. Знатне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст. Записки НТШ Т.157.Мюнхен, 1949.
- О. Оглоблин. До питання про автора "Истории Русов"."Україна", Париж, 1949.
- О. Оглоблин. Сторінка з історії українського автономізму XVIII ст."Ханенки", Кіль, 1949.
- Е. Borschak. La legende historique de l'Ukraine "Istoriya Rusov", Paris,1949.
- В. Котов. Роль и место Декабристов в Русской историографии XVIII века. Наук.серія Київського держ.ун-ту. Київ, 1951.
- К. Виленская. Об особенностях формирования русской освободительной мысли в XVIII веке. Вопросы философии ч.2. Москва, 1951.
- О. Ohloblyn. The Ethical and Political Principles of "Istoriya Rusov". The Annals of the Ukr.Academy of Arts and Sciences in U.S. Vol II. New York, 1953.
- А. Yakovliv. Istoriya Rusov and its Author. The Annals of Ukr.Academy of Arts and Sciences in U.S. Vol.III. New York, 1953.
- О. Оглоблин. Етичні й політичні засади "Історії Русів", "Вісник" ч.3. Нью Йорк, 1953.
- О. Оглоблин. Американська революція та український національно-визвольний рух кінця XVIII ст. "Вісник",чч.7-8. Нью Йорк, 1955.
- О. Оглоблин. /Редактор/ "Історія Русів", Передмова. Нью Йорк, 1956.
- О. Оглоблин. "Списки" Історії Русів. Науковий Збірник УВУ Т. VI. Мюнхен, 1956.
- Н. Полонська-Василенко. До ідеології "Історії Русів". "Вісник" чч.XI-XII Нью Йорк, 1956.
- Н. Полонська-Василенко. Теорія III Риму в Росії протягом XVIII-XIX стол. Мюнхен, 1952.
- Н. Полонська-Василенко. "Історія Русів" - видання за ред.О.Оглоблина. Рецензія. Наукові Записки УВУ ч.1. Мюнхен, 1957.
- О. Оглоблин. Люди старої України. Мюнхен, 1957.

- Н. Полонська - Василенко. Дві концепції історії України та Росії. Видання УВУ. Мюнхен, 1964.
- Н. Полонська-Василенко. Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина. Тт. I-II. Мюнхен, 1968.
- М. Литвиненко. Джерела Історії України XVIII ст. Видання Харк.ун-ту. Харків, 1970.
- О.І.Шутро. До питання про антифеодальну боротьбу українського козацтва в другій половині XVIII ст. Інститут Історії АН УРСР. "Укр. Істор. Журнал" ч.8. Київ, 1971.

V. ІСТОРИОГРАФІЯ ХІХ СТОЛІТТЯ

У першій половині ХІХ ст виступають в Україні кілька видатних істориків, які інтерпретують далі державницькі традиції козацько-гетьманської доби та "Історії Русів". В 1822 р. Д.Бантиш-Каменський видає "Историю Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству", в основу якої ввів літописи та архівні джерела. Це перший випадок притягнення архівних джерел, хоч, правда, він їх не досить критично використовував. Ця праця в 4 томах появилася вдруге в 1842 року.

Інший характер мала "История Малороссии" М.Максимовича, пронизана глибоким патріотизмом, видана в Москві в 5 томах у 1842-1843рр. Два томи - текст історії, а три томи "додатки": історичні документи та примітки. Великий вплив на Максимовича, крім козацьких літописів, мала "Історія Русів".

Велике значення для дальшого розвитку історії України мали етнографічні студії, що почалися в ХVІІІ ст. У 1777 році Г.Калиновський надрукував у Петербурзі "Описание свадебных простонародных украинских обрядов в Малой России и в Слободской Украинской губернии", що викликало зацікавлення українським побутом.

Справжні етнографічні дослідження почалися з того часу, коли князь Микола Цертелєв видав в 1819 році у Харкові "Опыт собрания старинных малороссийских песен", де в передмові до них він висловив думку, що в цих піснях "видно поетический гений украинского народа; дух его, обычаи, ..как единственное наследие предков свих"...

У 1827 році проф. Михайло Максимович надрукував збірник "Малороссийские песни", з ентузіастичною передмовою про характер і вагу української народної поезії, і тим став основоположником народницького напрямку в історії України. Своїми писаннями в російських часописах Максимович популяризував питання української історії серед широкого громадянства.

Зокрема велике значення має його стаття "О мнимом запустении Украины в нашествие Батия", в якій він в 1857 році спростував теорію рос. історика М.Погодіна про нібито великоросійське населення Київщини перед татарами, повне запустіння краю по татарській руїні й нову еміграцію з Західної України".

Яскравим представником народницького напрямку в історії України був Микола Костомаров. Він написав "Книгу битія українського народу", де й подав стислий огляд історії укр. народу та проєкт федерації слов'янських народів, в якій відводив Україні перше місце.

На історичних поглядах Костомарова відбилися його захоплення етнографією. Він вважав, що мета історії - з'ясувати "психологію минувшини", поєднувати працю історика та етнографа. Етнографію розумів широко - як дослідження не лише зовнішнього побуту, а й усього життя усіх станів суспільства.

Давню історію Руси Костомаров уявляв як федерацію 6-ох племен. У статті "Две русских народности" він розмежовує два племена - Великоросів і Українців як цілком різні народи. У "Чертах народной южнорусской истории" Костомаров "звів до купи нитки історії Київської Руси і України козацької", як це характеризував М. Драгоманов. У статті "Україна", надрукованій в "Колоколі" О. Герцена за 1860 р. Костомаров аналізує вземини трьох народів: українського, польського та великоруського і бачить майбутнє у слов'янській федерації, в якій український народ збереже свою мову та рівноправність.

Важливими є його монографії про Хмельниччину, Руїну, що сперті на багатому джерельному матеріалі, написані художньо, але хибкою його було недоцінювання державних діячів, у тому числі і Хмельницького. Д. Дорошенко вважав, що "з погляду ясности державницької національної традиції історія Костомарова була кроком назад у порівнянні хоча б з "Історією Русів"...

З середини ХІХ ст. до української історіографії входять праці, присвячені історії окремих частин України. Так для Києва цінні праці М. Закревського "Очерк Истории Киева" в 1858 році і особливо двотомова праця - "Описание Киева", що видана в Москві в 1860-61 рр. Д. Дорошенко характеризує її як "найважливішу працю, яка тільки досі існує по історії й археології Києва!"

Історії Слобідської України присвячені праці архієп. Філарета Гумілевського "Историко-статистическое описание Харьковской епархии" 1859 року та "Описание Черниговской епархии", 1871-72 рр. Появляється "Историко-статистическое описание Слобожанщины" - Г. Крітки в 1838 р. та Г. Данилевського - "Украинская старина" в 1863 році.

Південній Україні та Запоріжжю присвятив свої праці А. Скальський: "Хронологическое обозрение истории Новороссийского края", в двох томах - 1836-37 рр.; "Очерк Запорожья" в 1840 р.; "История Новой Сечи", в трьох томах в 1840 р /друге видання в 1885-86 рр./, і багато окремих видань та статей у часописах.

У другій половині ХІХ ст. центральне місце серед істориків України належить Євродимирові Антоновичу проф. Київського університету св. Володимира. В Київському університеті т. зв. "хлопомани" - так називали молодь, що ставала виразно на українському націон. грунті, що

заснували "Українську Громаду", до якої входили :Кость Михальчук, Тадей Рильський, Борис Познанський і Володимир Антонович. У цих особах українська культура мала видатних діячів, зокрема в особі В.Антоновича. Протягом майже трьох десятиків років він був проф. Київського університету, головним редактором видань "Временной Комиссии для разбора древних актов", фундатором Історичного товариства Нестора-літописця та журналу "Киевская Старина", організатором археологічного дослідження України.

Антонович працював переважно над історією Правобережної України і над соціально-економічними питаннями. Велику увагу приділив він історії козацтва, гайдамаччини, міст, шляхецтва. З нього можна починати ставлення археологічних дослідів на наукові основи.

Володимир Антонович створив так звану "Київську школу істориків", яка відзначається ґрунтовним документалізмом. Він перший у тодішній Росії, у своїй історичній школі поклав знання передісторії в основу історії. В.Антонович зрозумів вагу передісторії ще сто років тому, зробив її предметом історичних студій і викладав її під виглядом "Вступу до історії".

У той час у Росії не дозволяли відкривати катедру археології навіть графу Уварову в Москві. В школі Антоновича історія виростала з ґрунту, зв'язана з територією, тоді як в інших школах вона була відірвана від ґрунту. До його школи належать майже всі особи, що посідали професорські катедри в університетах України наприкінці ХІХ ст. До неї належали: Р.Багалій /проф.Харк.унів./, І.А.Линиченко /Одеск.унів./, П.В.Голубовський /Київ.унів./, О.М.Андріяшев, П.І.Іванов, Н.В.Молчановський, М.В.Довнар-Запольський і В.Є.Данилевич /обидва Київ.унів./, В.Г.Ляскоронський/Ніж.лицей/, М.С.Грушевський /Льв.унів./, О.С.Грушевський /СПб.унів./ та інші. Своїм учням В.Антонович давав теми - розробку історії окремих земель України.

Істориком Лівобережної України був Олександр Лазаревський. Правник освітою та офіційним фахом, Лазаревський посідав видатні пости, був зокрема членом Судової палати в Києві. Він автор цінних праць, як от "Малороссийские посполитые крестьяне /1649-1783/", де вперше, на підставі документів, довів, що кріпаччина на Лівобережній Україні була введена не законом Катерини ІІ, а була завершенням соціально-економічного процесу, який тягнувся від 1648 року.

Лазаревський був одним із найкращих знавців Гетьманщини. У своїй гострій критиці він був, проте, однобічний, а у старшині він бачив тільки експлуататорів селянства, - людей, що прагнули збага-

чення, і не помічав позитивних рис, як от прагнення освіти, змагання до широкої автономії України.

В царині Церкви України багато зробив О.Левицький у ділянці історії та звичаєвого права України. Важливі праці з історії та історіографії України М.Василенка, а головне - його видання документів XVIII століття.

Успішності розробки історії України сприяли наукові товариства. В 1838 році в Одесі було засновано "Общество истории древностей", яке об'єднало дослідників Південної України і видавало цінні "Записки".

В 1843 році в Києві було засновано "Временную Комиссию для разбора древних актов", яка згодом перетворилася на постійну. Працею видатних учених - М.Максимовича, В.Антоновича, І.Луцицького, О.Левицького, М.Довнар-Запольського та інших, вона видала багато цінних документів, переважно до історії Правобережної України.

Від 1873 року в Києві працювало "Историческое Общество Нестора летописца", яке теж видавало свої праці - "Чтения". У 1880-х роках у Харкові зновано "Харьковское историко-филологическое общество".

Велике значення мали "Вчені губернські архівні комісії", засновані в губернських містах. Серед них велике значення мали Катеринославська, Полтавська, Чернігівська. Усі ці комісії видавали свої збірники. Вони об'єднували місцеві наукові сили і посилено працювали, виявляючи місцеві пам'ятки історії.

Останніми роками XIX століття сталася важлива подія. За рекомендацією В.Антоновича, в 1894 році посів катедру історії у Львівському університеті його учень М.С.Грушевський, що започаткував нову добу. До нього в Галиччині діяли дослідники: Ю.Целевич, К.Заклинський, А.Добрянський, Ю.Пелеш, О.Барнінський та інші. Але М.Грушевський, виявивши великі організаційні здібності, не тільки об'єднав галицьких вчених, а й притягнув багато вчених з Наддніпрянської України.

Обраний на голову Наукового Товариства ім.Шевченка, він широко розгорнув його діяльність і перетворив на фактичну Академію наук, хоч і без цього титулу. Товариство видавало "Записки", в яких публікувалися наукові статті, "Джерела історії України". При Товаристві засновано бібліотеку, музей. За висловом М.Грушевського, воно "створило українську науку в очах і поняттях культурного світу". Разом з Іваном Франком М.Грушевський заснував "Літературно-Науковий Вісник", який гуртував кращі українські літературні сили.

М. Грушевський багато працював сам. Крім статей і розвідок з історії, етнографії, літератури, археології /1800 назв/, він написав кілька загальних курсів історії України, як от "Очерк истории украинского народа", "Ілюстровану історію України, що мала понад 10 видань, а головне - "Історію України-Руси".

У цій капітальній праці він дав першу систематичну історію України. Починаючи з археології, він довів її до Хмельниччини /X том/, опер на документальних даних, об'єднаних провідною думкою про тяглість і безперервність історичного процесу.

У своїх наукових працях, і зокрема в "Історії України-Руси" М.Грушевський стояв на позиціях українського народництва, яке надавало більше значення соціальному та економічному питанням, ніж національно-політичним. Пояснення цьому дав сам М.Грушевський, опираючись на свого вихованні в строгих традиціях радикального українського народництва.

У цій ідеології М.Грушевського лежала причина того, що з його досить численних учнів значна частина відійшла від нього й приєдналася до іншого напрямку української історіографії - державницького як от С. Томашівський і інші.

Велике значення має записка М.Грушевського, подана ним на запрошення Російської Академії Наук - "Звичайна схема "русской истории" та справа раціонального укладу історії східного словянства", що поміщена в Збірнику статей по словянознавстві, т.І. в 1904 р. У цій статті він писав, що "звичайна схема" бере початок від історіографічної схеми московських книжників, і в основі її лежить генеалогія московської династії. Її використано в історії російського права. До цієї схеми всі звикали зі шкільної лавки, але вона не є правильною.

Київська держава була витвором української народности, а не володимиро-московсько-великоруської. Київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII ст., а пізніше ~~русько-литовсько-польський~~ XIV-XVI століть. Уживання цієї схеми вносить плутанину. Великоруський народ зостається без свого початку; без початку залишається й історія України. Пропадає зовсім історія Білоруси, яка зробила більший вплив на Литовське князівство ніж Україна. М.Грушевський писав, що може бути історія "русских народностей", "історія Російської держави", але "Русской истории" не може бути, ~~як~~ нема "русской" народности, що "Історія Росії" повинна включати тільки те, що відбувалося на її території.

М. Грушевський представив у своїй записці раціональний уклад східного словянства, зокрема національніше представлення кожної народности - в її генетичному зв'язку від початку аж донині. Така схема дістала загальне признання не тільки істориків України, але й частини російських, як от О.Преснякова.

Г о л в н а л і т е р а т у р а

- М.П.Погодин. Взгляд на русскую историю. Историко-критические отрывки, кн.1. Москва, 1846.
- П.О.Кулиш. История воссоединения Руси. тт. I - III. СПб 1873-1877.
- С. Смоль-Стоцький. Буковинська Русь. Чернівці, 1896.
- М. Грушевський. Звичайна схема руської історії. Сборник статей по славяноведению, т. I. СПб, 1904.
- М. Грушевський. В. Антонович. Основні ідеї його творчости. ЗНТШ, ч. III. Львів, 1909.
- L. Wasilewski. Ukraina i sprawa ukraińska. Kraków, 1912.
- Д. Багалій. Історія Слобідської України. Харків, 1918.
- П. Зайцев. Книга битія українського народу. "Наше минуле", ч. 1. Київ, 1918.
- К. Левицький. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914 рр. тт. I-II. Львів, 1929.
- І. Кривецький. Королівство Галичина і Володимирія 1772-1918. ~~Тваре Україна~~, тт. I-II. Львів, 1925.
- М. Слабченко. Матеріали для економічно-соціальної історії України XIX ст. т. I. Одеса, 1925.
- В. Новицький. Змежування великоруської і української історіографії. "Україна" ч. 2. Київ, 1930.
- С. Наріжний. М.П.Василенко. "Наша культура", Львів, 1936.
- Д. Дорошенко. Володимир Антонович. Його життя та наукова діяльність. Прага, 1942.
- О. Оглоблин. М. Грушевський. Енциклопедія українознавства, т. II. стор. 453-455. Мюнхен - Нью Йорк, 1949-52.
- Л. Окіншевич. Академік М.Василенко. Е.У. т. II стор. 212.
- Н. Полонська-Василенко. Даунар-Запольскі. Зацемкі да біографії. Записи Белар. Інституту Науки и Мастацтва. ч. I. Нью Йорк, 1952.
- Н. Полонська-Василенко. Теорія II Риму в Росії протягом XVII-XIX стол. Мюнхен, 1952.

- В. Yanivsky.** Kostomarow's Books of Genesis of the Ukrainian People. New York, 1954.
- М. Drahomanow.** A Symposium of Selected Writings. The Annals of the Academy of Arts and Sciences in U.S. vol II(Nr 1(3) New York, 1952.
- В.Е. Иллерицкий.** Русская историография второй половины XIX ст. Вып. 13. Москва, 1956.
- Н. Подонська-Василенко.** Академік М.П.Василенко. "Віра і культура" чч. 2,3,4. 1956.
- П. Зайончковский.** Кирило-Методиевское Общество. Москва, 1959.
- М. Стахів.** Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу 1772-1918. тт. I-II. Скрантон, 1958.
- В. Крупнускый.** Geschichte der Ukraina. Wiesbaden; 1963.
- Г. Витанович.** Уваги до методології й історіографії М.Грушевського." Укр.Історик" чч. 1-2, Нью Йорк, 1966.
- Л. Винар.** Ранні історичні праці М. Грушевського і Київська історична школа В.Антоновича. "Укр. Історик", чч.3-4, Нью Йорк, 1966.

І С Т О Р І О Г Р А Ф І Я Х Х С Т О Л І Т Т Я

З початком ХХ ст. посів катедру історії у Києві проф. М. Довнар-Запольський, учень В. Антоновича. Він був талановитий дослідник, працював у ділянці історії Литовсько-Руського князівства, економічної історії України, рухів декабристів тощо, а головне - створив школу учнів, які продовжували традиції В. Антоновича.

Його учні, які здобули видатні становища в українській історіографії, - це : Ю. А. Максимович, Д. І. Дорошенко, Є. Д. Сташевський, П. П. Смирнов, Б. Г. Курц, Н. Ю. Мирза-Авакянц, Н. Д. Полонська, В. М. Базилевич, В. О. Романовський, П. П. Курінний, М. Ф. Тищенко, О. П. Оглоблин та багато інших.

У той же час у Харкові, під проводом проф. Д. І. Багалія, дослідника Сіверської землі, велася інтенсивна праця вивчення історії Слобожанщини. Серед цих дослідників були Д. П. Міллер, М. Плохінський, М. О. Максименко, В. О. Барвінський, О. Родікова та інші.

Історію Південної України досліджували переважно в Одесі та Дніпропетровську /Катеринославі/.

Наприкінці ХІХ ст. катедру історії Новоросійського університету посів учень В. Антоновича А. І. Линиченко, автор низки праць з історії Галицької Русі. На початку ХХ ст. розпочав працю його учень М. Є. Слабченко, дослідник економічної історії України та історії Запоріжжя.

У Катеринославі працював Д. І. Яворницький, автор багатьох праць, серед них відомі - "История запорожских козаков" /3 томи/, "Запорожские вольности", "Запорожье в остатках страны" та інші. Крім того важливі його - низка дуже цінних видань документів з історії Запоріжжя ХVІІ-ХVІІІ століть.

Розробка історії України не обмежувалася самою Україною. В Петербурзі працював О. Я. Єфименко, в Казані - К. М. Харлампович, в Москві - М. К. Любавський та його учень В. І. Пичета і багато інших.

Правда, до 1917 року всі ці праці подавалися як історія Південної Росії або, в ліпшому випадку - як історія Малоросії. Проте, дослідження проводились і тим закладались підвалини для історії України, а успішності розробки історії сприяли наукові товариства.

Великою заслугою М. Грушевського було створення у Львові історичної "школи", головними представниками якої були : С. Томашівський, М. Кордуба, І. Крип'якевич, І. Кривецький, І. Джиджора, В. Герасимчук, Б. Барвінський, О. Терлецький, та інші. У виданнях НТШ брали участь видатні історики Наддніпрянської України: О. Грушевський, М. Василенко, О. Лотоцький, В. Липинський, Е. Доманицький, М. Слабченко та інші.

Після 1905 року М.Грушевський повертається до Києва і переносить сюди "Літературно-Науковий Вісник". В 1908 році засновано було в Києві "Українське Наукове Товариство", головою якого обрано М.Грушевського. Товариство об'єднувало істориків України, археологів істориків мистецтва, літератури і інших, видавало свої праці, поки війна 1914-1917рр. не перервала наукової студії.

Всупереч панівному становищу народницького напрямку, головним представником якого був М.Грушевський, поволи почав виявлятися в українській історіографії інший напрям - державницький. Значною мірою цей новий напрям заріс на ґрунті схеми М.Грушевського, на блискучо доведеному факті тягlosti історичного процесу від Княжої доби до ХХ сторіччя.

Перші спроби державницького підходу до історії України, які зробив Ф.Умзнець у монографії "Гетьман Мазепа" в 1897 році, не мали успіху. Народницький напрям захитали щойно праці Д.Дорошенка, який дав огляд історії України з державницького погляду, С.Томашівського, який під кутом державницької ідеології дав синтезу Княжої доби, та В.Липинського, який провів аналізу доби Козаччини.

Від 1920 року Україна опинилася під советською окупацією. Перші 10 років, не зважаючи на тяжкі умовини підсоветського життя, українські історики продовжували працю, розвиваючи схему українського історичного процесу, яку встановив М.Грушевський.

Заснована в 1918 році Українська Академія Наук стала осередком цієї праці. Приїзд М.Грушевського у 1924 році дав новий поштовх для неї. В Академії М.Грушевський створив "історичні установи". Там було скупчено багато комісій, які мали метою всебічно досліджувати історію України.

М.Грушевський поновив старі видання "Українського Наукового Товариства" і розпочав серію нових : часопис "Україна", періодичні збірники "За сто літ", "Український архів", "Первісне громадянство", окремі збірники "Київ", "Чернігів" і інші.

В " історичних установах" працювало близько 100 осіб, одні як постійні штатні співробітники, інші - як нештатні. Серед штатних були проф. О.Ю.Гермойзе, О.С.Грушевський, П.В.Клименко, С.В.Шамрай, В.Д.Юркевич, М.М.Ткаченко, Б.Ю.Данилевич, В.І.Щербина та інші.

Другим осередком Академії Наук, в якому об'єднувалися вчені Києва та Харкова, була катедра Д.І.Багалія. Там працювали О.П.Оглоблин, В.М.Базилевич, Н.Д.Полонська-Василенко, О.Д.Багалій-Татарінова, В.О.Романовський, В.В.Дубровський, Н.Ю.Мірза-Авакіянц, М.В.Горбань та інші.

В ВУАН працював третій осередок - Комісія для вивчення історії українського права під проводом проф. М. П. Василенка. Члени її: Л. О. Окіншевич, І. Ю. Черкаський, М. О. Максимейко, М. Є. Слабченко, С. М. Іваницький-Василенко, С. Г. Борисенко, В. Т. Гришко. Вони зробили багато у справі дослідження історії права України.

Праця провадилася в інших осередках України: у Харкові, Одесі, /М. Є. Слабченко, Є. О. Загоровський/, Дніпропетровську /Д. І. Яворницький, В. О. Пафхоменко/, Полтаві /П. Клепатський/, Ніжині /М. Н. Петровський, А. Єршов/, Вінниці /В. Д. Отамановський/, Кам'янці-Подільському /Є. Ю. Сіцинський/, у Чернігові /П. К. Федоренко/.

Ця плідна праця була обірвана у 1930 році, коли почалося нищення культурних установ. Першим кроком у цьому напрямі був процес СВУ, який позбавив Українську Академію Наук значного числа її співробітників, з академіками С. О. Єфремовим та М. Є. Слабченком на чолі. Далі пішла "реформа" Української Академії Наук: знищення гуманітарних установ, заслання М. С. Грушевського, заслання до концтаборів видатних істориків Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська. Разом з людьми нищено й видання Академії Наук, рукописи ще не друкованих праць, матеріяли, зібрані в комісіях Академії Наук і т. п.

Лише в 1936 році почався новий курс. Серед наукових інститутів, з яких складалася нова "реформована" Академія Наук, був Інститут Історії України, до якого запрошено "старих фахівців", професорів Є. Д. Сташевського /незабаром арештованого і погіблого у В'язниці/, О. П. Оглоблина, Н. Д. Полонську-Василенко. Завдання Інституту обмежувалося підготовкою підручників та книг для читання в школах різних ступенів. Уся праця співробітників була підкорена директивам партії, головною з яких було - виявляти єдність українського та великоруського народів, благодійний вплив на українську культуру "старшого брата". Інститут видав небагато: "Курс історії України" для середніх шкіл, "Нариси історії України" - кілька випусків та кілька окремих видань, - "Хронологія історії України", "Полтавська битва", тощо. Друга Світова війна 1941 року обірвала наукову працю України.

У Галичині в 1920-1930 роках, не зважаючи на тяжкі політичні та матеріяльні умовини, провадилася велика історична праця, осередком якої було НТШ. Там працювали С. Томашівський, І. Крип'якевич, О. Терлецький, В. Герасимчук, Т. Коструба, М. Чубатий, о. Й. Скрутень, та інші, здебільшого учні М. С. Грушевського. Вони видавали "Записки НТШ", "Записки ЧСВВ", "Богослов" та інші.

Головна література

- П. Клепацький. Огляд джерел до історії України. Камянець-Подільський, 1920.
- Б. Новицький. Змежування великоруської і української історіографії. "Україна" ч.2. Київ, 1930.
- С. Наріжний. М.П.Василівко. "Наша культура", Львів, 1936.
- Б. Крупницький. Основні проблеми історії України. Авсбург, 1947.
- Н. Полонська-Василенко. Видання Всеукраїнської Академії Наук знищені більшовиками. "Укр. бібліографічні вісті" УВАН Авсбург, 1948.
- О. Оглоблин. Українська історична наука в 1920-их рр. "Сучасник", 1948.
- О. Оглоблин. Грушевський, Михайло. Е.У. II. Т.2 стор. 453-455.
- О. Оглоблин. Багалій, Дмитро. Е.У. II. Т. I стор. 60.
- Л. Окіншевич. Василенко, Микола. Е.У. II. Т. I стор. 212.
- Н. Полонська-Василенко. Перша державницька праця з давньої історії України. "Державницька думка" ч.4. Філадельфія, 1951.
- Н. Полонська-Василенко. Доунар-Запольські. Зацемкі да біографії. Записки Белар. Інституту "Науки и Мастецтва" Н.Й. 1953. ч.1 стор 14-28.
- О. Оглоблин. Про деякі загублені праці і видання Всеукраїнської Академії Наук в Києві. Наук. Збірник УВАН ч. II. Нью Йорк, 1953.
- О. Оглоблин. Українські гуманстичні науки під советами в 1920-1930 рр. "Альманах" календар "Гомону України" Торонто, 1956.
- Н. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук. тт. I-II. Мюнхен, 1955-1957.
- Н. Полонська-Василенко. Академік М.П. Василенко. "Віра і культура" чч. 2,3,4. 1956.
- О. Оглоблин. Історіографія. Е.У. II. Т.3 стор. 890.
- Л. Соневицький. Інститут історії України АН УССР Е.У. II. Т.3 стор. 872-873.
- О. Chloblyn. Ukrainian Historiography in the Dniepr Ukraine. The Annals of Ukr. Academy in U.S. Vol. V-VI, 1957.
- О. Оглоблин. Крип'якевич, Іван. Е.У. II. Т.3 стор. 1189.
- Г. Лисяк-Рудницький. Липинський, Вячеслав. Е.У. II. Т. IV стор. 1292.

У К Р А Ї Н С Ь К А І С Т О Р І Я Н А Е М І Г Р А Ц І І

Перша українська еміграція залишила великий внесок в українську науку. Головними осередками історичної праці на еміграції були Прага /Український Вільний Університет, Українське Історично-Філологічне товариство, Музей Визвольної Боротьби України/, Берлін /Український Науковий Інститут/, Варшава /Український Науковий Інститут, Українське Воєнно-Історичне Товариство/, частково - Париж.

На еміграції працювали видатні історики України, як Д.І. Дорошенко, автор багатьох науково-популярних праць, що відіграли велику роль серед українського суспільства. Крім того, він був автором вельми цінних систематичних курсів історії України. Серед них - "Нарис з історії України", тт. I-II, та "Історія України" т. I - "Центральна Рада", та т. II - "Українська Гетьманська Держава". Вони дають дуже цінний документальний матеріал для історії визвольних змагань. Крім того, Д.І. Дорошенко написав "Огляд української історіографії" та "Історію гетьмана Петра Дорошенка", не надруковану ще до цього часу.

Треба згадати видатних істориків С.Томашівського, В.Липинського, В.Прокоповича, О.Шульгина, І.Борщака, В.Біднова, С.Наріжного, істориків права А.Яковлева, Р.Лашенка, філософа І.Лоського, історика молодшої генерації М.Антоновича, учнів Д.Дорошенка - Б.Крупницького, Д.Оляничина.

Перша українська еміграція залишила велику наукову спадщину. В Празі УВУ видавав свої "Наукові збірники". В Берліні Український Науковий Інститут видав низку праць німецькою мовою, з метою ознайомити німецького читача з українською культурою, та монографії Б.Крупницького, Л.Окіншевича, В.Петрова, П.Ковалева, В.Шугаєвського. Найбільше було видано в Варшаві Науковим Інститутом: монографії Б.Крупницького /"П.Орлик"/, О.Доценка /"Зимовий похід"/, О.Лотоцького "Автокефалія"/, А.Яковлева /"Українсько-московські договори XVII-XVIII ст"/, збірник "Мазепа", Д.Дорошенка /"Нариси історії України", два томи/, мемуари О.Лотоцького тощо.

Друга Світова війна викликала нову еміграцію. У ній об'єдналися втікачі з України з втікачами з Берліну, Праги, Варшави. Коло українських істориків збільшили О.Оглоблин, М.Андрусак, І.Витанович, В.Дубровський, о.І.Назарко, Л.Окіншевич, Н.Полонська-Василенко о.І.Скрутань, В.Гришко та інші.

Осередком наукової праці на деякий час стала Європа, переважно Німеччина. У 1945 році до Мюнхену перейшов з Праги Український

Вільний Університет -УВУ- з його двома факультетами: філософічним та юридичним. У тому ж 1945 році в Авґсбурзі поновила наукову працю Українська Академія Наук під назвою "Українська Вільна Академія Наук" -УВАН. Вона об'єднала майже всіх істориків еміграції влаштовувала конференції, не зважаючи на скрутний час. При ній заснувалося Товариство Прихильників УВАН, яке дбало про кошти для видання праць УВАН. Надруковано бюлетені, збірники "Світання", статті з археології, монографію Б.Крупницького "Данило Апостол". Девальвация 1948 року поклала край видавничій діяльності Товариства, а після того більша частина членів виїхала за океан.

У 1946 році в Мюнхені поновлено НТШ, яке теж об'єднало багато істориків України. Воно надрукувало кілька окремих монографій як от "Записки НТШ", "Значне військове товариство XVII-XVIII ст." Л.Окіншевича, "Золота хорогва" В.Прокоповича, "Український кодекс 1743 р." А.Яковлев та інші.

Головним завданням НТШ поставило собі видання "Енциклопедії Українознавства", до якої було притягнуте всіх істориків України. Року 1949 НТШ переїхало до Франції, до Сарселью, де воно продовжує видання ЕУ. В Парижі НТШ знайшло двох видатних істориків - І.Борщака та О.Шульгина.

Міцний науковий осередок зібрався в Римі. Там поновили свою наукову діяльність Василіяни, які видають "Записки Чину Св.Василія Великого" та великий корпус документів до історії Церкви, з Ватиканського архіву. Серед істориків України, які об'єдналися в ЧСВВ, працюють такі видатні сили, як о.І.Назарко, о.А.Великий, о.М.Ваврик, о.І.Нагєєвський та інші. Коло інтересів цих істориків виходить поза історію Церкви, і вони дають цінні праці з історії України /як от о.Назарко - "Св.Володимир Великий" або о. Нагєєвський - "Кирило-Методієвське християнство в Русі-Україні"/.

Наприкінці 40-их років становище української еміграції змінилося. Почалося масове переселення українців за океан - до США, Канади та інших країн. Переведено було й головні осередки науки: до Канади /Вінніпег/ та до США /Нью-Йорк/ переведено УВАН. Нью-Йоркський відділ її об'єднав багато істориків України, як от О.Оглоблин, Л.Соневицький, М.Чубатий, І.Левкович, П.Грицак та інші з новоприбулих, І.Решетар - з місцевих українців.

УВАН в Нью-Йорку виявила виняткову енергію і нагородила за перше десятиріччя свого існування видання творів своїх членів: періодичні "The Annals of the Ukrainian Academy of Arts & Sciences," наукові збірники, бюлетені і епохальне видання "Катедра св. Софії".

Були й інші капітальні видання. Проф. О. Оглоблин надрукував свої важливі праці, присвячені Переяславській угоді 1654 р., "Історії Русів" в українському перекладі В. Давиденка, монографію про Мазепу, "Люди старої України".

Підводячи підсумок праці українських істориків на еміграції, треба підкреслити, з одного боку, велику продуктивність їхньої праці, не зважаючи на тяжкі загальні умовини життя, відсутність архівів, недостатність бібліотечних збірок тощо; з другого боку - в цих працях треба відзначити панування схвм: М. Грушевського, безпереривність історичного процесу України і відрубність історичних процесів України та Великоросії. Проте, здебільшого українська історіографія на еміграції відійшла від народництва і переважна частина авторів прийняла державницьку ідеологію, йдучи за Д. Дорошенком, С. Томашівським та В. Липинським.

Г о л о в н а л і т е р а т у р а

- Д. Дорошенко. Український Науковий Інститут в Варшаві. "Сьогоднішнє й минуле", 1-2. Мюнхен, 1949.
- Б. Крупницький. 40-річчя літературно-наукової діяльності Д. Д. Дорошенка. Вступна стаття до "Православна Церква" Берлін, 1940.
- Б. Крупницький. Основні проблеми історії України. Агсбург, 1947.
- Г. Мірчук. Український Науковий Інститут в Берліні. "Сьогоднішнє й Минуле", ч. 1-2 Мюнхен, 1949.
- Д. Дорошенко і Джерела й історіографія. Е.У.І. ч. 2, Мюнхен - Нью-Йорк, 1949.
- Г. Мірчук. Український Вільний Університет. Науковий Збірник УВУ ч. VI. Мюнхен, 1956. /стор. VII-XIII/.
- Б. Крупницький. Теорія III Риму і шляхи російської історіографії. Мюнхен, 1957.
- Н. Полонська-Василенко. Життя й наукова діяльність Б. Крупницького. Передмова до монографії Б. Крупницького "Історична наука під соєтами". Мюнхен, 1957.
- О. Оглоблин. Українські гуманітарні науки під соєтами в 1920-1930 рр. Альманах "Гомону України", Торонто, 1956.
- О. Оглоблин. Дорошенко, Дмитро. Е.У.ІІ. Т. 2 стор. 583-584.
- О. Оглоблин. Задання української історіографії на еміграції. "Український Історик" ч. 1-3, Мюнхен, 1963.
- О. Оглоблин. Думки про сучасну українську історіографію. Нью Йорк, 1963.

І С Т О Р И Ч Н А Н А У К А П І Д С О В Е Т А М И
ПІСЛЯ ІІ. СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Підчас перебування Української Академії Наук на евакуації в Уфі було поновлено Інститут Історії України, а в 1950 році його перейменовано на Інститут АН УРСР. Таким чином, він навіть у титулі перестав бути інститутом історії України. Від свого початку він був цілком підпорядкований вимогам партії.

Характеристично: низку видань Інституту передвоєнної доби, як от "Історія України", короткий курс "Нарис історії України" /1942. р./ і перший том підручника "Історії України" 1943 року було в 1947 році засуджено постановою ЦК КП/б/У за "серйозні помилки". За такі помилки визнано:

1. В основу періодизації не покладено марксистсько-ленінського вчення про формації;
2. Історію українського народу розглядалося відірвано від історії народів СРСР;
3. Недостатньо показано велику прогресивну роль російської держави.

Ці "помилки" показують, в якому напрямі пішла історична праця в УРСР. Після цієї постанови ЦК КП/б/У історична праця в ділянці історії України йде новими шляхами. Вже нема мови про "братерську дружбу" українського та великоросійського народу. Обов'язковою робиться концепція єдності єдиного російського народу, колискою якого була Київська Русь. Єдиний російський народ будував Київську державу, а тоді він переселився на північ, на Оку та Волгу.

Цю ідею з найбільшою чіткістю проводить "Большая Советская Энциклопедія" в новому, II-му виданні. Стисло концепція історії України така: Київська держава об'єднала слов'янські племена. У XI сторіччі почало відокремлюватися Ростово-Суздальське князівство. Наслідком татарської навали туди переходить людність із південних земель. В XIV ст. центром Ростово-Суздальської області стала Москва. В XIV-XVI ст. склалася спільність території, особливості великоруської мови.

В результаті монголо-татарського завоювання "південноруські та західноруські землі були одірвані від Русі" і захоплені поляками, уграми та литовцями. В XIV та XV ст формуються українська та білоруська народності. Вони просякнуті ідеєю єдності історичної долі великоруських, білоруських та українських земель.

Наслідком воєн були повернуті до Москви землі по горішній течії Оки, Десни, Сосни, а в 1514 р. Смоленськ. Приєднуються землі

Юрги, Марійців, Кони, Печори, Карелів, Так формується багатонаціональна держава. Прагнення "воз'єднання" України з Московщиною знайшло вияв у Переяславській угоді 1654 року, і це зміцнило братерські зв'язки. Невдала спроба "зрадника" Мазепи відірвати Україну не знайшла підтримки народних мас.

XIX ст - це доба найбільш благодійного впливу російської культури на українську.

За такою концепцією "Большая Советская Энциклопедия" подає до загального, всесвітнього відома історію України. Це був вже не "крок назад", а "скок у давнє минуле", у часи до Карамзіна, це - перекреслення наукових досягнень історіографії Росії та України.

Щоб довести правильність московської концепції та солідарність із нею представників історіографії народів, підвладних їй, у 1950-х роках пишуть історії республік СРСР. У 1953 році вийшов I-й том "Історії УРСР" під фірмою Академії Наук УРСР. Він охоплює історію України до 1917 року, II-й том - добу після 1917 року. Книгу редагували п'ять редакторів : О.К.Касименко, Ф.Є.Лось, Ф.П.Шевченко, і Ф.О.Ястребов. Написали її 12 авторів.

Основна концепція книги : пристосування історії України до історії єдино-неподільної Росії. За княжої доби та неподільність здійснювалася через єдність українського та російського народу, за доби феодалізму - через безпосереднє прагнення до "воз'єднання" за доби капіталізму - через монополізований більшовиками весь процес боротьби з царизмом. Для авторів Україна - частина Росії. Причиною віковічного прагнення українського народу до об'єднання з Росією була не лише сила Москви, а також вища культура Москви, яка виявляється вже в XIV-XV ст.

У цих твердженнях історики XX ст /К.Гуслистый, Ф.Ястребов, В.Дяченко/ розійшлися з російськими вченими, які з 1860-х років доводили на підставі вивчення джерел вищість культури України XVII-XVIII ст. і вплив її на культуру Московської Русі. До цього треба додати, що українські історики XX ст. виявляють виняткову ненависть до істориків XIX ст. В.Б.Антонович для Ф.Ястребова - "оскаженілий націоналіст", М.С.Грушевський для К.Г.Гуслистого - "заклятий ворог українського і російського народу, буржуазний націоналіст", який " фальшував дійсну історію України", історики-емігранти - С.Томашівський, Д.Дорошенко - "у своїх паскудних писаннях постійно оспівували ... імперіялістичних загербників" і т.п.

Ідеї, висловлені в "Советский Энциклопедии" щодо історії Української РСР, поширювалися в мільйонах примірників у підручни-

ках для середніх шкіл. Так, у підручнику для 8-ї класи середніх шкіл, за редакцією А.Панкратової, за участю К.Базилевича, С.Бахрушина, доцента А.Фонта, сказано: "Київська держава була етапом не тільки в історії всього східнього слов'янства; вона стала історичною колискою трьох народів не-слов'янських, які пізніше відокремилися в окремі держави".

У 1952 році II видання цього підручника історії Української РСР вийшло тиражем 1.200.000 примірників. Ширяться ці видання й на еміграції. Тому не дивно, що "білорус,самоука з канадійських лісів", задає питання в 1961 році: "Початок Руської держави - в 862 році. А коли й де початок Української держави? Хрищення Русі... в 988 році, а коли була охрищена Україна? Київ - мати руських міст, а яке місто - мати українських міст? Розподіл Руси на уділи в 1054 році, а коли й від кого було розділено й відокремлено Україну? Татари зайшли аж у Галиччину, але українців не знайшли...".

На такому ґрунті височить монументальний твір Академії Наук УРСР: "Розвиток науки в УРСР за 40 років". У цьому творі червоною ниткою проходить концепція нерозривного, тісного зв'язку України з Росією, її ~~благот~~впливу на Україну, залежності всіх ділянок української науки від російської. Кілька авторів - серед них сам президент Академії В.О.Паладин - пишуть про "єдиний, советський народ", до якого належать українці.

Так усі наукові досягнення, наслідки багаторічних, ґрунтових дослідів не лише українських, а й російських учених, - усе, що дала українська історіографія, - з наказів комунстичної партії, без дискусій, без аргументів викреслено, і советська історіографія повернулася на старі рейки російської історіографії.

Г о л о в н а л і т е р а т у р а

- М.К.Любавський. Образование основной государственной территории Велико-русской народности. Москва, 1929.
- В.І.Новицький. Змежування великоруської і української історіографії. "Україна" ч.2. Київ, 1930.
- Большая Советская Энциклопедия, т.50 вид. II Москва.
- Ш.М. Сахаров. стаття там же, стор.25-155; А.В.Фадеев там же стор.170.
- История СССР. Учебник для 8 класса средней школы. Учпедгиз, Москва, 1952.
- История Украинской РСР. Київ, 1953.
- В. Дубровський. Найновіша советська концепція історії України. Український збірник, кн.6. Мюнхен, 1956.

- М.К.Тихомирова. Очерки истории исторической науки в СССР.
/Ред./ Москва, 1955.
- О. Оглоблин. Українські гуманістичні науки під Советами 1920-1930 рр. Альманах "Гомону України", Торонто, 1956.
- Б. Крупницький. Українська історична наука під советами. Мюнхен, 1957.
- В. Соневицький. Інститут історії України. АН УРСР. Е.У. II. т.3 стор. 872-873.
- Н. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук. тт. I-II. Мюнхен, 1955-1957.
Из писем читателей. "Свободное Слово Карпатской Руси", Ньюарк, 1961 ч.1-2, стор.16.
Розвиток Науки в УРСР за 40 років. Київ, 1957.
- Н. Полонська-Василенко. Розвиток науки в Україні за 40 років. "Український збірник" Мюнхен, 1959, т.16.
- М. Марченко. Українська історіографія. Київ, 1959.
- О. Оглоблин. Думки про сучасну українську історіографію. Нью Йорк, 1963.
- Б. Крупницький. Богдан Кмельницький і советська історіографія. "Український збірник" ч.Ш. Мюнхен, 1957;
- Н. Полонська-Василенко. Дві концепції історії України і Росії. УВУ. Мюнхен, 1962.
- І. Крип'якевич. Нарис методики історичних досліджень. "Укр.іст. журнал" чч.2,3,4. Київ, 1967.
- О. Домбровський. Рання історія України в ідеологічному наświetленні советської історичної науки. "Укр. істоик" чч. 1-2, 1967г

А. П О К А Ж Ч И К П Р А В И Т Е Л І В К Н Я Ж О Ї Д О Б И

Август, імпримський	34, 36;	Ізяслав І. Ярославич, Вел. кн. київський	18,
Александр, Вел. кн. лит.	34,	Кий, лег. Вел. кн. осн. Києва	5, 7, 22,
Анастасія Романова ж. Івана IV, царя моск.	36,	Константин, Порфірогенет, Візантії цар, літоп.	16,
Андрій Боголюбський, Вел. кн. сузд. і к.	32,	Курбський, Андрій, Кн.	25,
Анна, кн. гал., ж. Романа	8,	Лев І. Данил. Вел. кн. гал.	8, 12;
Аскольд, лег. Вел. кн. к.	4, 5, 12, 16, 17, 22, 36;	Мендовг, Вел. кн. лит.	21,
Батій, Вел. хан татар	8, 67;	Мономах, цар Візантії, імпер.	33,
Борис Володим. кн. к. (св.)	12, 13, 32;	Мономах, Володимир, Вел. кн. к.	6, 15, 31, 33, 34, 35, 36;
Василь, Македонин, цар. віз.	4, 16;	Мономаховичі, кн. рід	7, 29, 36;
Василь Ш. Вел. кн. моск.	33,	Мстислав Володимирович, Вел. кн. тмутороканський	5, 7, 16, 36;
Василько, Ром. кн. вол.	8, 9;	Мстислав І. Володимирович (М) Вел. кн. київський (св.)	6, 12;
Василько, кн. теребов.	7,	Мстислав Далилович, Вел. кн. галицький	9,
Витовт, Вел. кн. лит.	21, 22;	Олаф, Тригвісон, кор. норв.	30,
Войшелок, кн. лит. (с. Медовга)	21,	Олег, Вел. кн. київський	3, 4, 14, 16, 26, 27, 29, 59;
Володимир, Великий (св.)	5, 14, 15, 16, ж Вел. кн. к.	Олег Святославич, кн.	6,
	26, 27, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 59, 79;	Ольга, Вел. кня. к. (св.)	4, 5, 29, 30, 35;
Володимир Василькович, кн.	9, 14;	Ольма, лег. боярин	3,
Володимир II. Мономах, ж Вел. кн. київський	5, 6, 15, 31, 33, 34-36;	Остромир, боярин, новг. пос.	6, 29;
Володимир Рюрикович, кн.	8,	Оттокар V. маркграф Штирії	16,
Володимир Ярославич, кн.	29,	Поток, Михайло, боярин	19,
Всеволод І. Ярославич, Вел. кн. к.	5, 6, 19;	Прус, лег. імпер. рим. (Північний)	34,
Гліб Володим., кн. (св.)	12, 13, 32;	Роман Ярославич, Вел. кн. гал.	8,
Городятинич, Ставр, боярин	19,	Романовичі, гал. кн. рід	3,
Гедимин, Вел. кн. лит.-руськ.	42,	Рюрик, лег. вождь варягів, кн.	7, 14, 29, 33, 34, 36;
Данило Роман. кор. гал.	3, 9, 11, 21;	Рюрик Ростиславич, Вел. кн. к.	7,
Дмитро Детько, бояр. тис.	8,	Рюриковичі, вел. кн. рід	7, 14, 34;
Дмитро, Конст. кн. сузд.	32,	Святополк І. Володимирович Вел. кн. к. ("окаянний")	5, 6, 29;
Дем'ян, боярин, тисяцький	8,	Святополк II. Ізяславич Вел. кн. київський	18,
Димитрій Василевич, Вел. кн. моск.	33,	Святослав I. Завойовник, Вел. кн. київський	4,
Єлисава, кня. ж. Ізяслава I.	18,	Святослав II. Володимирович Вел. кн. київський	16,
Іван Ш. Вел. кн. моск.	33, 34;	Сезострие, фараон. єгипетський	34,
Ігор, Вел. кн. к.	4, 7, 16, 29, 33;	Синеус, лег. "вождь варягів"	6, 29;
Ігор "етарий", лег. Вел. кн.	5, 14;	Слуцький, Юрій кн.	25,
Ігор Святославич, кн. черниг.	15,	Трувор, лег. "вождь варягів"	6, 29,
Ізяслав Мстиславич, Вел. кн. київський	7, 9;	Христина, кня. швед. ж. Мстислава	6,
† Титул Вел. князів київських був - <u>Цар</u> /графіті/	18,	Шварно Данилович, кн. лит.	9, 21;
		Юрій I. Довгорукий, Вел. кн. к. і суздальський	7, 9, 31, 33;
		Юстиніян, цар римський	7,
		Ярослав Мудрий, Вел. кн. к.	5, 16, 29;

Б. П О К А Ж Ч И К П РА В И Т Е Л І В, Д У Х О В Н И Х Т А С В І Т С Ь К И Х Д І Я Ч І В

Аврамка, лит. літописець	21,	Іван IV. цар моск.	34 -36;
Андрій, Первозв. апостол (св.)	6,	Іван, еп. Холма, літописець	8,
Апостол, Данило, гетьман	47, 58, 79;	Іларіон (Никон) митр.	10, 14, 15, 31;
Апостол, Петро, гетьманич	47,	Іларіон (Огієнко) митр. іст.	19, 28;
Балика, Б., літописець	22,	Іркутський, Інокентій	49,
Баранович, Лазар, проф. архiep.	49,	Йосиф, еп. Смоленська	21,
Бельський, М. поль. хронікар	41,	Кальнофойський, Афанозій, проп.	49,
Безбородько, Олекс. князь	43, 60, 64;	Катерина II. рос. цариця	51, 53, 69;
Беринда, Павма, науковець	26,	Кирил, митр. к., печ. літоп.	8,
Боболінський, Леонтій, хрон.	39,	Кирило (Конст.) макед. (св.)	3, 13, 62;
Богун, Іван, коз. полковник	62,	Кішка, Самійло, коз. старшина	42,
Борецький, Йов, митр. київ.	26, 27;	Климентій, папа рим. (св.)	13,
Борис Годунов, цар моск.	3,	Копестинський, Ісає, еп.	39,
Броневський Мартин- "Філарет", митр.	26,	Копестинський, Захарій, архiep.	22, 26,
Брюховецький, Іван, гетьман	40, 62;	Кониєцький, Юрій, письм. архим.	20, 64;
Величко, Самійло, коз. літоп	40-42;	Кохановський, Пантел. хронікар	39,
Виговський, Іван, гетьман	40, 64;	Кочубей, Василь, кн. ген. писар	41,
Вишенський, Іван, черн. племіст	26,	Кочубеївна, Мотря, кна.	41,
Вишневецький, Ярема, князь	39,	Кромер, поль. хронікар	41,
Вольтер, фр. філософ	44,	Ксенофонт, гр. стар. іст.	41,
Галятовський, Іоанікій	49, 50;	Кудрявцев, рос. посол, дяк	36,
Гваїні, хронікар	41,	Коховський, поль. хронікар	41
Горленко, Йосафат, коз. старш.	49,	Кунцевич, Йосафат, архiep. (св.)	28,
Грабянка, Григорій, хронікар	40-42;	Лаврентій, сузд. черн. літоп.	32,
Грибоедов, Федор, рос. дяк, іст.	36,	Лев X. папа римський	34,
Григорович-Барський, В. мандр.	48,	Леклерк, Теофіль фр. рев. діяч	46,
Гулевич, Гальшка, фундаторка	26,	Лизогубівна, дочка	43,
Гумілевський, Філарет, архiep.	68,	Лобисевич, О., автор	60, 64;
Гусс, Ян, чеськ. просв. діяч	22,	Ломиковський, Василь	43,
Гізель, Інокентій, архiep.	39,	Лукомський, Степан, коз. хрон.	42, 45,
Даніїл, Паломник, ігумен	7, 15;	Мазепа, Іван, гетьман	41, 59, 62, 78,
Дідро, Д. фр. енцикл. філософ	44,	Макарій, митр. моск	80, 82; 34, 47;
Дорошенко, Петро, гетьман	40, 71;	Макарій (Булгаков) митр. моск.	50,
Евстигней, еп. літописець	9,	Мамонич, Кузьма; друкар	23,
Езоп, байкар, стиліст	63,	Маркович, Яків, коз. хронікар	43, 47;
Жидята, Лука, еп. Новгорода	14,	Миколай, Святитель (св.)	3,
Задонський, Тихон	49,	Миколай (з Мирлійських) (св.)	15,
Зизаній, Лаврентій, полеміст	26,	Михаїл Романов, цар моск.	35, 36;
Зорка, Самійло, коз. хронікар	48,	Михаїл, Ахистратиг (св.)	19, 39;
		Михаїл (Поток) митр. за Аск./	3, 19;
		Многогрішний, Дамян, гетьман	40,
		Могила, Петро, митр. к.	27, 28, 49, 50;

Мойсей, бібл. пророк	42,	Самойлович, Іван, гетьман	40,
Мойсей, ігум. Видуб. ман. літ.	7,	Серапіон (К. Турівський), архим.	42,
Мунехин, Мисюра, моск. дяк	34,	Симоновський, Петро, коз. літоп.	42,
Наливайко, Северин, коз. ст.	21, 28;	Симон, еп. Печерського мря.	12,
Немирич, Юрій, полк. хронікар	51,	Сильвестер, ігум. літоп.	3, 16, 36;
Нестор, ігум. Печер. мря.	4-6, 10, 12, 31, 57;	Скоропадський, Іван, гетьман	47,
Никон Вел., черн. (Іларіон)	5, 10;	Смолятич, Клим. митроп. к.	15,
Ной, лег. бібл. постать	39,	Смотрицький, Мелетій, архиеп.	26, 28;
Олексій Михайлович, цар м.	24, 36;	Сомко, Яків, нак. гетьман	40,
Орлик, Пилип, гетьман	47, 51, 54, 78;	Спиридон, митр. моск.	34,
Острожський, Конст. князь	25,	Стрийковський, поль. хронікар	41,
Переяславський, Єфрем	15,	Студзінський, С.	27,
Петро I., цар рос.	41, 59;	Сурожський, Стефан (св.)	12, 13;
Петро III. царевич рос.	47,	Суша, Яків, еп. холмський	28,
Плетинецький, Єлисей, архим.	26,	Твардовський, поль. хронікар	42,
Полуботок, Павло, гетьман	41, 48, 63;	Теодозій Печерський, митр (св.)	14,
Покас, Григорій, коз. хрон.	42, 46;	Тимофеев, Іван, рос. печат.	36, 37;
Полетика, Василь (син)	43, 60, 64;	Туптало (Рост. Дмитро, митр (св.)	9, 50;
Полікарп, черн. Печер. мря.	12, 19;	Турівський, Кирило, еп.	14, 15;
Полетика, Григорій	43, 44, 60, 64;	Туманський, Федір, наук. діяч	43,
Потій, Адам (Іпатій) митр. ун.	26,	Уваров, А. С., граф, археолог	69,
Продром, Іоан II (гр.) митр. к.	15,	Федор Іванович, цар моск.	35,
Пуфендорф, нім. філос. іст. права	41,	Федорів, Іван, друкар	25,
Радивиловський, Антоній, проп.	50,	Феофан, патр. єрусалимський	26,
Ракушка-Раковський, Роман	40, 45;	Филипович, свяд. літописець	21,
Ригельман, Олекс. коз. хрон.	43, 45;	Филофей, рос. чернець, іст.	33, 34;
Рогатинський, Юрій, полеміст	26,	Філярет-Ур (Бронеvський), митр.	26,
Романов, Михаїл, цар моск.	35, 36;	Фома, пресвітер	15,
Романови, рос. цар. рід	35, 36;	Флавій, Іосиф, гр. військ. іст.	42,
<u>Ростовський</u> , Дмитро, митр (св.)	49,	Худорба, Архип, автор, іст.	63,
Репнін М. кн. ген. губернатор	60,	Хмельницький, Богдан, гетьман	40, 41, 42, 47, 53, 55, 57, 68, 84;
Розумовський, Кирило, гетьман	51,	Хмельницький, Юрій, гетьман	40, 51,
Рубан, Василь, письм. діяч	43, 45;	Ханенко, Микола, гетм. канцлер	47, 48, 65;
Румянцев, П. О., граф. губерн.	56,	Ханенко, Василь, діяч, автор	60;
Рутський, Ів. (Іосиф), митр. к.	28,	Хоткевич, Григорій, лит. гетьм.	25,
Сагайдачний, Петро, гетм.	26, 27, 42,	Цавмлак, Григорій, митр.	27,
Сакович, Касіян, церк. діяч	27,	Чепа, Адріян, культ. діяч	43, 44;
"Самовидець", коз. хрон.	40, 41, 42;	Шафонський, Афанасій	43,
Сафанович, Теодосій, ігумен	39,	Юрій, Амастридський (св.)	12, 13;

В. П О К А Ж Ч И К ЗГАДУВАНИХ ІСТОРИКІВ І НАУКОВЦІВ

Абрамович, Д.И., іст.	13,	Василевський, Л., іст.	72,
Адріанова-Перец, В.П., іст.	10,	Василенко, М.П., проф. іст. права	24,
Алейников, А. сов. економіст	58,		28, 53, 55, 57, 64,
Андріяшев, О.М., проф. іст.	69,		70, 73, 74, 76, 77;
Антонович, В.Б., проф. іст.	68, 39;	Великий, А.Г. церк. іст.	15, 23, 28, 38,
	70, 72, 74, 82;		79;
Антонович, Д.В., іст.	28,	Винар, Л. проф. іст.	73,
Антонович, М.Д., іст.	28, 78;	Виленская, К., сов. іст.	58, 65;
Антонювський, М., іст.	42,	Висоцький, С.А., сов. іст.	18, 19;
Андрусак, М., іст.	45, 78;	Висоцький, В., іст.	19,
Аресняков, А., рос. іст.	37,	Витанович, І. проф. іст.	73, 78;
Артамонов, М.І. рос. с. іст.	37,	Вінтер, Е., нім. іст.	28,
Астахов, В.Й. сов. іст.	37,	Власовський, В.І. іст.	15, 28, 46, 50;
Багалій, Д.І., проф. іст.	10, 45, 46,	Возняк, М., проф. іст. літ.	15, 20, 23,
	69, 72, 74, 75, 77;		28, 45, 46, 64;
Багалій-Татарінова, О.Д. іст.	75,	Галушинський, Т., автор	28,
Базилевич, В.М. проф. іст.	74, 75;	Герасимчук, В., іст.	54, 74;
Базилевич, К., сов. іст.	83,	Гермайзе, О.Ю. іст.	75,
Бантиш-каменський, Д.М.	43, 67;	Герцен, А., рос. публіцист	68,
Барац, М., історик	16,	Глобенко, М.М., автор	50,
Барвінський, В.О. проф. іст.	57, 74;	Горленко, В., іст.	48,
Барвінський, Б.О., іст.	74,	Голійчук, Ф., автор	48,
Барвінський, О., педагог	70,	Голубєв, С.Т., іст.	50,
Бахрушин, С.В., сов. іст.	83,	Голубовський, П.В. проф. іст.	69,
Барисенок, С.Г., білор. іст.	24, 76;	Горбань, М.В., автор	45, 64, 75;
Біднов, В.О., іст.	27, 50, 64, 78;	Греков, Б.Д., рос. іст.	10, 11, 17, 20, 37;
Білецький, Л., іст. літ.	20,	Грицак, П., іст.	11, 79;
Бонзо, О., сов. іст.	24,	Гришко, В.Т. іст. права	37, 46, 76, 78;
Бодянський, Й., проф. іст.	61, 64;	Грушевський, О.С., іст.	69, 74, 75;
Богуславський, С., сов. іст.	13,	Грушевський, М.С. проф. іст.	15, 20,
Болтин, И.Н. проф. рос. іст.	46,		22, 28, 46, 48, 50,
Борщак, І., іст.	48, 65, 78, 79;		53, 54, 64, 65, 69,
Брайчевський, М.Ю. сов. іст.	11, 20;		70, 72, 73, 75, 76,
Бригген, А.ф., діяч брест	61, 63;		77, 80, 82;
Будивниц, И., сов. іст.	11,	Гудзенко, П.П., автор	55,
Бутич, сов. іст.	55,	Гудзій, Н.К., іст. літ.	15, 37;
Булгаков, И.Н. проф. (Макарій)	50,	Гуслистий, К.Г., сов. іст.	82,
Ваврик, М., іст. церкви	79,	Герич, Ю. проф. іст. права	28,
Васенко, В., іст.	37,	Давиденко, В., мовознавець	61, 80;
Василевський, В.Г., іст.	9, 13;	Данилевич, В.Ю., проф. іст.	69, 75;
		Данилевський, Г.П., автор	68,
		Денисов, К.И., рос. іст.	34,

Довнар-Запольський, М. В. проф. іст.	69, 70, 72, 74, 77;	Ключевський, В. О. проф. рос. іст.	31,
Добрянський, А. публіцист	84,	Ковалів, П., проф. іст. мовозн.	78,
Доманицький, В., соціолог	74,	Козельський, Я. П., автор	58,
Домбровський, О., іст.	84,	Кондаков, Н. П., рос. іст.	33,
Дорошенко, Д. І., іст.	15, 28, 64, 68, 72, 74, 75, 78, 80, 82;	Кордуба, М., іст.	74,
Доценко, О., автор, діяч	78,	Корчмарик, Ф. Б., іст.	37,
Дністрянський, С. проф. іст.	53,	Костомаров, М. І. іст. літ.	67, 68, 73;
Джиджора, І., іст.	74,	Коструба, Т., іст.	76,
Драгоманов, М. проф. публіцист	59, 61, 64, 68, 73;	Котов, В. Н., сов. іст.	65,
Дубровський, В. В. проф.	75, 78, 83;	Кошов, Л., автор	64,
Дядиченко, В., сов. іст.	82,	Кох, Г., публіцист	37,
Енсон, А., автор	48,	Кревецький, І., іст.	72, 74;
Ершов, А., іст.	22, 23, 45, 64, 76;	Крип'якевич, І. проф. іст.	27, 28, 53, 55, 74, 76, 77, 78;
Єфремов, С. О., іст. літ.	64, 76;	Крупницький, Б. Д. проф. іст.	37, 48, 50, 55, 58, 64, 73, 77, 78, 79, 80, 84;
Єфименко, О. Я., іст.	74,	Курінний, П. П., проф. археол.	74,
Жукович, П. І., іст.	27,	Куліш, П. О., письменник	72,
Жуковський, А., іст.	28, 50;	Курилас, Б., автор	28,
Заболь, С., нім. автор	28,	Курц, Б. Г., проф. географ	74,
Загоровський, Є. О. проф. іст	76,	Лазаревський, О. М., іст.	57, 69;
Зайончковський, П., автор	73,	Лазаревська, К. О., іст.	57,
Зайцев, П. І., проф. публіцист	72,	Ламанський, В. І., іст. права	13,
Заклинський, К., автор	70,	Лаппа, І., іст. права	24,
Закревський, М., іст.	68,	Лашенко, Р., іст. права	24, 53, 54, 78;
Зеров, М., іст. літ.	3, 4;	Левицький, О. І. іст. права	50, 70, 78;
Зимин, А., рос. сов. іст.	17, 31;	Левицький, К., публ. іст.	72,
Зизикин, М., рос. іст.	37,	Левкович, І., іст.	79,
Иллерицький, В. Е. рос. сов. іст.	73,	Линниченко, А. І. проф. іст.	74,
Истрин, Д. М., рос. іст.	16,	Линниченко, І. А. проф. іст.	69,
Іванов, П. І., проф. іст.	69,	Лисяк-Рудницький, І., іст.	77,
Іваницький-Василенко, С. М. іст.	76,	Липинський, В., іст.	28, 53, 74, 75, 77, 78, 80;
Ісаїв, П., іст.	28,	Литвиненко, А., автор	55,
Калиновський, Г. етнограф	67,	Литвиненко, М., іст.	58, 66;
Карашевський-Карашевич, І.	48,	Лихачов, Д. С., рос. іст.	4, 10, 20, 30;
Карамзин, Н. М., рос. іст.	82,	Лонгинов, А., рос. іст.	16,
Касименко, О. К., автор	82,	Лось, Ф. Є., сов. іст.	82,
Каргер, М. К., археолог	11,	Лотоцький, О. А., іст.	17, 78;
Квітка, Г., письм.	68,	Лоський, І., філ. педагог	78,
Клепатський, П., іст.	45, 76, 77;	Лужницький, Г. церк. іст.	15, 23, 28, 50;
Клименко, П., проф. іст.	28, 75;	Луцицький, І., іст.	70,

Любавський, М. К., іст.	74, 83,	Отамановський, В. Д., іст.	24, 76;
Ляскоронський, В. Г., іст.	69,	Падох, Я., проф. іст. права	54,
Лященко, А., автор	36,	Палладин, В. О., рос. наук.	83,
Мавродин, В. В., археолог	37,	Панкратова, А., рос. сов. іст.	83,
Мадей, Й., автор;	50,	Пархоменко, В. О., іст.	76,
Малинин, В., рос. іст.	37,	Пашуто, В. Т., сов. іст.	11, 17, 23;
Максимейко, М. О., іст. права	74, 76;	Пелеш, Ю., іст.	70,
Максимович, М. О. проф. етн:	67, 70;	Перець, В. М., іст. літ.	23,
Максимович, Ю. А. проф. іст.	53, 74;	Петерсен, А. С., норв. іст.	11,
Марченко, М. І., сов. іст.	84,	Петровський, М. Н., іст.	46, 54, 76;
Маслов, В., автор	64,	Перфенецький, Е., автор	10,
Маслов, Д., іст. літ.	28,	Петров, В. П., археолог	78,
Мейчик, Д., іст. права	16,	Пічета, В. І., іст.	74,
Миклашевський, М. П., діяч	61, 64;	Платонов, С. Ф., рос. іст.	10,
Михальчук, Кость, філолог	69,	Плоснин, И., рос. іст.	37,
Мирза-Авакіянц, Н. Ю., іст.	74, 75;	Плохинський, М. іст.	74,
Мірчук, І., проф. іст. культ.	37, 80;	Пресняков, А. Е., рос. іст.	53,
Міллер, Д. П., археолог	74,	Пуцро, О. І. сов. іст.	55, 58, 66;
Модзалевський, В. іст. екон.	45, 57;	Приселков, М. Д., проф. рос. іст.	10, 17;
Молчановський, Н. В., іст.	69,	Прокопович, В., іст.	78, 79;
Монгайт, В. Л., іст. археолог	10,	Погодин, В. О., рос. наук.	67, 72;
Мякотин, В. А., іст. соціолог	57,	Познанський, Б., народник	68,
Нагаєвський, І., іст.	79,	Полонська-Василенко, Н. Д.	11, 15, 17,
Назарко, І. церк. іст.	15, 28, 78, 79;		37, 38, 46, 55, 58,
Наріжний, С., іст.	46, 72, 77, 78;		65, 66, 72, 73, 74,
Насонов, А. Н., рос. сов. іст.	4, 10;		75, 76, 78, 82, 84;
Никольський, Н. М. ос. іст.	10,	Поссевін, И., рос. автор	28,
Новицький, В. І., іст.	72, 77, 83;	Пушкин, А. С., рос. поет	3,
Обнорський, С. П., філолог	17,	Решетар, І., іст.	79,
Огієнко, І. проф. (Іларіон)	15, 28, 50;	Рибаков, Б. А. рос. сов. іст.	4, 7, 11,
Оглоблин, О. П., проф. іст.	34, 37,		13, 18, 19, 20, 31;
	45, 46, 48, 55, 57,	Рилеев, К. Ф. рос. поет	61, 63, 64;
	58, 60, 61, 64, 65,	Рильський, Тадей, народник	69,
	72, 74, 75, 76, 77,	Родакова, О., сов. іст.	74,
	79, 80, 84;	Романовський, В. О., іст.	45, 74, 75;
Одинець, Д., іст. права	53, 54;	Рубінштейн, Н. Л. проф. іст.	37,
Окіншевич, Л. О. проф. іст.	17, 24,	Сахаров, А. М., автор	83,
	46, 54, 65, 72,	Сербина, К. Н., рос. сов. іст.	17,
	76, 77, 78, 79;	Симоновський, П., коз. іст.	42,
Оляничин, Д., проф. філос. іст.	78,	Сіцинський, Є. Ю., іст.	76,
Онацький, Є., автор	64,	Скальковський, А. О., іст.	68,
Орлов, В. С., рос. іст.	10,		

Скрутень, Й., церк. іст.	78,	Чаев, А. С., іст. культури	37,
Слабченко, М. Є. проф. іст. права	13,	Черкавський, І. Ю., іст. права	76,
	53, 54, 57, 64, 72, 74, 76;	Чижевський, Д. І., проф. іст. літ.	11, 13, 15, 23, 37, 46, 50;
Смаль-Стоцький, С., в. іст.	72,	Чубатий, М., проф. іст. права	17, 20, 24, 31, 37, 79;
Смирнов, П. П., проф. іст.	74,	Шамрай, С. В., іст.	75,
Соколов, Б., рос. іст.	20,	Шахматов, А. А. проф. рос. іст.	4, 9, 10, 16, 29;
Соколов, І., іст.	28, 58;	Шевченко, Т. Г., поет	61, 64;
Соневицький, Л., іст.	77, 79, 84;	Шевченко, Ф. П., сов. іст.	55, 82;
Сороковська, С. В., економіст	58,	Шекера, І. М., сов. іст.	17,
Спицин, А. А., археолог	18,	Шмурло, Е., іст.	27;
Стахів, М., проф. публіцист	73,	Шугаєвський, В., автор	78,
Стратонов, П., рос. іст.	17, 30;	Шульгин, О., іст.	78, 79;
Струве, П., рос. іст. літ.	37,	Шумовський, П., іст.	23,
Сташевський, Є. Д. економіст	74, 76;	Щепкин, В., рос. іст.	18,
Студинський, К., автор	23, 27;	Щербина, В. І., іст.	54, 75;
Студзінський, С. поль. іст.	27,	Юркевич, В. Д., іст.	75,
Сушицький, Т., іст.	10,	Юшков, С. В., іст. права	16, 17;
Теплицький, В., економіст	58,	Яворницький, Д. І. проф. іст.	74, 76;
Терлецький, О., іст.	74, 76;	Яковлів, С. А., сов. іст.	55,
Тітов, Ф. І., проф. іст.	50,	Яковлів, А. І., іст. права	24, 52, 54, 57, 64, 65;
Тихомиров, М. Н., рос. іст.	22,	Янівський, Б., автор	73,
Тихомирова, М. К., рос. сов. іст.	84,	Ястребов, Ф. О., сов. іст.	82,
Тищенко, М. Ф., іст. екон.	57, 74;	Яцимирський, А. И., рос. іст.	27.
Ткаченко, М. М., автор	75,		
Томашівський, С., іст.	71, 74, 75, 76, 78, 80, 82;		
Уманець, Ф., іст.	75,		
Фадеев, А. В., рос. сов. іст.	83,		
Федоренко, П. К., іст.	76,		
Франко, І. Я., іст. літ.	13, 34, 50, 70;		
Фроловський, В. А., рос. іст.	53,		
Фонт, А., сов. іст.	83,		
Фошко, І., економіст	58,		
Харламович, К. М., іст.	74,		
Целевич, Ю., іст.	70,		
Цертелев, М., кн. етнограф	67;		
Черепнин, Л. В., рос. іст.	4, 10, 11, 46;		

ПОКАЖЧИК ГЕОГРАФІЧНИЙ І ТЕМАТИЧНИЙ

Авзбург, місто в Баварії	79,	Бресляв, місто на Шлеську	48,
Азія, простір, континент	31,	Варшава, місто, стол. Польщі	21, 78;
Академія Наук в Києві	62, 70, 75;	Варяги /Вікінги/	6, 7, 9, 11, 15,
Академія Наук УРСР.	76, 82, 83;	/Варязькі військові дружини/	29;
Американська Революція	63, 65;	Василіяни /ЧСВВ/	76, 79;
/проти Англії 1776 р./		Ватиканський Архів в Римі	79,
Аскольдова доба, династія	3-5, 12,	Великий Київський князь	5-9, 29, 34;
	22, 26;	/фактично - цар; тому боротьба	
Астраханське ханство	34, 35;	за наслідство/	
Баварія, країна, кор-во	16,	Великоросія / з ХУІІІ ст./	44, 68, 80;
Барі, місто в півд. Італії	15,	Великоруські землі, кн-ва	32, 34;
Баркулабів, село б. Могилева	21,	Великоруська народність	67, 68, 71,
Баркулабівський літопис	21,	/росіяни/	81, 83;
Григоровича/прих. Прав. Церкв.		Велич Руси	8, 14, 16, 18-20;
Барми Мономаха - з 1498 р.	33,	/Київської імперії/	
/шапка, ланцюг і хрест/		Видубицький монастир в Києві	6,
Батурин, гетм. місто н. Десною	59,	/літоп. центр за Вол. Мономаха/	
Берестя, місто н. зах. Бугом	25,	Вильно, місто, стол. Литви	23, 25;
Берестейська Церк. унія	22, 26, 28;	Візантія, царство	4, 12, 16, 17,
Берестів, село б. Києва	14,	/сх. грецька імперія/	33, 35;
Берлін, стол. Німеччини	78,	Візантія і Рим в церк.	12, 26-28,
Билини, стар. думи/їх цикли	19, 20;	боротьбі за Україну	50;
Биховець, містечко б.	21,	Вігниця, місто на Поділлі	76,
Биховецький літопис ХУІІІ ст.	21,	Вінніпег, місто в Канаді	79,
Біблія; бібл. оповідання	39, 61;	Волга, ріка; Поволжа	31, 81;
Білгород, місто б. Харкова	5, 43;	Волинь, князівство	7-9, 21-23, 25;
Білгородський літопис	7,	Волинські князі, бояри	8, 9, 35;
Білорусь, кн-во, країна	21, 25, 26,	Волинський літопис	8, 10, 21;
	60, 71;	/прод. Галицького до 1269 р./	
Білосток, місто в теп. Польщі	21,	Волинський ІІ літопис	9,
Болгари, сх. Надволжське	3, 4;	/кн. Волод. Васильовича	
царство		1289-92 р./	
"Большая Сов. Енциклопедия"	81, 82;	Володимир Волинський,	8, 9, 24;
"Борис Годунов" траг. О. Пушкіна		місто, культ. центр	
опера комп. Мод. Муссорґського	3,	Володимир над Клязьмою	32, 35;
<u>Боротьба за царський престол</u>		Володимирські рос. князі	32, 71;
в Києві між синами Вол. Великого		<u>Володимирські рос. літописи:</u>	32,
Вел. кн. Мстиславом і Ярославом;		<u>Лаврентієвський літоп. звід</u>	
між синами Вел. кн. Ярослава; між		1377 року/	
Вел. кн. Ізяславом та Бел. кн.		"Временник" И. Тимофеева	1620 р. 36,
Юрієм Довгоруком	5, 7, 9;	/іст. опов. про опричину/	
Боротьба кн. Ігоря з Деревля-		Временна комісія для розбора	
нами і пімста Ольги	4,	древних актов	69, 70;
<u>Брацтва православні в Києві,</u>	25,	Всесвітній потоп /згадується	5,
<u>Львові, Луцьку, Острозі, Черні-</u>		як і в Біблії/	
<u>гові /їх школи, цехи, друкарні/</u>	26, 27, 59;	Всеукраїнська Академія Наук	76;
		<u>/ВУАН/</u>	
		<u>Вітні губернські архівні</u>	70,
		комісії	
		Вітні, сх. слов. племя	31,

Гадяч, місто на Черниг.	41, 57;	Гринін, село б. Стародуба	61,
Гадяцька угода з 1658 р.	51, 62;	Губернії/воєвідства/рос.	24, 48, 70;
гетм. Виговського з Польщею		адмін. поділ з 1783 р./	
/Проект федерації Польщі,		Губернські Архівні Комісії	70;
Литви і України/		в Катеринославі, Полтаві,	
Гайдамачина - повстання	59, 69;	Чернігові	
Гонти і Залізняка на		Густинський літопис	22, 23, 45;
Правобережжі проти Польщі		/1300-1597/.	
1768 р.		Густинський монастирський	22,
Галать, місто в Молдавії	48,	літопис /1600-1641/	
/іст. нижній Галич/		Галіполі, місто в Туреччині	48,
Галич, кн. город б. Станислава	8,	/б. Дарданельської протоки/	
/зруч. татарами б. 1241 р./		Давня/древня/Русь	10-13, 20, 31, 36;
Галиччина, кн-во, край	8, 9, 22, 39;		42, 69;
	48, 70, 76, 83;	Давня руське писемство:	10-16,
Галицька Русь	8, 9, 11, 74;	билини літописи, життя, слова,	20, 31,
/княжа держава/		проповіді, послання, переклади	39;
Галицькі князі, бояри	8, 9, 35;	Давнє руське (звичаєве) право	16,
Галицький літопис, т. зв.	8, 9, 11;	Десна, ріка, прит. Дніпра	81,
"Свод Данила"/згадує про		Десятинна церква в Києві	18,
напад татар на Київ 1240 р.		/графіті/	
і похід їх на Галиччину/.		Династії: Кия, Аскольда	5, 12;
Галицько-Волинська Русь	7, 9, 11,	Династія "Старого" Ігоря	14, 22;
	17, 23, 71;	Диканька, село Кочубеїв	41,
Гал.-Волинський літопис	7-10,	/згадує і Гоголь/	
/1201-1292р/	21, 23;	Діяріюші/щоденники/:	43, 47;
Генеалогія моск. князів	34, 71;	П. Апостола, Я. Марковича,	
Генеральні слідства о	56,	П. Орлика, М. Ханенка.	
маєтках полків 1729 р.		Дніпро, ріка /Подніпров'я/	7, 14;
/статистика маєтків/		Дніпропетровськ, місто	44, 74, 76;
Герб Києва /Архистр. Михаїл/	19,	/б. Катеринославі/	
Гетьманщина/укр. коз.	51-57, 69;	Дніпро воєний новачий полк	44,
державо/		Доба княжа/загально/	3-28, 29-38;
Гетьм. Генер. канцелярія	41, 47;	Доба коз.-гетьманська	39-58;
Гетьманська Україна	38, 41-44	/1648-1783/	
	47, 51-57, 65;	Доба Петра Могили	27, 28, 49, 50;
"Гетьманські статті"	51, 54;	/1632-1648/	
/Ю. Хмельницького з 1659 р./		Доба Богдана Хмельницького	41, 47,
Гетьманські універсали	52,	/1648-1658/	53-57;
Глухів, місто б. Батурина	47, 52;	Доброміль, містечко	22, 39;
Грамоти, княжі/маєткові	16, 24;	Добромільський мен. літопис	22, 39;
повноважності; дозволи на		/хроніка 1648-1700/.	
торги, пасовиська і т. п./		Договори Русі з Візантією:	16-17, 47;
Грамоти самоуправи містам	16, 24;	Аскольда з 865 р. і 874 р.	4, 6, 16,
/т. зв. Магдебургське право/		Олега з 907 р. і 911 р.	3, 16,
Грамота Мстислава з 1130 р.	16,	Ігоря з 945 р.	16, 17,
Графіті/написи/в церквах	18, 19;	Святослава з 971 р.	
св. Софії/XI-XIVст/в Києві		Договори Русі з Німеччиною	16,
і св. Софії в Новгороді.		в X ст.	
Греція, країна, держава	26, 28;	Дон, край, ріка /Подоння/	56,
Греки /Візантія/	3-6, 16, 17, 47;	Дослідники Запоріжжя:	74, 76;
		М. Слабченко, Д. Яворницький	

- Дослідники укр. старовини XVIII ст. 43,44; Західня Україна /пізн. Галичина/ 67,73;
- Друга Світова війна 78, Звичаєве право 70,
- Європа - континент, простір 78, Знатве Військове товариство в Гетьманщині
- Європейський схід /країни схід. Європи/ 31,38; "Землеописание Малой России" В.Рубана, 1777 р. 43, 45;
- Елецький монастир в Чернігові 49, "Іванове письмо" Гадує св. Кирило / 3
- Елизарівський монастир під Псковом на Білорусі 33,37; Іванківська торг. компанія /новгор./ 29,
- Еннс, місто в Австрії 16, Ідея єдності України 39,59,71.78;
- Енциклопедія Українознавства 79; Етнографічні дослід старовини: XVIII ст.: Ідея Ш.Риму, Філофея 1524 р. 34,37-39,59;
- Д.Бантиш-Каменський Ідея федерації словян М.Костомарова 68,
- В.Ломиковський, Гр.Полетика Іллірія /Сербія/, країна /лат. назва/ 26,
- В.Полетика, Ф.Туманський. Інститут історії України АН УРСР 76,77, 81;
- Етнографічні дослід XIX ст.: Г.Калиновський М.Костомарів, М.Максимович М.Цертелев. 67,68; Іпатієвський монастир б.Костроми в Росії 32,36;
- Єлисаветград, місто /теп. Кіровоград/ 44, Іпатієвський літопис поч. XIV ст./включає 7,22,32;
- Єлисаветгр. козачий полк 44, "Повість" ред. Мстислава 1118р/
- Життя святих: /36. "Четій Міней"/ 12,13,34,49; "Ісповідання Православної віри"/Могил. Академії/ 27,28;
- ж. св. Бориса і Гліба 12,13, Історичні праці козацької доби: Діярюші, літописи, спомини, хроніки, щоденники 39,43, 47;
- ж. св. Кирила 13, Історичні праці XVIII ст. 67,
- ж. св. Мстислава 12, "История Малой России" Д.Бантиш-Каменського 1842р.
- ж. св. Дмитра Ростовського 49, II "История Малоросии" М.Максимовича, V. T. 1842-43pp.
- ж. св. Теод. Печерського 12,14, Історична праця закордоном 78-80;
- ж. св. Стефана Сурожського 12,13, Історична праця в УРСР 81-84;
- ж. св. Юрія Амастридського 13; Історичне т-во Нестора-літописця в Києві 69,
- Житіє Петра Могили 49, Історія Аскольда /подає "Повість" головно Никоновський літопис/ 3,36;
- Заблудів, місто на Волині 25, "История о Казанском царстве" /іст. боротьби Москви і Казані/ 31, 35;
- Законодатна Комісія 1767 р. 53,55,58; Історія Литовсько-Руського князівства XV-XVI ст. 21-24;
- Записний приказ 1637 р. /Рос. іст. інститут/ 36, Історія Гетм. України: праці: Г.Гізеля, С.Лукомського П.Коховського, П.Симоновського Т.Сафоновича, Г.Локаса і ін. 42,44-47;
- Запоріжжя, місто, край 44-46,52, 56-58,68,74; Історія Слободжанщини: Г.Данілевський, Ф.Гумілевський Д.Багалий, Г.Квітка. 68,
- Запорожці/Запор. Січ/ /низові козаки/ 40,44,45;
- Запорізьке військо 51-53;
- Заселювання Півд. України 58,
- Західня Європа /зах. европ. країни/ 29,
- Західня Русь 8-11,21,28,54;
- Західньо-Руське право /Литовський статут/ /Звичаєве право / 23,52,54;

- Історія Запоріжжя 74,
XVII-XVIII ст. Д.І.Яворницького;
Історія Запорозжских козаков",
ІІ Запорозжские вольности",
ІІІ Запорозжье в остатках стран"
- Історія Росії 31-38,61,71:
"Історія Руси-України" 71,
М.С.Грушевського
"Історія Русів"/іст. 59-65,67,
трактат,кінч.1769 р./ 68,80;
Італія, країна, держава 27,
Кавказ Північний/територія/ 35,
Казань, місто над Волгою 35,74;
Казанське царство/болгар/ '31,35;
сп. татар/
Камінець-Подільський, 76,
місто над Дністром
Канада, країна, простір 79,
Карелія, край, простір 82,
Кафа, місто в Криму 42,
Катедра св.Софії в Римі 79,
Кий, князь, осн.Києва 7,29;
Київ, стол.город Кн.Русі 4-9,11,
"Мати руських городів"12,14,20,
29-36,39,83;
Київ, стол. України 11,14,20,25,
26,39,40,49,
57,59,68,75;
Київська Академія 39,41,53,60;
Київська братська школа 26,27,
/пізн.Могил.Академія/ 39,41,49;
Київська держава/княжа 5,17,20,
імперія/ 29,32,39,81;
Київська митрополія 25-29,39,50;
Київська Русь 5-11,16,17,28,
29,32,35,42,68,
71,79,81;
"Київская старина" 69,
іст.ж.осн.В.Антоновичем
Київська школа істориків 69,73;
проф.Волод.Антоновича
Київське правосл.Брат- 26,27;
ство/школи,цехи,друкарні/
Києво-Печерський 4-7,14,39,49;
монастир
Києво-Печерський патерик 12,13,
/36.житій ченців монаст./ 40,
видано:поль.мовою 1635 р.
перклад рос.мовою 1661 р.
Київське літописання: 3-7,10,12,
/редакції/ 32,33;
І.Доба Аскольда
/до другої пол.ІХ ст. 4,12,
І. "Сказание о русских князях"
/від 878 р.до кінця Х ст.,
-до 100 р./ 4,5;
ІІ.Никоновський літопис
/1039-1073/;відтворює
боротьбу Ярослава з
мстиславом;має південні
тмутараканські тексти/ 5,
ІІІ."Початковий літопис" 5,
/про Ольгу,хрещення Волод.
напади печенігів/
/1073-93/
ІV."Повесть временних лет" 4-6,16,
складена Нестором до 1110р.31,32;
/боротьба синів Ярослава,
напади половців/
V.Ред.Сильвестра -до 1116 р.
/тексти договорів,прих.
Вол.Мономахові,
антинорманська / 6,7,16,32;
VI.Ред.Мстислава -до 1118 р.
/вміщує частину літопису
Новгородського;внесено
концепт "покликання варягів",
пронорманська/ 6,7, 32;
VII.Київський літопис 7,8, 16,
до 1238 року 29,30;
Київські Вел.князі-царі 4- 8,12,
/тому боротьба за престол/ 32,34;
Київський університет 69,
ім.св.Володимира
Київщина,кн-во,округ,край 22,67;
Кирило-Методієвське 73,79;
християнство
Князьма,ріка,прит.Оки 32,
"Книга бжтїя укр.народу"
М.Костомарова 67,72;
Княжа доба 3-20,22-27,29-33,
42,75;
Княжа Русь-Україна 7,17,27,31,33;
Князівство Руське 51,
/україна в Гадяцькому
договорі з Польщею
1658 р./
Козацька Рада старшин 40,41,52;
Козацька україна /загально/ 69,69;
Козацтво XVII-XVIII ст. 26,27,69;
/провідна верства/
Козацькі думи /пісні/ 45,
Козацько-гетм.доба 39-45,47-67;
Козацькі літописи: 40-45,59,60,
С.Величка,Г.Грабянки, 67;
Самовидця.
Козачина /загально коз. 75,
доба до Хмельниччини/

Комісія для складення нових законів 1767 р.	52,59;	Литовська доба	21-24,25-27;
Комісії Академії Наук для досл.стар.актів	75,76;	Литовське кн-во /включ.лит.білор.і укр. землі/	21-26,32,71;
Кони,п-остріг біля Мгадану в сх. Білоріч	82,	Литовські князі,шляхта	21,22;
Конституція П.Орлика	51,54,59;	Литовський нарід /литвини/	62,
"Вивід прав України"1709 р.		Литовсько-Польське князівство /королівство/	62,
Конституція Америки	60,61;	Литовсько-руські літописи	21,28;
Константинополь/Царгород/теп.Інстамбул/	9,	І.Аврамки 1495 р.	21,
Концепція трьох Римів з 1524 р Филофея	33,34;	ІІ.Супральський 1520 р	21,
"Краткое описание Малоросии ок.1730 р.	42,45;	ІІІ.Биховецький кін.XVI ст.	21,
Короткий літопис Малої Росии" В.Рубана 1777р.	43,	ІV.Баркулабівський 1545 р.	21,28,
Краків,місто в Польщі /культ.центр/	48,	Литовсько-руський статут:	23,24;
Краківська Академія, осн. 1401 р.	22,	І. 1529 р. 243 арт. у Вильні	51,
Культура київської Русі: буд.храмів,міст,замків; розв.письменства,мистецтва.	10,31,	ІІ 1566 р. 367 арт. т.зв Волинський/привілеї шляхті/	
Культура козацької України розв.будівництва,мистецтва шкільництва,друкарства /брацтва,школи,цехи/	28, 41, 56-58, 82;	ІІІ. 1688 р. 488 арт.друкований т.зв.Мамоничів.	
Крим/Корсунь/півостр.3-5,13,57;		Литовсько-Руське кн-во	21-24,26, 71,74;
Кримський хан/вассал Туреччини/	48,	Литовський статут	23,51,52;
Кривичі,сх.слов.(білор.)племя	31,	Мамоничів	
Кубань,край,ріка	56,	Лівобережна Україна	41,52,53, 57,69;
Ладога,кн.город над Ладожським озером	29,	"Літературно-Науковий Вісник" ж. вид.у Львові	70,75;
Лаврентієвський літопис з 1377 р.Включає "Повість" ред.Сильвестра,Володимирські Ростовські Тверські літописи/	7,32;	"Літописні зводи"/компілят. збірка літопису в честь князя/.	3, 9, 10,12,35;
Легенди княжих часів: л.про відвідини київських гір апост.Андрієм Первозв. л.про т.зв.Кожумяку/тмутарар/ л.про папу Климентія/крим./ л.про "трьох братів"-Рюрика Трувора і Синеуса/новгор/	4-6,13,29; 6, 5, 13, 6,29;	Літописні "записи"	3,12,21;
Легенда про передачу регалій /барм і шапки/ Мономахові (російська)	33,	Літописи другорядні: Білгородський,Деревлянський Перемишльський,Теребовельський.	7,10;
Литва,Вел.кн-во,країна	9,21,24, 27,50,51;	Літописи козацькі:Самовидця Г.Грабянки,С.Величка	40,42,45;
		Літописи загальнооруські /московські/	32,33, 36;
		Літоп.моск.істор.оповідання: І."Степенная книга" ІІ."Царственная книга"	35, 35,
		Літописи монастирські: І.Густинський/1600-1641/ ІІ.Добромільський/1648-1700/ ІІІ.Межигірський /1608-1700/	22,23,39; 22, 22,
		Літописи (загально) Київські,Новгородські, Галицькі,Володимирські, Московські, Тверські, Чернігівські	7,10,21,22, 29,39,40, 30,31,35;
		Літопис Аврамки 1495 р. Літописний збірник Балики	21, 22,
		Літопис Самовидця	45,46,48;
		Літопис Львівський /1498-1649/	22,

Лубни, місто на Чернигівщині	57,59;	Московське літописання:	32,33,36;
Луцьк, місто на Волині	25,59;	І. Іпатієвський літопис	
Люблинська Унія 1569 р.	24,	початок XV ст.	7,22,32,
/Об'єднання Литви з Польщею/		II. Никоновський літопис	
Львів, місто, культ. центр	25,26,	XVI ст./має старі тексти	
	59,74;	що відкинули Сильвестер і	
Львівський університет	69,70;	Мстислав /.	5,32,36;
Магдебургське право XIV-XVII ст.		III. Троїцький літопис з	
/кор. або княжі грамоти		1390 р. /відображає	
самоуправи містам/:	24,	ідею першенства Москви/	32,33;
Володимир Вол. 1324 р.		IV. Поліхроніка Фотія з 1418р.	
Сянок 1339 р. і ін.		/Підтверджує першенство	32,33,
		Москви/ т.зв. "Поліхром"	39,42;
Македонія, кн-во, півд	26,	V. "Московский свод"	
словянський край		з 1489 р.	32,33;
Мала Росія/Малоросія	42,43,	Московський патріархат	35,37,39,
/Україна/адмін. назва/	46,53,56;	/засн. 1582 р./	50;
	67,74;	Московська теорія Ш Риму	34-37,
Малоросійська Колегія	41,56,57;	/спадковости Москви/	39,42;
/з 1723 р./		Московський університет	61,
Малоросійський народ		Муром, кн-во, місто	32;
/українці, назва XVII-XIX ст/		Мюнхен, місто в Баварії	78,
Малоросійський кодекс	52,	Накази Депутатам в Законо-	
законар з 1743 р.		датну Комісію 1767 р.	53,
"Права по котрим судиться		Наддніпрянська Україна/	70,74;
Малоросійський народ" /.		Наддніпрянина	
"Малороссийские песни"	67,	Напади печенігів і половців	5,
М. Максимовича, 1877 р.		Напад татар на Київ 1240р.	5, 8,
Маніфест з серпня 1775 р.	44,53,	Наукові товариства XIX ст.	70,74;
/про скасування Зап. Січи/	55;	I. Общество истории древ-	
Межигірський монастир в Києві	22,	ностей, в Одесі 1838 р.	70,
Межигірський літопис 1393-1620/		II. Временна комісія для	
Мгарський монастир	22,	разбора древних актов,	
в Москві		в Києві 1843 р.	70,
Милянчи, село на Волині	25,	III. Общество Нестора-	
Михайлівський собор	18,39;	летописца, в Києві 1873 р.	70,
Видубицького мря. в Києві		IV. Харьковское историко-	
Могилів, місто на Білорусі	21,60;	филол. Общество, в 1880 р.	70,
Могилянська Академія	27,39,	Наукове Товариство ім.	70,74,
/Колегія/видала Служебник,	41,	Шевченка у Львові 1873 р.	76,79;
Требник і ін.	49;	Науковий Осередок в Римі	79;
Молдавія, кн-во, країна	48,	"Начальне літописне зведення"	
Монголо-татар, завовування	81,	1073-93 /остожє ідею єдности	
Москва, Вел. кн-во, город	22,25,	Руси/	5,
	34-36,39,40,48,	Никоновський літопис	
	51,62,81,82;	київський/1039-1073/	5,
Москва, місто, стол. Росії	25,33,	/має тмутараканські тексти/	
	36,51,67-69,74;	Никоновський літопис, моск.	4,36;
Московське Вел. князівство		компляція з XVI ст.	
	31-35,40;	/має старі тексти, що відкинув	
Московське царство	35,37;	Мстислав/.	
Московська держава	51,53,59,62,	Ніжен, місто на Лівобережжі	57,76;
	32;	Ніженський лицей	69,
Московські бояре	55,62,		
Московські вел. князі	19,33,34,35,		
	52;		

Німеччина, країна, держава	78,	Осторожська Академія	25,
Новгород, Вел. кн-во, город	6, 16,	/Колегія, школа/	
	29-32;	Остромирів літопис	31,
Новгородська республіка	29, 30;	/Новгородський/	
/з 1130 р./		"Описание Киева"	68,
Новгородська торгівля	29,	М. Закревського /1860-61/	
/Іванківські компанії/		Оповідання боярина Демяна	8,
Новгородське віче	30,	Пам'ятки давнього руського	10-13,
/республ./		письменства: літописи, життя	23;
Новгородський літопис	6, 7, 11,	билини, слова, проповіді	
початки до 1050 р. т. зв.	29-31;	Пам'ятки руського права:	24,
"Остромировський"		"Руська правда", далі див.	
Новгородський літопис	6, 7, 11,	"Лит-Руський статут"	
місц. характеру/різних	30;	Периж, отол. Франції	78, 79;
редакцій/		Переклад "Печерського	42, 49;
Новгородські князі,	6, 7, 29;	Патерика": польський 1635 р.	
бояри		Російський 1661 р.	
Новий календар введено	22,	Переклади "Повісті"	5, 10, 31, 32;
з 1582 року		Німецький в 1774 р.	
Новгород Сіверський, місто		Французький в 1834 р. і 1884 р.	
над Десною	59-61;	Шведський в 1849 р.	
Новгород-Сіверщина	60-63;	Латинський в 1860 р.	
край, адм. округ		Польський в 1864 р.	
Новоросійск, місто, порт	74,	Чеський в 1867 р.	
Новоросійський край	68,	Англійський в 1930 р.	
/Причорномор'я/		Данський в 1869 р. і сотні	
Новоросійський університет	74,	наукових праць.	
"Новое уложение законов"	24,	Переклад Біблії на	25,
/моск. кодекс з 1649 р./		слов'янську мову	
Норманська теорія:	6, 7, 29, 30;	Переклад російський	24, 35;
/Опирається на редакції		"Литовського статуту" з 1614 р.	
"Повісті" Мстислава з III ст.		Передлітописна Русь	5, 13;
та на генеалогії Івана III,		Передача Литви кн.	9,
складеної митр. Спиридоном		Шварнові Даниловичу	
в кінці XV ст./		Переяслав, кн-во, город	32, 35, 51;
Нью Йорк, місто в США.	79,	Переяславські князі	36,
Общества /Наукові т-ва/	69, 70, 74;	Переяславська угода 1654 р.	36, 51,
Общество Истории Древностей		/між гетм. Б. Хмельницьким	54, 62,
Российских в Москві./	61,	і царем Олексієм Романовим/	82;
Общество Нестора-летописца,	70,	Перемишль, місто в Галиччині,	25,
в Києві 1873 р./вид. "Чтения"/		культ. центр	
Общество Истории Древностей	70,	Перемишльський літопис	10,
в Одесі осн. 1838 р./"Записки"/		Петербург/Петроград,	41, 47, 63,
"Оширный синопсис Руський",	39,	бувша столиця Росії	67, 69, 74;
/хроніка 1681-82 рр./		Печерський монастир	4-7, 14, 39,
Одеса, місто, культ. осередок	74,	в Києві	49;
	76;	"Печерський Патерик"	12, 13, 49;
Ока, ріка, прит. Волги	31, 81;	/36. житій ченців мря./	
Осторог, місто. культ. центр	23,	Печора, ріка, впадає	82,
	25, 59;	до Білого моря	
Осторожський літописець	24,	Північний Кавказ, простір,	35,
		територія	

Підгородецький монастир	39,	Прага, місто, стол. Чехії	48, 78;
Південна Росія	74,	<u>Проповіді</u> : 36. проповідей	14, 15,
Південна Україна	44, 46, 58,	"Мій Ізмаград", "Златая цепь"	49;
/Причорноморя/	60, 68, 70;	"Слово о законі і благодаті"	
Пікінерські полки і	44, 59, 64;	<u>Проповіді пізніші</u> :	49, 50;
повстання в 1773 р.		"Тератургіма", "Меч духовий"	
Повстання Декабристів		"Скарбниця просветная"	49,
1825 р. в Петрограді	63-65;	"Руно орошенное"	50,
"Повѣсть временних лет"	4-7, 10,	Прусія, Вел. кн-во німецьке	34,
/літоп. Нестора/	12, 16, 30, 32;	Псков, кн-во, горд	29, 33;
Поділля, кн-во, край	21, 22;	<u>Рафельштетенський митний</u>	16,
<u>Подорожі</u> : Ольги до Царгороду	8,	устав з Баварією бл. 880 р.	
кор. Данила до татар	8,	/поновлено в 906 р./	
Данила Паломника до		<u>Редакції "Повісті"</u>	5-7, 10;
св Землі /Палестини/	15,	<u>І. Нестора</u> , включає давні	
Василя Григ. Барського	48,	літоп. матеріали	5, 6, 10;
до св. Землі		<u>П. Сильвестра</u> - до 1116 р.	
Полемічна література		/Мономахівська,	
XVI-XVII ст.	25,	антинорманська/	6, 16;
Поліхроніка Фотія	32, 33,	<u>Ш. Мстислава</u> - до 1116 р.	
з 1418 р.		/пронорманська/	6, 7,
Полоцьк, кн-во, город	21, 34;	<u>Регалії рос. царів</u>	33,
Полтава, місто, культ центр	59, 76;	/т. зв. "барми і шапка Мономаха"/	
Полтавська губернія	24, 70;	Регенсбург, місто в Баварії	16,
Полтавська битва 1709 р.	76,	Рига, місто, стол. Латвії	40,
Польща, кор-во, держава	22, 24, 25,	Рим, імперія, цісарство	33, 36;
	27, 40, 50, 55, 78;	Рим, місто, стол. Італії	33, 36;
Польська шляхта, князі	25, 35;	Росія, моск. держава, імперія	38, 47,
Польський нарід/поляки/	62, 68;	/назва введена Петром I./	61, 69;
Понурівець, село біля	61, 63;	Російська Академія Наук	71,
Новгород-Сіверська		Російська держава,	38, 52, 53, 61,
Послання до пастви	15, 39;	церква	63, 67, 71, 82;
/звернення до вірни/		<u>Російське право</u> :	24, 56, 59, 71;
Походи Русі на Візантію	3, 4, 16;	"Свод законів Рос. імперії"	
Похід татар на Київ	8, 83;	Російські царі	33, 71;
і в Галиччину		Російський уряд, сенат	51, 52;
"Поучення дітям"	6, 15;	Ростов, кн-во, город	31, 32;
Волод. Мономаха		Ростово-Суздальське кн-во	31, 32;
Початковий літопис	5, 15;	<u>Руїна</u> /часи по Хмельн.	40-42, 45,
/1073-93 р/		воєнні знищення/	68; 72,
Правобережна Україна	35, 40, 42,	Русь Буковинська	
/поділ по Дніпру/	53, 59, 69, 70;	Русь, княжа держава,	5-12, 15, 16,
Православна Церква	14, 15, 21,	імперія	27-31, 81, 83;
	26-28, 49, 53;	<u>Руське письменство</u> :	9, 10, 11;
Православні Брацтва:	26, 59;	літописи, билини, проповіді	
в Києві, Львові, Луцьку,		життя княжих часів.	
Острозі, Чернігові ...		<u>Руський закон</u> /системи	16,
"Права по котрим судиться		звичаєвого права кн. доби/	
Малоросійський народ" кодекс		"Руська правда", законар	16, 17,
/законар/ з 1743 р.	54, 76;	Ярослава Мудрого з 1016 р.	21, 23,
			23, 30, 31;

Русь київська 5-11, 16-18, 28, 29, 32, 35, 42, 68, 79;	Стародуб, місто на 40, 47, 57; Чернигівщині
Русь московська 34, 35, 42, 82;	Статті Хмельницького - 52, 54; з 1659 р./прийняті сином/
Русь-Україна 11, 17, 20, 31, 38, 68, 79;	"Степенная книга": 35, 37; /17 поколінь Володарів, від Володимира до Івана IV./
Рязань, кн-во, рос. город 32,	Стокгольм, місто, стол. Швеції 48,
Салоніки, місто в Македонії 48, /давний Солунь/	Суздаль, моск. кн-во, город 14, 32, 39;
Самодержавіє /рос. форма 35, 36; абсолютної монархії/	Суздальські князі 32, 35;
Сарсель, місто у Франції 79, /осідок европ. НТШ/	Супральський монастир 21,
"Свод законов Рос. імперії" 24, /для Полтавської і Черни- 34; гівської губерній/	Супральський літопис 1520 р. 21, /включає Київський і Смоленський літопис/
Святі місця/вотокруг 48, Єрусалиму в Палестині/	Суспільний лад в 56 58, 69; в Гетьманщині
Свячення нових правосл. 26, владик в Києві 1620 р.	Суспільні/соціальні/ відносини в Україні XVII-XVIII ст. 56-58;
Січовики /Запорожці/ 40,	I. "Генеральні слідства о маєтностях полків" 1729 р
Сіверщина /округ Новгород- 40, Сіверська на Чернигівщині/ 74;	II. "Румянцевський опис України" /кадастр земель 1783 р./
Сибір, територія, простір 35,	III. "Собрание историческое" С. Лукомського 1770 р. 42, 45,
"Синопис" І. Гізеля 1672р. 40,	Татарське лихоліття 67, 81;
"Слова"/княжі епоси/ 14, 15, 20, 21;	Тверь, рос. кн-во, город 32, 35;
"Слово о полку Ігоревім" 15, 19, /відомий княжий епос/ 20;	Теорія Шго Риму 34-38, 42, протягом XVII-XIX ст. 59, 60, 80;
Слов'янські племена 60, 62, 81;	Теребовельський літопис 7, 1390 р.
Слободжанщина або 67, 68, 72, Слобідська Україна 74, 78; /прибл. Жарківщина і Вороніжчина/	Тмутаракань, кн-во, город 5, 12; /при нижньому Дону/
"Сказание о русских князех" 4, /літопис. нап. около 1007 р./	Тмутараканський камінь 18, /вказував ширину ріки/
"Сказание о войне козацкой 41, 42; з поляки" С. Величка /1620-1700/	Теорія "запустіння" України 70, М. Погодіна 1857 р. /заперечив М. Максимович/
Скасування Гетьманщини: 53, 55, в Центр. Україні 1783 р. 58; в Півд. Україні 1791 р.	Товариство прихильників УВАН 79,
Смоленськ, кн-во, город 21, 34, 40, 81;	Троїцький літопис 1390 р. 32, 33;
"Советський" народ 83, /впроваджувана нова назва/	Троїцько-Ілинський монастир 39, в Чигирині
Сосна, ріка, притока 81,	Три центри давньої Русі: 10, 17, 28, 31, 38,
Софійський собор в Києві 18, 19;	Туреччина, країна, держава 40, Тур. нарід /турки/ 60,
Спаський собор в Москві 33,	Турів, місто на Поліссі 25,
Сполучені Штати Америки 79, /США/	Тюрингія, кн-во, край в 48, Німеччині
Старопігія/право авто- 25, номності надаване Братством владиками/	Угорське урочище в Києві 3, 4; /цвинтар/ Україна 5, 14, 15, 19-28, 30, 31, 38-84;

Україна-Русь	3,11,16,17,20, 31,38,50;	Устюжський літоп.звід	17,
Україна Лівобережна	40-42,53,57;	Уфа, місто в Башкірії	81,
Україна Правобережна	42,59,70;	Франція, країна, держава	7),
Українська Академія Наук в Києві	75,	Харків, місто, култ. центр	76,
Українська Вільна Академія Наук /УВАН/ з 1945 р.	79,	Харківська Епархія	68,
Українська Громада в Берліні, Вавшаві, Празі, Відні, Парижі	78-80;	Харківський університет	69,
Українські Громади в Канаді і Сполучених Штатах	79,	Хартія прав людини та громадянина Франції	60,61;
Українська студ. громада в Києві /"народників"/хлопоманів/	69,	Хлопомани /"народники"/	68,
Укр.-Гетьманська держава XVII-XVIII ст	51,53, 59,64;	Хмельник, місто на Поділлі	22,
Українська наука і культура	25-27,67, 69,78;	Хмельницький літопис /1636-1650/	22,
Українська держава	39-40,62,71, 78,81;	Холм, місто, кн. город	8,28,
Українська Церква	5,14,15,22, 23,27,28,38, 46,49-53,79;	Хотин, місто, твердиня на Буковині	42,
Українське Історично- філологічне товариство в Празі	78,	Хрещення Русі /Києва/	5,12,17,36, 62,83;
Українське Воєнно-Історич- не Товариство у Варшаві	78,	Християнська доба	14,29,62;
<u>Українське право:</u>	16,28,54,76;	Християнство на Русі до Володимира	5,15,27,28, 31,62;
I. "Руський закон" /системи звичаєвого права/	16,	<u>Хроніки XVII ст.</u>	39,40;
II. "Литовський статут"	23,51,52,	I. Підгородецького мря. "Синопис"/1659-1715/	39,
III. Гетьманські універсали	52,	II. Добромільська /1648-1700/	39,
IV. Кодекс з 1763 р	52,	III. "Кроника з летописов старинних" Т. Сафановича 1674 р.	39,
<u>Українське церковне право:</u> <u>/Церковні устави/</u>	17,76;	IV. "Синопис" І. Гізеля 1674 р.	39,
Українське суспільство	62,71, 78;	V. "Обширний синопис русский" 1682 р. П. Коховського	41,
Український Вільний Університет в Празі	78-80,	VI. "Летописец си есть кроника", 1699 р. Л. Боболинського	39,
Українська Господавська Академія у Подєбрадах	78-80,	Хмельниччина, іст. доба	22,27,28, 39-41,46,56,58, 68,71;
Український Науковий Інститут в Берліні	78,80;	Цар - титул Київських Вел. князів /графіті/	18,19;
Український Науковий Інститут у Варшаві	78,80;	Царгород/Константинополь /стол. Візантії, тепер Істамбул/	5,26, 27,29, 33,59;
Український кодекс з 1763 р.	24,52,54,76;	Царське самодержавіє /абсолютна влада монарха/	35,
Українсько-Моск. договори від 1654 р.	54-55, 57,78;	"Царственная книга" /ідеологічне обґрунтування самодержавія/	35,
Універсали гетьманів	52,	Церковне право	16,17;
		<u>Церковні устави:</u> Володимира Великого і Ярослава Мудрого	

Цецора, місто в Румунії	42,
Чернігів, кн-во, город	7, 32, 39, 49, 59, 68, 76;
Чернігівські князі	32, 35;
Чернігівська губернія	34, 57, 70;
Чернігівські літописи	7, 32, 35;
<u>Чернігівщина</u> /краєвий поділ/	21, 40, 57;
Чин Св.Василія Великого /ЧСВВ, вид. "Записки" ЧСВВ"/	76, 79;
Чигирин, місто, стся. гетм.	39, 40,
Чорне море	26,
"Шапка Мономаха"	33,
<u>Щоденники</u> :П.Апостола, С.Зорки, Я.Марковича, П.Орлика, М.Ханенка	47, 48;
<u>Юридичні пам'ятки</u> :	23, 24, 35, 51
I. "Руська правда"	55, 79;
1016 р.	16, 23,
II. "Литовський статут"	
1529 р.	23, 24, 51,
III. Пет'манські універсали	52,
IV. Переяславський договір	
1654 р.	51, 55,
V. Гадяцький трактат 1658 р.	51,
VI. Укр. кодекс з 1743 р.	54, 76,
/"Права по котрим судиться Малоросійський народ"/	
VII. Конституція П.Орлика	54, 59;
"Вивід прав України"	
1709 р.	
Юрга, над р.Томю в Сибірі	82,
/біля Томська/.	

З Н І С Т

Стор.

П Е Р Е Д М О В А

Слово Ректора, проф. д-ра Володимира Янева в Сорокоусти 18 липня 1973.
"Проф. д-р, Д-р Г.К., Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко та
Український Вільний Університет" 1 - V

В В Е Д Е Н Н Я VII- X
Г о л о в н а Л і т е р а т у р а X

I. К Н Я Ж А Д О Б А 1 - 20

1. Л і т о п и с и 1 - 11
Головна література 9 - 11
2. Ж и т і я с в я т и х 12 - 13
Головна література 13
3. П р о п о в і д і 14 - 15
Головна література 15
4. Ю р и д и ч н і п а м ' я т к и 16 - 17
Головна література 17
5. Г р а ф і т і 18 - 19
Головна література 18 - 19
6. Б и л и н и 19 - 20
Головна література 20

II. Л И Т О В С Ь К О - Р У С Ь К Е К Н Я З І В С Т В О 21 - 28

1. Л і т о п и с и 21 - 23
Головна література 23
2. Ю р и д и ч н і п а м ' я т к и 23 - 24
Головна література 24
3. П о л е м і ч н а Л і т е р а т у р а X V I - X V I I с т 25 - 28
Головна література 27 - 28

III. С У С І Д И У К Р А І Н И 29 - 38

1. Н О В Г О Р О Д 29 - 31
Л і т о п и с и 29 - 31
Головна література 30 - 31
2. Р О С Т О В О - С У З Д А Л Ь С Ь К Е , М О С К О В С Ь К Е К Н Я З І В С Т В О 31 - 38
Л і т о п и с и 31 - 36
Головна література 37 - 38

IV. К О З А Ц Ь К О - Г Е Т Ь М А Н С Ь К А Д О Б А 39 - 66

1. Л і т о п и с и т а і с т о р и ч н і п р а ц і 39 - 45
Головна література 45 - 46
2. С п о м и н и , м е м у а р и , щ о д е н н и к и 47 - 48
Головна література 48
3. Ж и т і я с в я т и х і п р о п о в і д і 49 - 50
Головна література 50
4. Ю р и д и ч н і п а м ' я т к и 51 - 53
Головна література 53 - 55
5. Е к о н о м і ч н і п а м ' я т к и 56 - 58
Головна література 57 - 58

	Стор.
6. Підсумки XVIIIго сторіччя	54 - 63
Головна література	64 - 66
V. ІСТОРІОГРАФІЯ XIX СТОЛІТТЯ.	67 - 72
Головна література	72 - 73
VI. ІСТОРІОГРАФІЯ XX СТОЛІТТЯ.	74 - 76
Головна література	77
VII. УКРАЇНСЬКА ІСТОРІЯ НА ЕМІГРАЦІЇ.	78 - 80
Головна література	80
VIII. ІСТОРИЧНА НАУКА ПІД СОВСТАМИ ПІСЛЯ	.
II. СВІТОВОЇ ВІЙНИ	81 - 83
Головна література	83 - 84
ДОДАТКИ	
A. Покажчик Правителів Княжої Доби	85
B. Покажчик Правителів, Духовних та Світських діячів	86 - 87
B. Покажчик згадуваних істориків і науковців.	88 - 91
Г. Покажчик географічний і тематичний	92 - 102

oooOooo

